

PEKKA LILJA

VIROLAISESTA KIRJALLISUUDESTA

LINJOJÄ, ARVIOINTEJA, KIRJAILIJAKUVIA.

Kansi:

Herald Eelman kuvitusta A.H. Tammsaaren
Totuuden ja oikeuden V osaan, 1969.
Miehet joen rannalla. Puukaiverrus.

© Jyväskylän yliopiston kirjallisuuden laitos 1983
Monisteita 24

URN:ISBN:978-951-39-8512-7

ISBN 978-951-39-8512-7 (PDF)

ISSN 0358-2752

ISBN 951-679-036-4

ISSN 0358-2752

LUKIJALLE

Viron kirjallisuudesta on julkaistu tähän mennessä varsin vähän tutkimuksia tai edes yleisesittelyjä Suomessa. Koska allekirjoittanut on vuosien varrella eri yhteyksissä käsitellyt Viron ja Neuvosto-Viron kirjallisuutta, niin tuntui tarkoituksenmukaiselta koota valikoima, joka mahdollisimman monipuolisesti valaisisi veljeskansamme kirjallisuutta. Toivon mukaan tästä artikkelikokoelmasta on hyötyä niille, jotka haluavat orientoitua Viron kirjallisuuden suuntauksiin ja ilmiöihin. Samalla kun tämän opuksen tarkoitus on palvella niitä kirjallisuuden opiskelijoita, jotka ovat kiinnostuneita Viron kirjallisuudesta, se ehkä auttaa muitakin asiasta kiinnostuneita ymmärtämään Viron kirjallisuuden kehityslinjoja.

Viime vuosinahan meillä on monien innokkaiden asianharrastajien, todellisten estoofiilien, ansiosta käännetty jo varsin lukuisasti virolaista kirjallisuutta Suomeksi. Suomen ja Viron yhteys, Suomen silta, on osoittanut ilahduttavia vahvistumisen merkkejä. Tämän vuoksi tuntui oikealta sijoittaa tähän teokseen myös Suomen ja Viron kirjallisia suhteita selvittävä osasto.

Tässä yhteydessä haluan kiittää erityisesti monia virolaisia ystäviäni, joista osa tulee tekstissäkin esiin, jotka vuosien varrella ovat monin tavoin auttaneet tekijää tämän virolaisissa harrastuksissa.

Martin päivänä eli virolaisten mardipäeval 10.11.1983

Pekka Lilja

SISÄLLYS

I VIROLAISEN KIRJALLISUUDEN VAIHEITA

1. VIROLAISEN KIRJALLISUUDEN 450 VUOTTA	1
2. VELJESKANSAMME KIRJALLISUUDESTA SUOMESSA	5
3. PAKOLAISKIRJAILIJOIDEN MAAILMA	9
4. POSITIIVISEN SANKARIN TIE NEUVOSTO-VIRON KIRJALLISUUTEEN	18
5. NEUVOSTO-VIRON KIRJAILIJAKOKOUS	24
6. VIROLAISTA TEATTERIA 1960-LUVULLA	28
7. ENN VETEMAAN ILLALLISPÖYTÄ	32

II KIRJOJA JA KIRJAILIJOITA

1. TAMMSAAREN SATA VUOTTA	37
2. OSKAR LUTS EI KUOLE KOSKAAN	41
3. LUTSIN MESTARITEOS	46
4. TUGLAS JA SMUUL IN MEMORIAM	49
5. AADU HINTIN ESIKOISROMAANIT	52
6. MATS TRAA TIN VIISI TANSSIA	56
7. LILLI PROMETIN ITALIANMATKA	61

III SUOMEN SILLAN KULKIJOITA

1. VIRO EINO LEINON ELÄMÄSSÄ	65
2. AINO KALLAS - ÜHISKIRJANIK PÄIVÄKIRJOJENSA VALOSSA	68
3. KAI LAITISEN KYNÄNPIIRTOJA AINO KALLAKSESTA ..	72
4. HANHENSULKANAISIA OSKAR KRUUSIN TAPAAN	74
5. SUOMEN SILTAA RAKENTAMASSA	80

VIITTEET
BIBLIOGRAFIA
HENKILÖHAKEMISTO

I

VIROLAISEN KIRJALLISUUDEN VAIHEITA

1. VIROLAISEN KIRJALLISUUDEN 450 VUOTTA

Virolaiset juhlivat näkyvästi 1935 ensimmäisen virolaisen painotuotteen 400-vuotispäivää. Vuonna 1975 pidettiin vironkielisen kirjan 450-vuotisjuhlia niin Virossa kuin ympäri maailmaa pakolaisvirolaisten yhteisöissä. Mutta tavallisen aritmetiikan mukaan näyttäisi tapahtuneen kymmenen vuoden laskuvirhe.

Siitä ei kuitenkaan ole kyse. Ensimmäisen vironkielisen painotuotteen syntymäpäivää on voitu siirtää taaksepäin kymmenen vuotta vuoteen 1525 Tallinnan kaupunginarkiston entisen johtajan, Hampurin yliopiston edesmenneen historian professorin Paul Johansenin tutkimusten ansiosta. Hän esitti vuonna 1959 tietoja, joiden perusteella voidaan varmasti päätellä, että 1525 eräs kauppias yritti salakuljettaa Travemündesta Riikaan mm. vironkielisiä kirjoja. Kauppias jäi kiinni ja kirjat tuomittiin luterilaisuutensa takia roviolle. Yhtään noista kirjoista ei ole toistaiseksi löytynyt.

1500-luku ei ollut vielä kovin otollista aikaa vironkielisen kirjallisuuden leviämiseksi. Luterilainen Ruotsi, katolinen Puola ja ortodoksinen Venäjä kävivät jatkuvia sotia Viron omistuksesta ja hävittivät muun ohessa toistensa kirjoja. Ruotsin saatua haltuunsa nykyisen Viron alueen alkoi Virossa rauhallisen kehityksen kausi. Virolaiset kutsuivat edelleenkin Ruotsin aikaa "kuldne aeg" - kultainen aika.

Kustaa II Aadolf perusti Tartoon 1632 yliopiston edistämään Viron sivistyspyrintöjä. Sen yhteydessä toimi myös kirjapaino, joka ei kuitenkaan painanut vironkielistä kirjallisuutta. 1600-luvulla perustettiin kirjapainot vielä Tallinnaan, Narvaan ja Pärnuun, joissa painettiin myös vironkielistä kirjallisuutta. Virossa oli aikaan nähden hyvin tiheä kirjapainoverkko. Pohjansotaan mennessä julkaistiin jo noin 40 vironkielistä kirjaa. Joukossa oli myös maallista kirjallisuutta.

Ruotsinvallan aikaisella vironkielisellä kirjallisuudella luotiin pohja Viron kansan lukutaidolle, joka säilyi Pohjansodan hävityksistä huolimatta ja vielä 1700-luvun läpi ilman kouluja perintönä polvesta polveen.

Pohjansota oli koitua virolaisten eli maarahvaan kohtaloksi. Asukasmäärä väheni kolmannekseen, Tartosta Narvaan ei kuultu edes kukon kieuntaa eikä koiran haukuntaa. Ainoassa jäljellejääneessä kirjapainossa Tallinnassa painettiin silti 1739 koko raamattu viroksi. Kansan lukuharrastusta osoittaa, että 1747 painettiin kalenteria kokonaista 40 000 kappaletta.

1800-luvulla syntyi varsinainen Viron kirjallisuus. Virossakin kansallinen herätysliike ryhtyi toimimaan tarkokkaasti nostaakseen kansallistunnetta ja antaakseen virolaisille uskoa siihen, että hekin ansaitsevat paikkansa kansakuntien joukossa. Suomi oli vapaammassa oloissa elävänä monessa suhteessa esikuva.

Suuri merkitys kansallisen itsetunnon nostamisessa oli Kreutzwaldin, Viron Lönnotin, Suomen mallin mukaan toimittamalla virolaisten kansalliseepoksella Kalevipoeg, joka muuten painettiin Kuopiossa 1862. Emajoen satakieli, kansallisrunoilijatar Lydia Koidula valoi isänmaanrakkautta maanmiehiinsä runoillaan.

Lukemisharrastusta kansassa virittivät myös monet vironkieliset sanomalehdet, joita alkoi ilmestyä 1800-luvun loppupuolella. Paitsi lukijoiden määrä niin myös kirjapainojen määrä kasvoi 1800-luvulla suuresti. Vuosisadan lopulla kirjapainoja oli viitisenkymmentä, kun yksityisetkin saivat niitä perustaa. Vuosisadan vaihteessa ilmestyi vironkielisiä kirjoja ja brosyyrejä vuosittain noin 500 kappaletta.

Kirjallisuuden luonnekin oli muuttunut ratkaisevasti. Uskonnollinen kirjallisuus ei enää hallinnut kirjamarkkinointa, vaan sen oli syrjäyttänyt käytännöllisiä tarpeita palveleva kirjallisuus ja kaunokirjallisuus. Näinä aikoina tulivat julkisuuteen Viron kirjallisuuden ensimmäiset taiteellisesti kypsät edustajat: runoilija Juhan Liiv Aleksis

Kiven mieleen tuovine kirjailijakohtaloineen, historiallisen romaanin mestari Eduard Vilde ja Viron ensimmäinen merkittävä näytelmäkirjailija August Kitzberg.

Viron kirjallisuus otti heti tämän vuosisadan alusta lähtien sekä määrällisesti että laadullisesti pitkän harppauksen eteenpäin. Kirjallisuusryhmittymä Noor-Eesti modernisoi kirjallisuuden ilmettä ja kehitti taiteellista ma-
kua niin, että Viron tullessa Suomen kanssa samoihin aikoihin itsenäiseksi oltiin Virossa meitä edellä kirjallisuuden modernisoinnissa. Vielä 30-luvulla Lauri Viljanen saattoi julistaa: "Eestin kautta Eurooppaan!"

Tämän vuosisadan kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä aloittivat kirjailijantaipaleensa monet virolaiset kirjailijat, joiden saavutuksia ei ole vielä Virossa ylitetty. Mainittakoon heistä prosaisti A.H. Tammsaare ja runoilijat Gustav Suits ja Marie Under.

Noor-Eestin ansiosta myös kirjankuvitus kehittyi. Ryhmän julkaisuja kuvittivat maan parhaat taiteilijat ja paino-
asunsa puolesta nuo teokset eivät häpeä tänäpäivänäkään.

Viron tasavallan aikana (1918-1940) kaunokirjallisuuden kehitys jatkui voimakkaana. A.H. Tammsaare loi suurteoksensa Totuus ja oikeus, ei Oikeus ja kohtuus kuten eräs edistyk-
sellinen suomalainen radiotoimittaja väitti. Hugo Raudsepp kirjoitti meilläkin hyvin tunnetut näytelmänsä, ilmestyi runsaasti Viron klassiseen kirjallisuuteen jäänyttä lyriikkaa jne.

Maassa luotiin sotien välisenä aikana sivistysvaltiolle välttämättömät perusteokset, kuten kahdeksanosainen laajuudessaan edelleenkin Virossa ylittämätön tietosanakirja, maata ja kansaa esittelevät suurteokset, useampiosainen Viron historia, taidehistoria, erilaiset sanakirjat, kymmenittäin tie-
teellisiä julkaisusarjoja jne.

Myös kirjapainoteknisesti oltiin Virossa tuolloin pitkällä. Senaikaiset kirjat ja lehdet kestävät täysin vertailun esim. suomalaisten painotuotteiden kanssa. Kustannus-
alan kilpailu oli kovaa ja kirjoja ilmestyi runsaasti.

Nimikkeiden runsauden takia painokset jäivät usein pieniksi, varsin tavallinen oli 2000-3000 kappaleen painos proosateoksesta ja lyriikassa vielä vähemmän. Lukuharrastus oli elävää. Kirjastojen lainausmäärissä asukasta kohden Viro oli maailmassa toisella tilalla Tanskan jälkeen.

Viime sodasta lähtien Viro on ollut liitettynä Neuvostoliittoon ja se on lyönyt leimansa myös kustannustoimintaan. Vironkielinen alkuperäinen kaunokirjallisuus oli vielä 50-luvun lopulle asti hyvin vaatimattomassa asemassa verrattuna poliittiseen kirjallisuuteen ja venäjän kielestä käännettyyn kirjallisuuteen. 1945-1955 oli useita vuosia, jolloin ei ilmestynyt yhtään uutta virolaista romaania.

1960-luvulla tilanne muuttui huomattavasti ja alkuperäinen vironkielinen kirjallisuus on saanut suhteellisesti yhä suuremman osuuden. Länsimainen käännöskirjallisuus lisääntyi myös 1960-luvulla moninkertaiseksi. Viime vuosille on ollut leimaa-antavaa nuoren kirjailijapolven esiinmarssi, joka alkoi 60-luvulla. Meilläkin tunnetaan tämän sukupolven edustajista hyvin runoilija Paul-Erik Rummo, novellisti Arvo Valton, Viron "Salinger" Mati Unt ja tameperelaisille hyvin tuttu näytelmäkirjailija-prosaisti Enn Vetemaa.

Ei sovi unohtaa liioin pakolaisvirolaisten kustannustoimintaa, joka varsinkin kaunokirjallisuudessa on ollut hämmästyttävän vilkasta. Tämä noin 70 000 ihmisen yhteisö on tuottanut esim. romaanin alalla enemmän uusia nimikkeitä kuin 900 000 asukkaan Viro. Suurin pakolaisten kustantamoista on Ruotsissa vaikuttava Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

Tämän päivän virolainen lukee edelleen innokkaasti kirjoja, joita hän saa huomattavan halvalla. Mielenkiintoisimmat kaunokirjalliset teokset katoavat kirjakaupoista parissa päivässä. Tietosanakirja, josta otettiin 65 000 kappaleen painos - vastaisi meillä noin 350 000 kappaleen painosta - myytiin loppuun jo ennen kahden viimeisen osan ilmestymistä. Tarttolaisen sanomalehden tekemän tiedustelun mukaan monet olivat valmiit maksamaan usean kuukauden palkkansa saadaksesen tilauskupongin haltuunsa.¹

Erityisen innokkaasti luetaan lyriikkaa, jonka painosmäärät ovat moninkertaiset Suomeen verrattuna. Kirjallisuus- ja kulttuuriaikakauslehtiä luetaan myös hämmästyttävän paljon. Virolaiset ovat pitäneet mielessään suosituimpiin kuuluvan kirjailijansa Oskar Lutsin Tarton kirjallisuusviikolla 1927 pitämän "juhlapuheen": Raamat kurat, on kõige parem sõber!" - Kirja, piru viekoon, on paras ystävä!

2. VELJESKANSAMME KIRJALLISUUDESTA SUOMESSA

Jyväskylän yliopiston kirjaston ala-aulassa oli vuonna 1976 nähtävissä suomennettua virolaista kaunokirjallisuutta näyttelyssä, jonka järjestivät yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitos sekä yliopiston kirjasto.

1958 yliopiston kirjastossa järjestettiin samanlainen näyttely, mutta parin vuosikymmen aikana virolaista kirjallisuutta oli käännetty sen verran lisää, että oli hyvä syy luoda katsaus siihen, mitä meillä kustannuspolitiikassa on otettu huomioon veljeskansamme kirjallisuus.

Rehellisyyden nimessä on sanottava, että virolaisen käännöskirjallisuuden osuus on jäänyt suhteellisen vaatimattomaksi Suomen kirjamarkkinoilla. Kaiken kaikkiaan sitä oli käännetty suomeksi vuoteen 1976 mennessä, lastenkirjallisuus ja näytelmät poislukien, alle kuusikymmentä nimikettä.

Syynä ei varmasti ole ollut se, etteikö Viron kirjallisuudella olisi ollut laadukasta tarjottavaa - ovathan lähes kaikki virolaiset teokset saaneet meillä hyvän vastaanoton - vaan mitä ilmeisimmin kustantamojen kaupalliset laskelmat,

sillä virolaiset teokset eivät ole olleet myyntimenestyksiä. Osittain asiaan on ehkä vaikuttanut se, että läheisyydestään huolimatta Viro on jäänyt suurelle yleisölle vieraaksi maaksi.

Mutta ei tilannetta silti ole nähtävä liian synkkänä. Sitä mukaa kun yleinen tietous Virosta kasvaa ja kontaktit tihenevät, on myös virolaisella kirjalla yhä useammin mahdollisuus murtaa kaupallinen kustannusvalli. Ja kyllä jotkut kustantajat ovat tietoisesti tappion uhalakin kustantaneet virolaista kirjallisuutta.

Virolaisen kirjallisuuden suomennokset ulottuvat viime vuosisadan puoliväliin, mutta ensimmäisenä merkittävänä ja varsinaisena kaunokirjallisuuden suomennoksena voidaan pitää Eduard Bornhöhen Kostajan ilmestymistä 1888. Bornhöhe kuvaa voimakkaan patrioottisesti virolaisten kansannousua 1343 saksalaisia valloittajia vastaan.

Jyväskyläläisellä Gummeruksella on jo pitkät perinteet virolaisen kirjallisuuden kustantajana. Kostajan jälkeen seuraava merkittävä käänös oli nimittäin Gummeruksen 1908 julkaisema ja jyväskyläläisen Lilli Rainion varsin hyvin kääntämä historiallista realistista romaania viljelleen Eduard Vilden Mahtran sota. Romaanissaan Vilde kuvaa virolaisten talonpoikien kapinaa baltiansaksalaisia tilanherroja vastaan. Kapinan kukisti venäläinen sotaväki verisesti. Vilde on muutenkin varsin tunnettu Suomessa; hänen näytelmänsä Vihtahousu on esitetty yli neljäkymmenellä näyttämöllä ja 1920 ilmestyi hänen psykologinen romaaninsa Mäenkylän maitomies, jonka virolainen elokuvasovitus on esitetty myös Suomen televisiossa.

1920- ja 1930-luvulla yhteydet Viroon olivat hyvin vilkkaat ja heimohengen sävyttämät. Tästä huolimatta ei virolainen käänöskirjallisuus saanut sitä osuutta, mitä yhteyksien laajuus olisi edellyttänyt. Tärkeimmät prosaisit tulivat silti meillä esitellyiksi. Friedebert Tuglasin novelleja suomennettiin jo 1911 ja 1919, jolloin ilmestyi Aino Kallaksen kääntämä novellikokelma Kohtalo. Kallas onkin ollut merkittävimpiä virolaisen kirjallisuuden välittä-

jiä. Viron proosan edelleenkin lyömättömän mestarin A.H. Tammsaaren maailmantasoa edustavan pentalogian Totuus ja oikeus I ja V osa ilmestyivät 1932 ja 1935. Olisi ollut todellinen kulttuuriteko julkaista vaikkapa edes taskukirjana tämä virolaisen talonpoikaissuvun kuvaus kirjailijan satavuotispäiväksi 1978.²

Muita merkittäviä sotien välisenä aikana esiteltyjä virolaiskirjailijoita olivat Mait Metsanurk historiallisella romaanillaan Mägisten nuori päällikkö ja August Gailit ihmisen ja luonnon välistä kamppailua kuvaavalla romaanillaan Ankara meri.

Lyriikan alalla on hyvin merkittävänä käännöstyönä pidettävä Eestin runotarta, Viron runouden antologiaa, joka ilmestyi 1940. Sen käänntäjät edustivat todellista huipputasoa: Aino Kallas, Yrjö Jylhä, Otto Manninen, Lauri Viljanen, P. Mustapää, Elina Vaara ym. Seuraava Viron runouden antologia ilmestyi vasta 1969, jolloin Tammi kustansi 20 nykyvirolaista runoilijaa. Tässä antologiassa ovat taiteellisen arvonsa mukaan edustettuina niin sodan maastaan irroittamat pakolaiskirjailijat kuin neuvostovirolaisetkin kirjailijat.

Sota-aikanakin meillä kustannettiin virolaista kirjallisuutta, mikä osoittaa 20- ja 30-luvun siteiden lujuuutta. Merkittävimmit sota-aikaisista käännöksistä olivat nyt jo klassikoksi tullut August Gailitin veijariromaani Toomas Nippernaati, jota voisi pitää melkeinpä Viron Don Quijotena, ja Albert Kivikasin objektiivinen Viron vapaussodasta kertova romaani Nimet marmoritaululla.

Sodan jälkeen suhteet Viroon, nyt Neuvosto-Viroon, olivat pitkään lähes täydellisesti poikki, sota mursi Suomen sillan. Viron kirjallisuutta edustivat pelkästään pakolaiskirjailijat, jotka olivat aina 50-luvun lopulle saakka sekä määrällisesti että laadullisesti edellä neuvostovirolaisia kollegoitaan, joiden oli käytävä läpi suuri muutos siirryttäessä sosialistiseen realismiin. Suomalaiset saivat tutustua sekä ennen sotaa tuotantonsa aloittaneisiin että vasta pakolaisuudessa kirjailijanuralle päätyneisiin.

Pakolaiskirjailijoista suomennetuin on Valev Uibopuu, jolta on sotien jälkeen ilmestynyt neljä proosateosta. Gummerus kustansi 1956 Lauri Kettusen suomentaman Bernard Kangron runokokoelman Liekehtivä jälki, joka oli pitkään ainut virolaisen lyyriikon teos, mikä on suomennettu.³ Virolaisten kansalliseepos Kalevipoeg saatiin viho viimein suomennetuksi 1957, tosin lyhennettynä laitoksena.

Neuvosto-Viron kirjailijat tulivat kuvaan mukaan vasta 60-luvulla: ensimmäisenä ilmestyi Rudolf Sirgen neuvostovallan tuloa maaseudulle kuvaava romaani Maa ja kansa, joka on varoittava esimerkki siitä, kuinka käy silloin, jos suomentaja ei ole suomalainen. 60-luvun lopulla saatiin myös näyte uudesta virolaiskirjailijoiden sukupolvesta proosa-antologiassa Suomenlahden takaa, jossa nuoren polven mielenkiintoisimmat nimet Mati Unt, Arvo Valton ja Enn Vetemaa esittäytyivät dogmeista ja normeista irtautuneella kertojaotteella.

Vuonna 1976 julkaistiin myös nuorta polvea edustavan vahvasti maahenkisen Mats Traatin Viisi tanssia, josta käytiin jopa kilpailua suomalaisten kustantamoiden kesken. Samana vuonna julkaistiin Gummeruksen kustantamana myös nuoreen polveen kuuluvan Ülo Tuulikin vahvasti dokumenttipohjainen sotapakolaisia kuvaava Sodan jaloissa.⁴

Viron kirjallisuuden tunnetuksi tekemisessä ovat monet estofiilit tehneet paljon pyyteetöntä työtä. Eräs heistä on entinen Helsingin yliopiston viron kielen lehtori Eeva Niinivaara, joka kertoi edeltäjästään, niinikään syntyperältään virolaisesta, runoilija Villem Grünthal-Ridalasta virolaisen suomeksi käännetyn kirjallisuuden näyttelyn avajaisissa yliopiston kirjastossa.

Vaikka Neuvostoliiton liityttyä kansainväliseen tekijänoikeussopimukseen vuonna 1974 myös virolaisen kirjallisuuden tarjonta Suomeen tapahtuu Neuvostoliiton keskusagentuurin kautta, on suomalaisilla virolaisen kirjallisuuden ystävillä ja tuntijoilla edelleenkin suuri merkitys pyrittäessä löytämään sopivaa kustannettavaa.

Virolaisen kirjallisuuden kustantaminen ei luonnollisesti ole itsetarkoitus, jollaiseksi se innokkaimmille es- tofiileille saattaa tulla, vaan virolaisen kirjallisuuden avulla on pyrittävä valottamaan lukijakunnalle olennaisinta virolaisen ihmisen menneisyydestä ja nykyisyydestä. Millaisena eräät virolaiskirjailijat ovat sen nähneet saattoi todeta tutustumalla niihin teoksiin, joita näyttelyssä on esillä.

Parhaimmat niistä pystyvät avartamaan näkökulmansa yleisinhimilliseksi kadottamatta silti kansallista ominaispiirrettään.

3. PAKOLAISKIRJAILIJOIDEN MAAILMA

Viro sisältyi muiden Baltian maiden ja Suomen ohella Hitlerin ja Stalinin syksyllä 1939 solmiman sopimuksen salaiseen lisäykseen. Tällöin sinetöitiin Viron poliittinen ja samalla kulttuuripoliittinenkin kohtalo. Neuvostoliiton miehitettyä Viron kesällä 1940 muuttui Viron kulttuurielämäkin uuden vallan palvelijaksi. Saksan puolestaan miehitettyä maan syyskesällä 1941 toivoivat virolaiset saavansa harjoittaa vapaasti kansallista kulttuuriaan. Mutta kansallissosialistinen Saksa oli myös tyly virolaisten pyrintöjä kohtaan.

Neuvostoarmeijan vallatessa jälleen Viron syksyllä 1944 totesi n. 70 000 virolaista parhaaksi paeta maasta, sillä kesän 1940 Siperian kyyditykset olivat vielä kaikkien muistissa. Paenneiden joukossa oli runsaasti sivistyneistöä. Viron parhaimpiin kuuluneista kirjailijoista pakenivat lyyrikot Gustav Suits, jolla oli suomalainen puoliso,

Marie Under, Henrik Visnapuu ja Bernard Kangro sekä draaman ja proosan kirjoittajista Underin aviomies Artur Adson, August Gailit, Albert Kivikas, August Mälk sekä nuori lupaus Karl Ristikivi. Näiden kaikkien voidaan katsoa kuuluneen Viron kirjailijoiden parhaimmiston; Suitsin, Underin ja Visnapuun aivan ehdottomaan huippuun.

Virolaisen pakolaiset järjestivät nopeasti julkaisu-toimintaa. Jo pakolaisleireillä Saksassa ilmestyivät ensimmäiset julkaisut. Myöhemmin pakolaisten kirjallinen toiminta on siirtynyt pääasiassa Ruotsiin ja USA:han. Ruotsissa toimii ainutlaatuinen kirjailijoiden itsensä täydellisesti johtama kustantamo Eesti Kirjanike Kooperaatiiv (Viron kirjailijoiden osuuskunta), joka on julkaissut erittäin paljon pakolaisvirolaista kaunokirjallisuutta. Kanadassa toimiva Orto painattaa lähinnä käännöskirjallisuutta virolaisille - se on käännättänyt mm. Tuntemattoman sotilaan virokseksi. Neuvosto-Virossa Linnan romaani ei ole ilmestynyt. Lisäksi pakolaisvirolaiset julkaisevata kahta hyvin korkeatasoista kirjallista aikakauslehteä: Tulimuld (Uudismaa) ilmestyy Ruotsissa ja hiukan vasemmistolaisvävyinen Mana (Loitsu) Pohjois-Amerikassa.

Virolaisten pakolaiskirjailijoiden oli aluksi luonnollisesti selvitettävä suhteensa vuoden 1939 jälkeisiin tapahtumiin. Viron miehitykset ja sota olivat selvästi hallitsevia aihepiirejä 1940- ja 1950-luvulla. Tässä vaiheessa on näkyvissä selvä poliittisen taistelun leima. Tosin nykyisin Turussa professorin toimiva pakolaiskirjailija Ilmar Talve varoitti jo 1949 propagandistisuuden vaaroista ja liiallisesta taaksepäin katsomisesta, mikä nopeasti kuivattaisi virolaisen pakolaiskulttuurin. Päämääränä on Talven mielestä antaa virolaisille moderneja kulttuuri-impulsseja eikä yrittää viedä Viroon vuoden 1939 kulttuuria.

Sodan ja miehitysten tilitys oli kuitenkin tehtävä ensin ennen kuin katse saattoi kääntyä tulevaisuuteen tai henkilökohtaisiin ongelmiin. Tästä aihepiiristä pakolaiset ovat kirjoittaneet erittäin runsaasti. Apulaisprofessori Mauno Kosken 1952 tekemässä tutkimuksessa, mikä oli ensimmä-

mäinen tutkimus pakolaiskirjallisuudesta Suomessa, mainitaan jo n. 40 teosta, joissa Viron kohtalonvuosia käsitellään ja sen jälkeen teoksia on tullut huomattavasti lisää; lyriikkakin mukaanlaskettuna.

Tämän artikkelin pohjana olevassa tutkielmassa jouduttiin materiaalin runsauden vuoksi keskittymään ns. ensimmäiseen neuvostomiehitykseen, joka pakolaisten kielenkäytössä tarkoittaa aikaa kesäkuun 1940 vallankaappauksesta saksalaismiehityksen alkuun syksyllä 1941. Toinen neuvostomiehitys jatkuu pakolaisten mielestä edelleenkin, sillä he eivät tunnusta de jure neuvostovaltaa Virossa.

Tutkielman lähteinä olivat August Gailitin Ule rahutu vee (Yli rauhattoman veden) 1951, Gert Helbemäen Kägu odraokkaga (Käki ja ohranvihne) 1953, Bernard Kangron Kivisild (Kivisilta) 1963, Albert Kivikasin Kodukäijä (Kummitus) 1963, Arvo Mägin Esimesed read (Ensimmäiset rivit) 1953, Valev Uibopuun Keegi ei kuule meid (Kukaan ei kuule meitä) 1948 ja Voldemar Ōunin Uus evangeelium I-II (Uusi evankeliumi) 1953. Nämä romaanit kuvannevat parhaiten ja keskitetyimmän 1940-1941 dramaattisia ja traagisia tapahtumia. Mainituista kirjailijoista Gailit, Kangro ja Kivikas olivat saaneet jo Virossa nimeä kirjailijoina, kun taas muut ovat pakolaisuudessa kirjailijanuransa luoneita.

Kommunistipuolue oli lähes koko sotien välisen ajan Virossa kielletty - poikkeustilan takia muutkin puolueet kiellettiin 30-luvulla oikeiston vallankaappausuhan takia. Koulutettua kommunistista kaaderia ei siis Virossa voinut olla olemassa kesällä 1940 venäläisten otettua vallan käsiinsä. On tämänkin vuoksi mielenkiintoista tarkastella niitä syitä, joiden vuoksi pakolaiskirjailijat esittävät eräiden virolaisten ruvenneen kannattamaan neuvostovaltaa.

Ehkäpä hiukan yllättävää on havaita, että pakolaiskirjailijat myöntävät Virosta löytyneen idealistisia kommunisteja. Varsinkin Valev Uibopuun Valgan pikkukaupungin nuori sanomalehtimies ja sosialisti Agu Moon on suorastaan harvinaisen lintu virolaisessa pakolaiskirjallisuudessa. Hän on jopa kaikin puolin erittäin sympaattiseksi kuvattu

neuvostovallan kannattaja. Kun ottaa lisäksi huomioon, että Uibopuu kirjoitti teoksensa jo 1948, jolloin isänmaan kohtalo oli vielä pakolaisen tuoreessa muistissa, on Uibopuun rauhalliselle ja kiihkottomalle kuvaukselle annettava sitäkin suurempi arvo. Uibopuu on lisäksi näistä kirjailijoista ainoa, joka myöntää yhteiskunnallisten epäkohtien ratkaisevan vaikutuksen sosialistisen vakaumuksen muodostamisessa. Tosin hänkin tasoittaa kuvan tuomalla esiin myös fanaattisen ja destruktiivisen kommunistin. Hiukan ihmeellistä on se, ettei Bernard Kangron lukuisten kesäkuun kommunistien joukossa ole yhtään idealistia. Kangro liikkuu pääasiassa hänelle tutun Tarton sivistyneistön parissa.

Kiipijät ovat selvästi lukuisin ryhmä pakolaiskirjailijoiden kuvaamien virolaiskommunistien joukossa. Monet omasta mielestään vääryyttä kärsineet ja hyvitystä janoavat näkivät nyt tilaisuutensa tulleen. Tyypillisin ja parhaiten kuvattu on Gert Helbemäen baritonilaulaja Valmar Sumer, joka oli epäonnistunut surkeasti ensikonsertissaan ja oli katkeroitunut yhteiskuntajärjestelmään sen vuoksi - ei mitenkään tuntematon ilmiö tänäkään päivänä.⁵ Sumer on psykologisesti hyvin perustellusti ja harkiten kuvattu hahmo. Helbemäe tuntee ilmeisen suurta mielenkiintoa psykoanalyysia kohtaan. Juuri Valmar Sumerin takia Helbemäen teos ansaitsisi tulla joskus suomennetuksi. Helbemäen Käki ja ohranvihne voittaa kuvauksen intensiivisyydessä esim. meillä 1969 niinikään virolaisen pakolaiskirjailijan Arved Viirlaidin toista neuvostomiehitystä kuvaavan Ristittömät haudat huomattavasti. Varsin vaikuttavilta tuntuvat myös Voldemar Ōnin porvarillisena aikana epäonnistuneet lakimiehet, jotka koettavat intrigoida venäläisten avulla ohi etevämmistä kollegoistaan. Ōn suoritti itse oikeustieteen loppututkinnon Tarton yliopistossa. Hän on akateemisuudestaan huolimatta ainoa tässä mainituista kirjailijoista, joka kuvaa laajemmin myös työläisten reaktiota neuvostomiehitykseen.

Bernard Kangron romaanin Kivisillan - Kivisilta oli

Tarton torilta Emajoen yli johtava arkkitehtonisesti hyvin kaunis silta, jonka venäläiset tuhosivat kesällä 1941 - katkaisevat välillä maanpakolaisen mietteet Ruotsin hyvinvointivaltiossa. Ajatus palaa yhä uudelleen kotimaan kohtalon päiviin.

Kaikkein negatiivisimpia neuvostouskoon kääntymisen motiiveja pakolaiskirjailijat eivät esitä mitenkään korostetusti. Olisi tietysti propagandistisesti erittäin herkullista kuvata suurin osa neuvostovaltan kannattajista rikollisiksi, vähämielisiksi ja yhteiskuntaan sopeutumattomiksi. Ainoa todellinen rikollinen tutkitussa aineistossa on Kivikasin teoksessa esiintyvä entinen reportteri ja vekselinväärentäjä Villem Narusk. Hänen esikuvanaan on ilmeisesti ollut Neuvosto-Viroon jäänyt kirjailija, jonka elämänvaiheet ovat olleet lähes identtiset Naruskin elämänvaiheiden kanssa.

Arvo Mägin tarttolaista poikalukiota kuvaava Ensimmäiset rivit säilyttää koko ajan objektiivisen kertojanotteen, ja niinpä kielteisissä motiivissa on niinkin viaton kuin laiskuus. Ehdottomasti tympein ja vastenmielisin virolaiskommunisti on August Gailitin surkea pikkumies Andrus Sipria. Gailit on kuitenkin sijoittanut hänet Itämerelle ka lastajaveneeseen kohti Ruotsia pakenemaan. Gailit halunee osoittaa näin, että pakolaisten joukossa on kaikenlaisia ihmisiä. Sipria on niin raukkamainen, ettei hän uskalla edes mennä keskeyttämään venäläisten ja vaimonsa välisiä orgioita, vaan odottaa ulkona aamuun asti. Avioliittonsa särkymisestä katkeroituneena hän rupeaa ihmeellistä kyllä venäläisten palvelukseen nuuskijaksi ilmiantaen maanmiehiään. Gailit on koonnut Sipriaan lähes kaikki ihmispsykologian kieroutumat ja inhimillisen matalamielisyyden.

Käsiteltyyn aineistoon sisältyi kaikkiaan 41 virolaista kommunistia. Suurin osa heistä kannatti neuvostovaltaa paremman virkauran toivossa. Näitä karrieristejä oli kaikkiaan 55 %. Idealisteja oli 15 %, kielteisimmiksi hahmoiksi mielletäviä, epäsosiaalisia tyyppisiä 35 %. Luvut osoittavat, että pakolaiskirjailijat ovat selvästi pyrkineet

negativoimaan neuvostovallan kannattajien motiivit.

Virolaisten kommunistien miehitysaikaisessa toiminnassa pakolaiskirjailijat löytävät melko vähän positii-
vistä. Mutta eräät idealistit osoittautuvat loppujen lo-
puksi enemmän virolaisiksi kuin kommunisteiksi. Voldemar
Óunin Uuden evankeliumin vilpítőn metallityömies Friedrich
Sooserv joutuu puoluetoimistoon kuulusteltavaksi siitä,
mitä hän oli väittänyt virolaisten kenkätilanteesta porva-
rillisena aikana.

Jotkut virolaiset kommunistit osoittavat inhimilli-
syyttä toiminnassaan miehityksen aikana. Friedrich Soo-
serv ajattelee ennen kaikkea vanhaa äitiään, joka taas ei
merkitse mitään hänen nuoremmalle veljelleen, joka on myös
kommunisti. Lukijan sympatiat käännetään näin yhä enemmän
virolaisen isänmaanystävän puoleen. Ahasveerus vaarantaa
useaan otteeseen henkensä pelastaessaan myöhemmin pettu-
reiksi osoittautuneiden ystäviensä hengen. Valev Uibopuun
kuvaama sympaattinen sanomalehtimies Agu Moon on hyvin inhi-
millinen miehitysaikaisessa toiminnassaan. Hän ei anna ilmi
edes vastustajikseen tietämiään henkilöitä.

Toiminnassaan positiivisten tai edes osittain positii-
visten kommunistien määrä on kuitenkin koko otoksesta pieni,
10 prosenttia. Positiivisen motiivin, siis neuvostovallan
puolelle asettumisen syyn ja positiivisen toiminnan korre-
laatiokerroin eli riippuvuus on 0,7 eli varsin korkea. Se
osoittaa, että jo motiivit selvitettyään olisi voinut mel-
koisella varmuudella ennustaa neuvostovallan kannattajiksi
positiivisista syistä siirtyneiden tulevan käyttäytymisen.
Joka tapauksessa tässä vaiheessa tulee entistä selvemäksi
se, että pakolaiskirjailijat haluavat osoittaa neuvostoval-
lan puolelle asettuneen vilpittömiä ihmisiä vähän, ja että
näistäkin monet muuttivat mieltään nähtyään neuvostokommu-
nismin todelliset kasvot.

Virolaiskommunistien miehitysaikaisen toiminnan negati-
voinnissa kirjailijat ovat nähneet paljon enemmän vaivaa
kuin positivoinnissa. Yleisin negatiivointikeino on tehdä
neuvostovallan kannattajista periaatteettomia opportunis-

teja. Heidän ruumiillistumansa ovat aikaisemmin mainittu Valmar Sumer, Gert Helbemäen mainiosti kuvaama laulaja. Sumer vaeltaa illuusiosta illuusioon. Epäonnistuttuaan konsertissaan hän löytää hetkeksi lohtua uskonnosta. Mutta neuvostomiehitys näyttää tarjoavan hänelle uuden tilaisuuden. Hän saakin laulaa työkansan lauluja suurelle kuulijakunnalle ja kuulla kaipaamiaan suosionsoituksia. Saksalaisten lähestyessä hän on valmis jälleen suunnanmuutokseen ja olisi halukas esittämään uusille valloittajille Horst Wesseliä, mutta siihen Sumer ei saa enää tilaisuutta. Porvarillinen Viro, uskonto, kommunismi, kansallissosialismi, mikään näistä ei kyennyt täyttämään tämän onnettoman ihmisen toiveita, vaikka hän olisi ollut valmis palvelemaan niitä kaikkia.

Bernard Kangro suorastaan nautiskelee saadessaan kuvata kesäkuun kommunistiensa periaatteettomuutta. Eräs porvarillisen ajan kansallismielinen runoilija antaa Pegasoksensa laukata nyt villin bolshevistista laukkaa: "Lokakuun päivinä laulu siitä riemuiten helää, minkä on luonut Puolue ja Stalin, johtaja suurin."⁶ Tarttolaisesta teologian ylioppilaasta Johannes Leebramista tulee ateistisaarnaaja, entinen kiekonheittäjä nostetaan päätoimittajan tuolille, hevosenkengittäjä sensuroi lehtiä ja leipurinkisälli johtaa teatteria. Kangron maalaama kuva sivistyselämän uusista johtajista on vähintäänkin groteski.

Jyrkin asenne virolaisiin neuvostovallan kannattajiin on Albert Kivikasilla. Hänen henkilöidensä periaatteettomuus ei ole paljolta vain hölmöilyä kuten Kangrolla, vaan suorastaan maanmiesten surman suuhun saattamista. Parhaiten kuvattu näistä moraalinsa vaarallisella tavalla myyneistä kuitenkin lienee Voldemar Ōunin teoksen nuori metallimies Lembit Raudsepp. Hän on kunnianhimonsa sokaisema ja ei kuuntele isänsä varoituksia. Neuvostoliitosta tullut kommunisti lukee nuorelle Lembitille bolshevikin kovan huoneentaulun: "Teidän pitää päästä niin pitkälle, että kun puolue käskee: nyt menet ja ammut isäsi, sillä hän on vastavallankumouksellinen, niin menette ja ammuttekin hänet. Sitten

vasta olette todellinen bolshevikki. Sitten vasta olette kommunistipuolueen arvoinen, joka taistelee ihmiskunnan onnellisen tulevaisuuden puolesta."

Naisten moraalittomuuteen kirjailijat eivät kiinnitä kovinkaan suurta huomiota. Ainoa itselleen ruumiinsa antimilla aseman luonut on Gailitin romaanin pikku miehen Andrus Siprian vaimo Mairoos. Uibopuun kirjassa on ilotyttöjä, mutta ammatistaan huolimatta he ovat kansallismielisiä. Lembit Raudsepp ottaa itselleen venäläisen vaimon, joka on kuitenkin valmis ilahduttamaan myös korkeita puoluejohtajia, "sillä neuvostonaisen rakkaus on vapaa". Tätä Lembitin on tosin vaikea tajuta.

Epäinhimillisuus ja väkivaltaisuus ovat myös hallitsevia negativointikeinoja. Järkyttävintä väkivalta on Uibopuun romaanissa. Valgan työläisten maltillinen johtaja murhataan moukarilla ja sen jälkeen samoilla moukareilla rikotaan suomalaisten Viron vapaussotaan osallistuneiden ja siinä kaatuneiden vapaaehtoisten muistotaulu. Taulun särkeminen on tositapaus. Óunin kirjassa väkivaltaa fyysisessä mielessä käyttää vain Lembit Raudsepp, joka murhaa mustasukkaisuuden puuskassa vaimonsa yllätettyään tämän venäläisen puoluepomon kanssa vietetyn lemmyyden jälkeen.

Pakolaiskirjailijat käyttävät mielellään hyvän ja pahan vastakohtia saadakseen neuvostovallan kannattajien negatiivisuuden korostumaan. Erityisen räikeäksi kontrasti saadaan, jos samaan perheeseen sijoitetaan vastakkaiset hahmot. Näin menettelevät Helbemäe, Uibopuu ja Óun. Voimakkaimmin tätä keinoa käyttää Óun. Raudseppien perheessä välit kiristyvät niin pitkälle, että isä ja poika ajautuvat lopulliseen välienrikkoon. Poika Lembit kavaltaa lopuksi perheensä venäläisille ja tuhoaa samalla sen. Lähes yhtä voimakas kontrasti on toisessakin Óunin kuvaamassa perheessä, Sooservien perhekunnassa. Inhimillisen ja isänmaallisen Friedrichin vastakohta on hänen nuorempi veljensä Richard, jolle inhimilliset arvot eivät merkitse mitään. Óun vie kontrastin jopa niin pitkälle, että panee äidin

toivomaan nuoremman poikansa kuolemaa, koska tämä on tuhonnut viattomia ihmisiä.

Negativoitujen henkilöiden osuus kaikista virolaisista neuvostovallan kannattajista on 85 %. Tämä ilmentää jo varsin selvästi sitä, että pakolaiskirjailijoiden tarkoitus on ollut tehdä näistä kielteiseksi miellettyä henkilöryhmä. Negatiivisen toiminnan ja negatiivisen motiivin korrelaatiokertoimeksi saatiin 0.6, siis lähes sama kuin positiivisen motiivin ja positiivisen toiminnan korrelaatiokertoimeksi. Korrelaatiokertoimista voitiin huomata, että pakolaiskirjailijat ovat noudattaneet hyvin uskollisesti samaa linjaa alusta lähtien virolaiskommunistin kuvaa hahmotellessaan. Dramaattiset muutokset ovat verraten harvinaisia. Koko ajan on tietysti muistettava, että positiivista ja negatiivista on arvioitu pakolaiskirjailijoiden premisseistä lähtien. Jos lähdetäisiin neuvostoideologian pohjalta tulos olisi täysin päinvastainen. Sankarillisesta metsäveljestä tulisi murhamies ja lusikoita ryöstelevästä kommunistisoturista urhoollisesti taisteleva neuvostopatriootti, joka on korjaamassa sosialismin saavutuksia turvaan saaliinhimoisten fasistilaumojen tieltä.

Jonkin verran edellä hahmoteltua musta-valkoista kuvaa tasoittaa eräiden kirjailijoiden ymmärtävä asenne neuvostomieliinsä nähden. Ymmärretyin on Helbemäen Valmar Sumer. Sumerin persoonan Helbemäe selittää äidin liian suurella dominanssilla. Sumer ei koskaan kyennyt irrottautumaan äitinsä vaikutuksesta; ei edes äitinsä kuoltua. Toinen perustellusti ja ymmärtäen kuvattu kommunisti on Uibopuun Agu Moon. Kirjailija selvittää ne yhteiskunnalliset epäkohdat, jotka ovat vaikuttaneet nuoren lehtimiehen katkeroitumiseen.

Kaiken edelläkerrotun perusteella olettaisi, että kirjailijat varaisivat vahvasti negatiivoimilleen neuvostomielisille mahdollisimman kurjan lopun. Surkeana kohtalona voitaisiin pitää joko kuolemaa tai pakkolähtöä Neuvostoliittoon - pakolaiskirjailijoiden näkökulmasta tarkasteltuna jälleen. Mutta tulos onkin hiukan yllättävä. Negatiivisen toiminnan ja negatiivisen kohtalon korrelaatiokerroin on - 0.7, eli

mitä negatiivisempi toiminta sen parempi kohtalo. Tosin hyvä rankaisee silti varsin usein pahaa, hyvänä toimivat virolaiset metsäveljet, jotka kostavat virolaiskommunisteille näiden pahat teot.

Tutkimusaineisto antanee melko oikean kuvan virolaisten pakolaiskirjailijoiden asenteista vuoden 1940 murrokseen ja tuolloin venäläisten puolelle asettuneisiin virolaisiin. Otos, seitsemän kirjailijaa, on melkoisen suuri osa n. kolmestakymmenestä pakolaisprosaistista. Laadullisesti käsitelty kirjailijat kuuluvat pakolaisproosan parhaimmiston. Käsitelty aineisto on katkeruuden manifestaatiota. Kirjailijat kuvaavat maailmaa, missä vallitsee viidakon laki, vahvempi tuhoaa heikomman.

4. POSITIIVISEN SANKARIN TIE NEUVOSTO-VIRON KIRJALLISUUTEEN

Positiivisen sankarin juuret ovat 1800-luvun venäläisessä radikaalissa kritiikissä, jonka huomattavimmat edustajat olivat Vissarion Belinski, Nikolai Tšernyševski ja Nikolai Dobroljubov, jotka katsoivat taiteella olevan ennen kaikkea sosiaalisen funktion. He esittivät, ettei kirjallisuuden päähahmo tarpeeton ihminen riittänyt, jos haluttiin esittää haaste yhteiskunnalliselle tilanteelle. Tšernyševski loikin positiivisen sankarin varhaisen mallin Rahmetovin romaanissaan Mitä on tehtävä? (1863). Marx ja Engels eivät olleet tässä asiassa merkittäviä. Venäläisistä marxilaista vaikutusta on ollut Plehanovilla ja Leninillä. Plehanov korosti yksilön osuutta historiallisen prosessin kiihdyttäjänä. Mutta toisaalta hän suhtautui skeptisesti utilitaristiseen taidekäsitykseen. Leninin keskeisin anti

sisältyy hänen artikkeliinsa Puoluejärjestö ja puoluekirjallisuus⁷. Artikkelista on saatu perusteet fiktion puoluekantaisuudelle.

Ensimmäisen kerran positiivinen sankari näyttäytyy fiktiossa Maksim Gorkin romaanissa Äiti (1907). Sen Pavel Vlasovista on tullut myöhempien herosten malli. Hänessä tulevat näkyviin positiivisen sankarin keskeiset piirteet: omistautuminen asialle ja usko sen voittoon. Mutta vasta lokakuun vallankumous mahdollisti positiivisen sankarin esiinmarssin. Sotaheroismin tyypillisinä edustajina tutkimuksessa on yleisesti nähty Dmitri Furmanovin Tšapajev ja Aleksandr Fadejevin Tuho, joiden sankarit ovat valmiit uhraamaan elämänsä vallankumouksen voitolle. Positiivisen sankarin kehityksen seuraavaa vaihetta edustaa tyypillisesti Fedor Gladkovin romaanin Sementti sankari Gleb Tšumalov, joka omistautuu jälleenrakennukselle. Viisivuotissuunnitelmien käynnistyminen merkitsi uuden vaiheen alkamista neuvostovaltion elämässä. Tätä vaihetta kuvaa edustavasti Mihail Solohov Aron raivaajissa, jonka positiivinen sankari Semen Davydov on tiukasti puoluekantainen. Vuosi 1934 oli käänne neuvostokirjallisuudessa. Tuolloin pidettiin Neuvostokirjailijoiden liiton I kongressi; Andrei Ždanov määritteli virallisen luomismetodin sosialistisen realismin. Nikolai Ostrovskin romaani Kuinka teräs karaistui (1934) ilmestyi kuin tilauksesta, sillä siinä toteutuivat Ždanovin teesit. Romaanin sankari Kortšagin näki elämällään vain yhden tarkoituksen - puolueen ja kansan palvelemisen. Kortšaginista tulikin poliittisen vallan suosittama sankarin malli. 1930-luvun lopulla erityisesti ns. pjatiletka-kirjallisuuteen ilmensyikin lukuisasti itsensä palvelutehtävälle uhranneita sankareita.

Neuvostovenäläisen positiivisen sankarin peruspiirteinä voitaneen pitää - klassisiin esikuviin ja poliittisen vallan tahdonilmaisuihin perustuen - päämäärätietoisuutta, puoluekantaisuutta, optimismia ja moraalista nuhteettomuutta.⁸ Päämäärätietoisuus tarkoittaa sitä, että posi-

tiivinen sankari tietää, mitä hän tekee ja mihin hän vie historiallista prosessia. Hän ei ole vieraantunut kuten länsimaisen kirjallisuuden sankari. Puoluekantaisuus sisältää sen, että sankari saa toimintansa ohjeet puolueelta ja täyttää puolueen hänelle antamat tehtävät. Näin hänestä tulee kollektiivinen sankari, sillä hän toimii koko ajan tärkeimmän kollektiivin - puolueen - yhteydessä. Optimistisuus tarkoittaa sitä, että sankari ei kadota uskoaan siihen, että pystyy suoriutumaan tehtävistään. Hän ei voi tulla traagiseksi sankariksi. Hänen tuhoutumisen sakaan ei merkitse tragediaa, sillä yksilön kohtalo ei ole ratkaiseva. Optimismi tekee sankarista ehyen persoonallisuuden. Hänen ei tarvitse kokea angstia, sillä hän tietää olevansa oikealla tiellä. Moraalinen nuhteettomuus on kuulunut keskeisesti positiiviseen sankariin Rahmetovista lähtien. Hän on esikuvallinen henkilö, mikä on positiivisen sankarin tärkeimpiä sosiaalipedagogisia tehtäviä.

Virolaisesta kirjallisuudesta ei ennen neuvostokautta ole löydettävissä positiivisen sankarin mallia. On teoksia, joissa on protesti epäoikeudenmukaisuutta vastaan, mutta niiden sankarit eivät ole marxilaisesti tiedostavia, vaan pikemminkin vaistonvaraisesti toimivia. Tällaisia teoksia ovat mm. Eduard Vilden historialliset romaanit sekä A.H. Tammsaaren ja Friedebert Tuglasin lähinnä vuoden 1905 tapahtumia kuvaavat novellit. Viron itsenäisyyden aikana eräät prosaistit - Mait Metsanurk, Albert Kivikas ja August Jakobson mm. - pohtivat myös virolaisten sosialistien ajattelutapaa.

Toisen maailmansodan jälkeen aloitettiin koko Neuvostoliitossa ideologinen kampanjointi, joka sai alkunsa NKP:n keskuskomitean kirjallisuutta koskeneesta päätöksestä v. 1946. Neuvosto-Virossa tämä merkitsi kirjallisuusperinteen uudelleenarviointia. Lähes kaikki se, mitä siihen asti oli pidetty Viron kirjallisuudessa arvossa, julistettiin nyt mitättömäksi. Esikuvat ja traditio, myös positiivisen sankarin, piti nyt hakea venäläisestä kirjallisuudesta ja neuvostokirjallisuudesta. Kulttuuripoliittinen kampanjointi

jossa käytettiin myös kirjailijoihin kohdistuneita negatiivisia sanktioita, sai tavoitteensa läpi n. vuoteen 1950 mennessä.

Ensimmäisen neuvostovirolaisen romaanin positiivinen sankari on Hans Leberechtin Paul Runge romaanissa Valgus Koordis (1949). Leberecht osallistui tällä kolhoosien tuloa Neuvosto-Viroon kuvaavalla romaanillaan kilpailuun v. 1948, mutta jäi palkitsematta. Neuvosto-Viron hallituksen määräyksestä asetettiin uusi jury, joka antoi Leberechtille ensimmäisen palkinnon. Toinen kirjailija, joka tässä yhteydessä on otettava huomioon, on Osvald Tooming. Hän julkaisi v. 1950 kaksikin romaania: Pruuni katku aastail ja Roheline kuld. Edellinen kuvaa virolaista vankilaa saksalais miehityksen aikana ja jälimmäinen metsätyöläisten elämää. Aadu Hint kuuluu myös tämän kauden merkittäviin neuvostovirolaisiin kirjailijoihin. 1951 ilmestyi ensimmäinen osa sittemmin tetralogiaksi tulleesta romaanisarjasta Tuuline rand. Aikakauden kuvaan sopii hyvin se, että Hint joutui kritiikin vaatimuksesta kirjoittamaan romaaninsa uudestaan. Uudistetusta, ja myöhempiin painoksiin otetusta laitoksesta, odotettu positiivinen sankari löytyy.

Leberechtin romaanin positiivinen sankari on demobilisoitu maatyöläinen. Kaikessa toiminnassaan Runge on hyvin päämäärätietoinen. Heti, kun päästään kohti lopullista päämäärää, kolhoosia, kaikkinaisen epäily kaikkooa Paul Rungesta ja hänestä tulee johtava hahmo, kuten positiivisen sankarin kuuluu olla. Runge ei ole aluksi kovinkaan puoluekantainen, mutta hän joutuu yhä tiiviimpään yhteyteen puolueen kanssa, sillä hänen hyväntekijänsä on partorg Muuli. Rungesta tulee lopuksi niin puoluekantainen, että jos Muuli jättäisi paikkansa, niin hänen itseoikeutettu seuraajansa olisi Runge. Leberecht on selvästi halunnut tehdä Rungesta puoluekantaisen.

Paul Runge on optimismin läpitunkema henkilö. Hän ei menetä uskoaan vaikeuksien edessä, joita Leberecht kasaa hänen tielleen kosolti. Runge voi vaipua akuuttiin resig-

naatioon silloin, kun oikea päämäärä ei ole vielä selvinnyt hänelle. Mitä lähemmäs romaanin finaalia tullaan sitä voimakkaammaksi tulee ns. konfliktittomuuden teorian mukainen paraatimainen ilmapiiri. Romaanin loppukohtaus on ylioptimistisuudessaan hyvin samantapainen kuin Gladkovin Sementissä. Moraalisen nuhteettomuuden vaatimuksen Runge täyttää hyvin. Hänen vastakohtanaan ovat kulakit, jotka jo iljettävän ulkomuotonsakin perusteella ovat Runge-
kontrasti. Runge ei salli itselleen henkilökohtaista nautintoa ja edustaa tässäkin suhteessa hyvin positiivisen sankarin askeettista traditiota aina Tšernyševskin Rahmetovista lähtien.

Osvald Toomingin romaanin Pruuni katku aastail⁹ positiivinen sankari on kaivosteknikko Ilmar Maamets, joka joutuu saksalaismiehityksen alettua v. 1941 vankilaan. Tooming on nähnyt enemmän vaivaa kuin Leberecht kuvatessaan Maametsin kehittymistä päämäärätietoiseksi taistelijaksi. Tähän vaikuttavat omalla esimerkillään kolme kommunistia, joiden valmius kuolla asiansa puolesta saa Maametsinkin vakuuttuneeksi siitä, että hänen on astuttava positiivisen sankarin tielle. Puoluekantaisuus ei voi Maametsin kohdalla toteutua kovin pitkälle, sillä vankilassa ei ole mahdollisuuksia säännönmukaiseen puolue toimintaan. Mutta Maametsistä tulee siinä määrin puoluekantainen kuin se on mahdollista kuvatussa fiktiivisessä tilanteessa.

Maametsin optimistisuus ei ole kovin suuri romaanin alussa, mikä johtuu siitä, että hän on kehittyvä sankari. Hän kadehtii sellissä olevien kommunistien uskoa tulevaisuuteen synkeästä nykyhetkestä huolimatta. Vasta sitten, kun hän huomaa, että hänellä ei ole muuta vaihtoehtoa kuin astua kuolemaan menneiden kommunistitaistelijoiden tielle, pessimismi katoaa hänestä. Suurimpana optimistisuuden lähteenä on poissaolevanakin Stalin. Romaanin lopussa Maamets julistaa optimistista paatosta samoin kuin Pavel Vlasov julistaa sitä oikeudessa tuomitsijoilleen. Kuvatessaan Maametsin moraalista nuhteettomuutta Tooming käyttää musta-valko -tekniikkaa korostetusti. Hyveellisen Maametsin

räikeänä vastakohtana ovat raakalaismaiset poliisit ja vanginvartijat. Maamets muistuttaa moraalisisä nuhteettomuudessaan hyvin paljon Kortšaginia mm. siinä, että tämän tapaan lyö irstailia jutuilla kerskailevan tainnoksiin.

Aadu Hintin positiivinen sankari on nuori työläinen Peeter Tihu. Hänelläkin on oikealle tielle opettajanaan kokenut puolueen jäsen. Tihu on päämäärätietoinen alusta lähtien, vaikka hänen päämääränsä ovat aluksi marxilaisittain katsoen pikkuporvarillisia. Mutta hänen opastajansa, jonka funktio on samanlainen kuin komissaari Klytškovilla Tšapajevissa, auttaa Tihua näkemään, että vain vallankumouksellinen taistelu voi pelastaa proletariaatin. Tätä tehtävää Tihu lähtee toteuttamaan kotiseudulle Saarenmaalle hyvin tarmokkaasti. Tihu on kiistämättä myös puoluekantainen sankari. Hän saa toimintaohjeensa puolueelta. Vaikka hänellä ei ole Saarenmaalla tukemaan puoluetta, niin puolueen ote näkyy kuitenkin siten, että Tihun mukanaan tuomat puolueen lentolehtiset innostavat Saarenmaan köyhälistöä taistelemaan oikeuksiensa puolesta. Hint saikin ensimmäisen versionsa johdosta moitteita myös siitä, että hän ei osoittanut puolueen johtavaa osuutta vallankumouksellisessa taistelussa.

Tihun optimistisuus ei jätä toivomisen varaa. Tämä johtuu myös siitä, että hänellä on voimakas itsensä kehittämisen halu. Hän uskoo, että tulevaisuus voi tarjota parempaa, vaikka nykyhetki näyttäisikin synkältä. Uhkaavimmallakaan hetkellä hän ei alistu, vaan on valmis taistelemaan Hammurabin lain mukaan tsaarin väkivaltakoneistoa vastaan. Moraalinsa puolesta Tihu on täysin moitteeton. Hän on ikäänsä, 24 vuotta, nähden ehkä liiankin kelvollinen. Tämä näkyy mm. hänen suhteessaan vastakkaiseen sukupuoleen. Hän jatkaa näin positiivisen sankarin traditiota. Jopa Tihua vakoilemaan pantu Ohranan agentti tunnustaa Tihun moraalisen nuhteettomuuden.

Kokonaisuutena katsoen neuvostovirolainen positiivinen sankari täyttää jo ensiesiintymisestään lähtien hyvin neuvostovenäläiseen traditioon perustuvan positiivisen sankarin

tunnusmerkistön. Koska virolainen traditio ei tunne tällaista hahmoa, niin näyttää selvältä, että tämä karakteri on siirretty neuvostovenäläisestä fiktiosta neuvostovirolaiseen. Koska virolaisten kirjailijoiden valmius tällaisen hahmon kuvaamiseen oli heikko, niin siirtymistä nopeutettiin kulttuuripoliittisilla toimilla. Neuvostovirolaisenkin romaanin positiivinen sankari on liitettävissä 1800-luvulla Venäjällä alkaneeseen fiktion politisoitumisprosessiin, joka saavutti klimaksinsa Ždanovismin vuosina.

5. NEUVOSTO-VIRON KIRJAILIJAKOKOUS

Viron kirjailijaliitto piti vuonna 1976 Tallinnassa seitsemännen kongressinsa. Kirjailijoiden kokoontumisella on aina ollut sekä kirjallista että poliittista mielenkiintoa. Poliittinen johto on niissä edustettuna ja esittää myös käsityksensä kirjallisuuden tilasta ja sille asetettavista toiveista. Viime sodan jälkeen virolaiskirjailijat saivat kuulla kovaakin kieltä ideologisesta jälkeenjääneisyydestä, nationalistisista asenteista, puutteellisesta puoluekantaisuudesta tai kyvyttömyydestä omaksua sosialistista realismia.

Viisikymmenluvun lopulta lähtien poliittinen puoli on jäänyt taustalle ja kirjallisuuden kysymyksiä on ryhdytty käsittelemään enemmän ammatillisesta näkökulmasta. Samoin kielenkäytössä on edetty hienotunteisempaan suuntaan: enää ei ideologisesti tai taiteellisesti epäonnistuneita kollegoita arvostella 40- ja 50-luvun suorasukaiseen tyyliin.

Neuvosto-Viron kirjailijaliittoon kuuluu n. 140 jäsentä, joista osa on kriitikoita, kääntäjiä ja tutkijoita.

Kirjailijaliiton jäsenyyden edellytyksenä on yleensä kaksi julkaistua teosta. Se tuo mukanaan myös aineellisia etuja. Neuvostoliiton kirjailijaliiton rahasto eli Litfund, joka saa varansa tekijänpalkkioiden määräosuudesta, järjestää jäsenille mahdollisuuksia lomanviettoon huviloissa ja sanatorioissa, ylläpitää lastenkoteja ja poliklinikoita ja myöntää lainoja ja avustuksia luovaa toimintaa varten sekä kustantaa ns. luovia komennusmatkoja eri puolille Neuvostoliittoa ja ulkomaanmatkoja. Kaikkia palveluja ei ole kaikissa neuvostotasavalloissa, vaan osa niistä on keskitetty.

Kirjailijaliiton kongresseissa on tapana luoda katsaus siihen, mitä tässä tapauksessa virolaisessa kirjallisuudessa on tapahtunut edellisen kongressin jälkeen. Se pidettiin 1971. Tämä on yleensä tapahtunut eräänlaisessa viisivuotisuunnitelman hengessä. On katsottu, että kirjallisuudesta-kin tulisi löytää samanlaiset kasvuprosentit ja kehitystendenssit kuin kansantaloudesta.

Tällä kertaa monet kirjailijat ja kriitikot tuomitsivat kongressia edeltäneessä keskustelussa näin mekaanisen ajattelun. Kriitikko Lembit Rimmelgas ei pitänyt mahdollisena arvioida kirjallisuutta samaan tapaan kuin tuotannon kasvua ja työn tuottavuuden nousua. Tampereen teatteriyleisölle hyvin tuttu Enn Vetemaa katsoi myös, että viiden vuoden aika on aivan liian lyhyt edistyksen arvioimiseen, mutta arveli, että kirjallisuuden ominaispaino ei ole mennyt kuitenkaan alaspäin.

Ehkäpä edellämämainitunlaisista ennakkolausunnoista johtuen virallisia arviointeja leimasi tällä kertaa toteava ote. Liiton ensimmäinen sihteeri Vladimir Beekman tyytyi kirjallisuuden kehitystä kuvatessaan nostamaan esiin joitakin kirjailijoita ilman pitempiä kommentteja. Puutteena hän toi esiin tavanomaisen väitteen siitä, että tavallinen työtätekevä on jäänyt liian vähälle huomiolle viime vuosien virolaisessa kirjallisuudessa. Näyttääkin pitävän paikkansa, että virolaiskirjailija ei ole kiinnostunut tuotantoelämän kuvauksista. On jotakuinkin turhaa etsiä virolaisesta nykykirjallisuudesta iskurityöläistä tai positiivista sankaria, vaikkei

Beekman juuri tällaista perään kuuluttanutkaan.

Kielen ja kirjallisuuden instituutin johtaja Endel Sõgel, jo sodanjälkeisissä ideologisissa kamppailuissa karaistunut kirjallisuuspoliitikko, antoi kirjailijoille konkreettisempia neuvoja kehottaessaan heitä menemään työläisten luo kuulemaan näiden mielipiteitä kirjallisuudesta. Sõgel vaati myös terästäämään ideologista taistelua ulkomailmaa vastaan.

Proosasta piti virallisen alustuksen kirjailija Willem Gross, joka totesi mm. sodan olevan edelleen hyvin keskeisen aiheen. Hän otti aiheen käsittelijöistä esiin vanhemman polvel Paul Kuusbergin, joka valittiin kirjailijaliiton esimieheksi, ja nuoremman polven Ulo Tuulikin, jonka dokumenttiromaani Sodan jaloissa ilmestyi vuonna 1976 Suomessa. Gross totesi proosan pohdiskeluvan luonteen. Intellektuaalisuuden korostaminen on toisaalta aiheuttanut tiettyä ilmaisun rajoittuneisuutta.

Lyriikkaa tarkasteli sekä lyyrikkona että prosaistina hyvin menestynyt Jaan Kross. Lyriikkaa ilmestyy Neuvosto-Virossa edelleenkin suhteellisesti ottaen enemmän kuin proosaa, vaikka esikoiskokoelmien määrä laski vuoden 1971 18 kokoelmasta vuoden 1975 9 kokoelmaan.

Kross totesi lyriikkaa ilmestyvän liiankin paljon, on syntynyt lyriikan inflaatio, joka on ollut osittain laadullista. Uusia kykyjä pitkään vaienneen 60-luvun "ihmelapsen" Paul-Erk Rummon jalanjäljille on sentään tullut. Kross nosti esiin 1948 syntyneen Jüri Üdin, joka ainakin nuorison keskuudessa on tämän hetken suosituin lyyriikko. Jüri Üdi on oikealta nimeltään Juhan Viiding, tunnettu näyttelijä.

Jo ennen kongressia käydyn keskustelun perusteella saattoi päätellä, että kirjailijaliiton johdossa suoritettaisiin vaihdoksia. Mutta yllätys oli, että liiton käytännön toimintaa johtava sihteeristö uusittiin kokonaan. Tiettävästi ensimmäisen kerran jäsenistö antoi näin täydellisen epäluottamuslauseen johtajilleen.

Kongressissa liiton johtoa moitittiin byrokraattisesta ja välinpitämättömästä suhtautumisesta jäsenistön luomistyötä

koskeviin ogelmiin. Runoilija Uno Laht vaati jo ennen kongressia täysin uutta sihteeriä ja kongressissa hän antoi koko virolaiselle kirjallisuudelle sellaisen satii-rikon täyslaidallisen, että kollegoiden oli jo ruvettava hillitsemään häntä.

Erityisen paljon huomiota kirjailijat kiinnittivät siihen, että käsikirjoitusten käsittely kustantamoissa saattaa kestää vuosikausia. Tähän vaadittiin uuden sihteeristön puuttuvan. Runoilija Jaan Kaplinski meni jopa niin pitkälle, että väitti, ettei virolaisesta nykykirjallisuudesta ankarasti ottaen voi edes puhua, koska esimerkiksi runokokoelma saattaa ilmestyessään olla jo viisi vuotta vanha, kuten hänelle itselleen oli käynyt.

Suorastaan häpeämättömänä pidettiin sitä, että kirjailijaa saatettiin pitää yli vuodenkin tietämättömänä siitä, julkaistaanko hänen käsikirjoituksiaan vai ei.

Kustannusprosessin pituus tuntui olevan virolaiskirjailijoiden suurin huolenaihe. Syynä on ilmeisesti se, että liian monet haluavat lukea käsikirjoituksia; toisaalta tekniset vaikeudet, paperien ja painokoneiden rajallisuus.

Yleensäkin virolaiskirjailijoiden kongressia leimasi kriittinen sävy. Aiemmille kongresseille ominainen jahkailu siitä, mitä kirjailijoiden tulisi tehdä antaakseen oman panoksensa kulloisessakin sosialismin rakentamisen vaiheessa, sai nyt väistyä selvän ammatillisen edunvalvonnan tieltä. Päälimmäisenä huolenaiheena tuntui olevan juuri kustantamisprosessin hitaus. Myös palkkioita vaadittiin korotettavaksi, koska ne eivät ole seuranneet muun palkkatason nousua. Kongressista toiseen toistuvia huolenaiheita ovat olleet kirjallisen jälkikasvun turvaaminen ja heikko yhteistyö Neuvostoviron filmistudioiden kanssa.

Vuoden 1976 Viron kirjailijaliiton kongressi jää ilmeisesti historiaan "kapinakongressina". Siksi voimakasta arvostelua ja samantien potkut liiton johto sai osakseen. Sama kriittinen ja pohdiskelleva asenne on epäamättä lyönyt leimansa myös viime vuosien virolaiseen kirjallisuuteen.

6. VIROLAISTA TEATTERIA 1960-LUVUN LOPULLA

Tallinnan draamateatterin ohjelmistossa oli vuonna 1969 August Kitzbergin näytelmä Kosjasõit - Kosiomatka. Draamateatteri kuului aikaisemmin Viron kansallisiin näyttämöihin, Estonian yhteyteen, mutta erotettiin siitä 50-luvulla omaksi puhenäyttämökseen ja Estonia jäi musiikki- ja balettinäyttämöksi. Kosiomatka sai esitysluvan tsaarin sensoreilta 1894. Näytelmää on myöhemmin muokattu uudelleen useita kertoja, viimeinen versio on vuodelta 1917. Nykyisen musiikin tähän jantiin tai pilanäytelmään, kansankomediaan tai miten tuo vironkielinen nimi lienee parhaiten suomennettavissa, on säveltänyt Viron musiikkielämän näkyvimpiin hahmoihin kuulunut Juhan Simm.

Näytelmä alkaa kylän poikien esittämällä pilkkalaululla Kutsikun kapakasta, sen tomerasta emännästä, joka muistuttaa hiukan Kiven Marttaa ja tämän kauniista tyttärestä Liisasta sekä hänen sulhasestaan Mats Mürkista, varakkaasta mulkista. Mulkeiksi kutsuttiin Etelä-Viron vauraiden maanviljelysseutujen varakkaita talonpoikia. Alunperin se on lättiläisten antama haukkumanimi. Sittemmin tuo sama pilkkalaulu on luettavissa Vaatleja - Tarkkailija -nimisestä lehdestä. Pitäjänvanhin Volmer Vomm, josta myös on ollut pilkkaruno lehdessä sekä Mürk päättävät kostaa asian lehden toimittajille. Mürk järjestelee toimittajille ansan - hän panee lehteen ilmoituksen sivistyneestä tytöstä, joka muka etsii aviomiestä ja lupaa hyvin huomattavan summan myötäjäisiksi. Vararikon partaalla olevan lehden toimittajat lähtevät oitis rahan perään. Nainen on köyhän metsänvartija Rästasin tytär, jolla ei ole rahoista tietoaakaan. Mürk saa houkuteltua Rästasin tai Rastaan juoneen mukaan, ja niin toimittajat nolataan perusteellisesti. Lopuksi pitäjänvanhin panee hänestä pilkkalauluja julkaisseet toimittajat linnunhäkkeihin, sillä miesten nimet ovat Ööpik - Satakieli, Kägu - Käki ja Lööke - Leivo; nimien vironkääntämisinnossa otetut taatusti kansalliset nimet.

Kosiomatkan ensisijainen tehtävä näyttäisi olevan viihdyttäminen ja huvittaminen. Mutta siihen sisältyy varsin paljon yhteiskunnallista satiiria ja ironiaa. Sattuvan terävästi kuvataan lehtimiesten moraalitonta journalistiikkaa. "Linnut" pöyhkeilevät kansallismielisyydellään, mutta Kitzberg paljastaa sen riippuvan sangen paljon rahasta. Niinpä Mürk saa vain venäjän- ja saksankielisiä vastauksia ennen kuin paljastuu, että kysessä voisi olla uusi tilaaja. Kirjailijan myötätunto on selvästi maaihmissen puolella: pöyhkeilevät kaupunkilaiset hän nolaa.

Draamateatterin ammattitaitoa ei voi asettaa kyseenalaiseksi. Työ on hiottua ja varmaa. Tämän musiikkikomedian kaikki tekijät - puhe, laulu ja tanssi oli esimerkillisen jouheasti nivelletty toisiinsa. Musiikissa ja tansseissa sekä tietenkin puvuissa ja lavasteissa virolaista kansanperinnettä oli käytetty runsaasti.

Näytelmä sisältää varsin runsaasti musiikkia - tässä Draamateatteri astuu hiukan Estonian varpaille - ja laulunpanoksensa ansiosta nousi muiden näyttelijöiden yläpuolelle Matti Klooren; suosittu meidän Esko Salmistamme muistuttava hurmurityyppi. Hänen laulutaitonsa on tosiaan puhenäyttämöllä ihmeteltävä. Klooreenin monipuolisuus näkyi myös tanssikohtauksissa. Katsomoa riemastutti suuresti metsävahti Rastaan typerää renki Jaakia näytellyt Robert Gutman. Hänen simosalmismaisen pöhkönpulskea olemuksensa sopi osaan kuin valettu. Ainoat kerrat, jolloin yleisö tempautui elävästi mukaan, olivat silloin, kun renki Jaak häneltä lemmentasioita udeltaessa vastasi aina "noo aha" - no mutta. Gutman on todella mainio koominen kyky.

Kaikesta teknisestä osaamisesta ja vauhdikkaista joukko-kohtauksista huolimatta vaikutelma jäi kuitenkin loppujen lopuksi hiukan latteaksi. Ehkä tähän vaikutti osaltaan myös yleisön hyvin hillitty reagointi. Virolainen yleisö suhtautuu teatteriinsa jollakin lailla arvokkaan pidättyvästi. Voi myös olla, ettei komedia ei ole Draamateatterin ominta aluetta.

Draamateatterin tuolloisista utuuksista oli sangen mielenkiintoinen Viru laulik ja Koidula - Viron runonlajaja ja Koidula. Se perustuu virolaisten kansalliseepoksen Kalevipoegin kokoajan Kreutzwaldin ja Viron kansalliseen heräämiseen ratkaisevasti vaikuttaneen "Emajoen satakielen", runoilijatar Lydia Koidulan kuusi vuotta kestäneeseen kirjeenvaihtoon. Tuo kirjeenvaihto on ainoalaatuinen kulttuuridokumentti - ovathan kyseessä Viron viime vuosisadan keskeisimmät kulttuurihahmot, joiden merkitys on yhtä suuri kuin meillä on Lönnrotilla ja Runebergilla. Kreutzwald tuki lämpimästi nuorta Koidulaa, josta hän toivoi työssä jatkajaa Viron kansan herättämisessä kansallistietoisuuteen. Kirjeenvaihdon katkaisi puoleksi vuodeksi Kreutzwaldin vaimon mustasukkaisuus, mutta sittemmin sitä jatkettiin hiukan viileämmän sävyisenä. Kreutzwaldin merkitys Koidulan kehittymiselle oli aivan ratkaiseva. Draamateatteri osoitti dramatisoinnilla, että se pitää kansallisia perinteitä suuressa arvossa.

Uutta neuvostovirolaista dramatiikkaa ohjelmistossa edusti Egon Rannetin (s. 1911) Kriminaalitango ja hyvin kunnolliset ihmiset. Rannet kuvaa yleensäkin ihmisiä, joilla on vaikeuksia sopeutua neuvostoyhteiskuntaan, niin myös Kriminaalitangossa. Näytelmän henkilövalikoima on hyvin yllättävä neuvostonäytelmäksi: henkilöiden joukossa ovat mm. Superboy ja Seksipommi. Satiirissa ivataan nuorison kritiikitöntä länsimaisuuden apinointia, joka on laajempaa kuin meillä yleensä tiedetäänkään; niinpä mm. eräs leningradilainen pop-muusikko väitti ^{minulle} Leningradissa olevan yli 100 kitara-bändiä. Rikolliskoplan puuhiin sekaantuneen Jaanuksen isä saa vanhemman polven edustajana myös osansa: hän on täysin moraaliton opportunisti ja puolueen mielistelijä. Kriminaalitango sivuaa meitäkin, siinä mainitaan mm. suomalaisten turistien kynä- ja purukumikaupoista. Loppu on kuitenkin ortodoksinen. Pohjimmiltaan kunnollinen koulupoika Jaanus auttaa miliisejä rosvokoplan paljastamisessa ja moraaliton isä, joka raukkamaisesti jättäytyi selustaan toisen maailmansodan taisteluissa samaan aikaan kun hänen isänsä kuoli rynn-

näkössä saksalaisia vastaan, jätetään yksin. Rannet kriti-
koi vain ohimennen yhteiskuntaa, mm. eriskummallista palk-
kapolitiikkaa, pääasiallinen kritiikki kohdistuu ihmisiin,
jotka eivät halua elää kuten järjestelmä edellyttäisi.

Eeva-Liisa Mannerin poltettu oranssi oli myös Draama-
teatterin ohjelmistossa. Sen ohjasi Tallinnassa Väinö
Lahti Kotkan kaupunginteatterista. Hänen ohjaustaan on pi-
detty Virossa varsin onnistuneena. Vastavuoroisesti tuli
Kotkaan, Tallinnan ystävyyskaupunkiin, Draamateatterin pää-
ohjaaja Ilmar Tammur ohjaamaan virolaisen romaanin suursaa-
vutuksen, A.H. Tammsaaren Totuuden ja oikeuden I osan drama-
tisoinnin. Kotkan kaupunginteatteri esitti syyskuun alku-
päivinä Tallinnassa Mestari Patelin, johon paikallinen lehti
Rahva Hääl (Kansan ääni) suhtautui melko suopeasti.¹⁰

1960-luvun virolaisista näytelmäuuutuuksista on mainitta-
va Paul-Eerik Rummon (s. 1942) Tuhkatriinumäng, Tuhkimonäy-
telmä. Voisimme verrata häntä meillä ehkäpä lähinnä Juhani
Peltoseen. Tuhkimonäytelmä on hyvin moniselitteinen ja moni-
kerroksinen moderni näytelmä, joka osoittaa myös runoilijana
lahjakkaan Rummon monipuolisuutta. Tuhkimonäytelmän voisi
tulkita esim. totuuden etsimisen vaikeudeksi. Näytelmän vie-
hätys onkin juuri sen moniselitteisyydessä. Se tarjoaa ohjaa-
jalle runsaasti mahdollisuuksia.¹¹

Tuhkimonäytelmä on juuri sellainen, mitä Tarton Vane-
muine-teatterin johtaja Kaarel Ird, Viron tunnustetuimpia oh-
jaajia, toivoi 1967 virolaisilta näytelmäkirjailijoilta ali-
tuisten oikeaoppisten positiivisten sankarinäytelmien rinnal-
le. Hänen mielestään virolainen teatteri ei saa pelätä sitä
marxilaista totuutta, ettei ole totuutta vaan ikuinen totuu-
den etsiminen. Hän pelkää myös neuvostoteatterin standardi-
soitumista ja sitä, että teatteri aina vain näyttäisi, "kuin-
ka pojat ja tyttäret marssivat vallankumouksen tiellä" eikä
sitä, mitä ihmiset nykyisin tekevät. Mutta ongelmia on toki
muitakin. Tallinnan toisen huomattavan vironkielisen teatte-
rin, Nuorisoteatterin, johtaja Voldemar Panso on tiivistänyt
ne eräässä esitelmässään: "Kulttuurin puute, diletantismi ja
provinsialismi, näitä pitäisin teatterityömme pääpuutteina.

Ja tällöin katson kriittisemmin ohjaajia kuin näyttelijöitä."

Viron teatteriyhdistyksen varaesimies Ants Päiel asetti alkavan teatterikauden tavoitteeksi Virossa V.I. Leninin 100-vuotissyntymäpäivän huomioimisen. Erityisesti vuoden 1970 maaliskuu pyhitettiin Leninille. Parhaimmat Leniniä käsittelevät tai käsitelleet näytelmät palkittiin ja järjestettiin erilaisia näyttelyjä ja kilpailuja jne.

Voimakkainta teatterityötä tehdään Tallinnan ohella Tartossa, Pärnussa, Viljannissa ja Rakveressa. Teatterin suosio on Virossa hyvin suuri. Vuotuinen katsojamäärä vastaa suunnilleen maan asukaslukua. Talvisaikaan on esim. Tallinnassa vaikea saada lippuja, koska maaseudulle tilataan sadoittain lippuja maan päänäyttämön esityksiin. Teatteri on laulun ohella virolaisen kulttuurin ja hengen vankimpia tukipilareita.

7. ENN VETEMAAN ILLALLISPÖYTÄ

Neuvostodraama, jossa esitetään strip-teasea Mamy Bluen tahdissa ja harjoitetaan aviollista uskottomuutta petetyn aviomiehen maatessa sammuneena viereisessä huoneessa. Neuvostodraama, jossa esitetään mitä brutaaleinta juoppottelua lähes koko näytelmän ajan. Neuvostodraama, joka on pessimistisintä pessimistisin. Mikä se on? Se on virolaiskirjailijan Enn Vetemaan näytelmä Illallinen viidelle, jota esitettiin Tampereen Teatterin pienellä näyttämöllä näytännökautena 1973-74.¹²

Edellämainitutlaiset piirteet eivät luonnollisestikaan ole suomalaiselle näytelmäyleisölle vieraita, mutta Neuvosto-

Viron draamassa Enn Vetemaan (s. 1936) näytelmä Illallinen viidelle (Óhtusöök viiele, 1972) merkitsee selvää pelin avausta ideaalisesta sosialistisesta realismista realistiseen sosialistiseen realismiin. Tosin eräillä muillakin Viron näytelmäkirjailijoilla on havaittavissa samansuuntaisia tendenssejä, mutta Vetemaa on tässä suunnassa mennyt ehkä pisimmälle.

Näytelmän menestys Virossa osoitti, että sikäläinen yleisö tunsi tarvetta omien ongelmiansa todella realistiseen ja analysoivaan esittämiseen. Vetemaan näytelmä oli nimittäin alunperin Tallinnan Draamateatterin pienellä näyttämöllä, mutta se piti tuoda suureen saliin hyvän yleisömenestyksen vuoksi.

Mistä tässä esityksessä sitten on kysymys? Pinnalta katsoen siinä kuvataan kahden nuoren, alkoholisoituneen ja työläiseksi "ylennetyn" insinööri Ilmar Paomeesin ja hänen vaimonsa Kadrin karille ajautuvaa avioliittoa. Miljöö on Kohtla-Järven kaivosalue, jossa ovat Viron "ruskean kullan" eli palavan kiven kaivokset. Ilmar on lähes täydellisesti alkoholista riippuvainen ja hänen suhteensa vaimoonsa on katkeamispisteessä.

Nuorempien luokse ovat tulossa Tallinnasta Ilmarin vanhemmat, joiden vierailun ajaksi nuoripari yrittää rakentaa avio-onnen kulisseeja, mutta illallinen päättyy katastrofiin. Kadrin hermot pettävät anopin jatkuvista huomautuksista, ja Ilmar joutuu saattamaan vanhempansa kesken kaiken ulos. Illan epäonnistumisen kruunaa Ilmarin työprikaatiin kuuluva kyyninen, brutaali ja täysin häikäilemättömän Mart, joka tulee jatkamaan hyvässä vauhdissa olevaa juopotteluaan Ilmarin luo. Kadri ei saa Martia ulos asunnosta.

Kadrin ja Ilmarin välille sukeutuu Martin läsnäollessa mitä inhottavin välienselvittely, jossa sanotaan sellaisia asioita, joita ei voi antaa anteeksi. Ilmar nimittelee vaimoaan luisevaksi mitättömyydeksi, joka ei kelpaisi kenellekään muulle ja joka sen takia roikkuu vaikka alkoholistissakin, joka on naisasuntolan pesuhuoneessa vietetyn

yön aikana tullut Kadrin ensimmäiseksi mieheksi. Kadri puolestaan sanoo menneensä naimisiin vain sen takia, että olisi päässyt pois naisasuntolan viheliäisyydestä, sillä avioituminen oli ainut tapa hankkia asunto.

Välienselvittelyn aikana Ilmar juo yhä kiihtyvässä tahdissa ja sammuu lopuksi makuuhuoneeseensa. Tällöin häikäilemätön Mart, joka on katsellut Kadria pyyde silmissään käyttää tilaisuutta hyväkseen ja houkuttelee alkoholin sumentaman Kadrin pois avioelämän kaidalta polulta.

Apeana aamuna ilmestyy Ilmarin ja Kadrin asuntoon tolkuttomasti juopunut joukko Ilmarin työtovereita, jotka Kadri kuitenkin ajaa pois. Työprikaatin juhlinnan syykin selviää aamu-uutisista: Ilmarin prikaati on palkittu ansiomerkeillä ja huomattavalla rahapalkinnolla. Erityisesti uutisissa kiitetään insinööri Paomeesin prikaatin mainiota yhteishenkeä, joka ilmenee niin työssä kuin yhteisissä vapaa-ajan harrastuksissakin!

On ilmeinen väärintulkinta käsittää Vetemaan näytelmä vain tai edes pääasiassa alkoholismin vastaiseksi puheenvuoroksi, vaikka Kuningas Alkoholi dominoikin näytelmässä. Takana on jotain muuta.

Vetemaa on kirjoittanut selvää psykodraamaa, mutta psykologinen tulkintakaan ei anna vastausta näytelmän ongelmiin. Useassa yhteydessä tuodaan esiin Ilmarin problemaattinen äiti-suhde, Ilmar oli aina ollut äidin "kultapoju", mutta se tuskin on aiheuttanut sitä henkistä ja fyysistä alennustilaa, johon hän on vaipunut. Vetemaa ei mielestäni täysin selitä Ilmarin katastrofia. Näytelmässä ei tarkoin selvitetä sitäkään, miksi Ilmar oli "ylennetty" insinööristä työläiseksi, ylennetty sikäli, että hänen palkkansa nousi huomattavasti.

Oma osansa tapahtumien kulkuun on kuitenkin Kohtla-Järven ilottomalla ympäristöllä, jota korostetaan useaan otteeseen. Kaivosyhdyskunnan yleisin murheentorjuja tuntuu olevan viina, jota viljellään suomalaisenkin mittapuun mukaan valtavasti.

Vetemaa koskettelee verraten suorasukaisesti useitakin

Viron yhteiskunnallisia probleemoja. Eräs niistä on palkkakysymys. Neuvostoliitossahan ns. keskiluokka, joka tarkoittaa lähinnä yliopistokoulutuksen saaneita henkilöitä: insinöörejä, opettajia, lääkäreitä, farmaseutteja jne. on usein huomattavastikin heikommin palkattua kuin esim. tehdastyöläiset, kaivosmiehet, kalastajat yms.

Niinpä Ilmarin jouduttuaan tavalliseksi lapiomieheksi havaitsee tulevansa toimeen entistä paremmin. Mart suorastaan rehvastelee sillä, että hän, työläinen, sosialismin perusta, ansaitsee huomattavasti enemmän kuin kaikenlaiset "sääsken sääriluiden tutkijat ja älyttömien runojen kirjoittajat". Mart houkuttelee Kadria vaimokseen autollaan, huvilallaan ja suurilla säästöillään. Hän haluaisi rinnalleen entisten statussymboliensa lisäksi "pieniluisen ja kauniin vaimon eikä sellaisia elefantteja kuin kaivoksen tytöt".

Työläisnousukkaan kuva on piirretty tässä mitä ujostelemattomimmin. Virossa onkin käyty suorasukaista keskustelua nousukkuudesta, jonka tuntomerkeiksi on lueteltu mm. auto, suomalainen sauna ja suomalainen tuttava sekä hienot sivistysharrastukset ilman sisältöä.

Toisaalta Vetemaa tekee myös naurettavaksi Ilmarin vanhempien Eesti Vabariigin - Viron Tasavallan - aikaiset pikkuporvarilliset tavat, joita karrikoidaan mehukkaasti illallisten yhteydessä. Tieteen tekemiselle rahan hankkimisen sijasta itsensä uhrannut Kadri kohoakin selvästi tässä kahdenlaisen nousukasmentaliteetin ympäristössä "oikeiden" arvojen edustajaksi. Hän on ainoa, joka on säilyttänyt idealistisen uskonsa ihmiselämän korkeampiin tarkoitukseen.

Kun allekirjoittanut sattui näkemään suunnilleen samoihin aikoihin näytelmän ohjaajan ja maahantuojan Matti Tapion kanssa alkuperäisesityksen Tallinnassa, niin oli jännittävää nähdä, miten Vetemaan näytelmä luontuu suomalaiselle lavalle.

Eräänä heikkoutena Vetemaan muuten nasevassa tekstissä on se, että hän ei ole onnistunut luomaan alkupuoliskoon tarpeellista draamallista jännitettä. Alkuosan tempon hitaus

on säilynyt suomalaisessakin versiossa, ja kun Tapio oli ohjauksessaan hiukan rauhallisempi kuin tallinnalainen kollegansa, niin tämä vielä korostui.

Tapio oli virittänyt kokonaistunnelman vieläkin mollisävyisemmäksi kuin Tallinnan esityksessä, mutta suomalaisten ja virolaisten kiistämättömän temperamenttieron takia tämä on tarpeenkin. Alkoholisti-Ilmar oli saanut lisää sordinoa tallinnalaiseen Viru Valgen ystävään verrattuna. Kun virolainen juoppo esiintyi varsin vikkellästi ja osin elegantistikin, niin Heikki Nousiainen oli mitä tyypillisin suomalainen harras ja totinen viinamäen mies, apaattinen ja flegmaattinen könsikäs. Laila Räikän Kadri oli huomattavasti lähempänä virolaista kollegaansa. Ritva Valkama ja Pentti Kultala Ilmarin vanhempina olivat ensimmäisen näytöksen paras anti luotettavalla ja punnitulla näyttelijätyöllä. Kalevi Honkasen Mart olisi eräissä kohtauksissa voinut olla vieläkin rajumpi. Tosin intiimiteatterin lava asettaa toisenlaiset vaatimukset kuin Tallinnan draamateatterin suuri näyttämö, jossa luonnollisesti esimerkiksi liikunta saa aivan erilaisen merkityksen.

Matti Tapiolle on lausuttava kiitos siitä, että hän on tuonut ennakkoluulottomasti meille nykyvirolaista draamaa, jota Suomessa ei tunneta omina esityksinämme lainkaan. Enn Vetemaan Illallinen viidelle on osin hämmentäväkin pelinavaus, mutta ehkäpä "Suomen silta" rupeaa draamankin osalta taas vahvistumaan.

KIRJOJA JA KIRJAILIJOITA

A.H. Tammsaare

1. TAMMSAAREN SATA VUOTTA

A.H. Tammsaaren 100-vuotisjuhlien valmistelut aloitettiin niin virossa kuin koko Neuvostoliitossa jo vuosia ennen juhlavuotta. Tammsaaren juhlat olivat todellinen kansalaisliike, jonka näkyväksi huipuksi tuli 29.1.1978 alkanut juhlaviikko. Koskaan ei ketään virolaista kirjailijaa ole juhlittu niin laajasti kuin nyt Tammsaarea. Juhlaviikko alkoi sunnuntaina 29.1.1978 Tammsaaren Tallinnan kodin avaamisella museoksi.

Vuonna 1872 saapui Etelä-Virosta vauraalta Viljanninmaalta synkeähkөөn, soiden ympäröimään Albun pitäjän Veterän kylään Järvamaalle, joitakin kymmeniä kilometrejä Tallinnasta kaakkoon, talonpoika Peeter Hansen vaimonsa Annin kera. He eivät voineet aavistaa eivätkä koskaan saaneet tietääkään, että tämä kohtaaminen on ikuistettu pysyvästi Viron kansalliskirjallisuuteen.

Tammsaaren talossa syntyi vuonna 1878 tammikuun 30. päivänä Ann ja Peeter Hansenin neljäntenä lapsena Anton. Anton Hansenista, joka otti kirjailijanimekseen A.H. Tammsaare kotitalonsa mukaan, tuli jo eläessään Viron tunnetuin kirjailija.

Paljon on tapahtunut Virolle ja virolaisille sen jälkeen kun Peeter Hansen astui hevosensa rinnalla kohti Tammsaarea, jonka hänen poikansa risti viisiosaisen Totuus ja oikeus -eepoksen ensimmäisessä osassa Vargamäeksi -- Varkaanmäeksi. Mutta tänäkin päivänä voi kuuluisaa suosiltaa myöten Vargamäkeä lähestyessään lausua romaanin kuolematomaksi tulleet Andresin alias Peeter Hansenin sanat: "Seal ta ongi, see Vargamäe". Tuolla se onkin, se Varkaanmäki. Maisema ja rakennukset ovat edelleen lähes samat kuin yli sata vuotta sitten.

A.H. Tammsaare (1878-1940) on epäilemättä etevimpänä virolaisprosaistina pidettävä kirjailija. Hänen Totuus ja oikeus -eepoksensa voidaan asettaa esimerkiksi Väinö Linnan Pohjantähden rinnalle jos ei sen yläpuolellekin.

Väkevimmillään ja virolaista lähimpänä Tammsaaren kertoma-
taide on eepoksen ensimmäisessä osassa, Vargamäen maise-
massa, johon kirjailija palaa viidennessä osassa. Totuu-
den ja oikeuden ensimmäinen osa kuuluu perustellusti maail-
man talonpoikaisromaanien parhaimmiston.

A.H. Tammsaaren koko tuotantoa on toivotonta yrittää
esitellä lyhyessä artikkelissa. Käsittäväthän hänen 100-
vuotisjuhliensa kunniaksi julkaistavat kootut teoksensa
peräti 18 osaa.¹³

Tammsaaren satavuotissyntymäpäivänä 30.1. paljastettiin
ehkä parhaimmalla kuviteltavissa olevalla paikalla, Estonia-
teatterin ja Viru-hotellin välisessä puistossa, Tammsaaren
muistopatsas. Siitä oli keskusteltu paljon etukäteen: mm.
arvovaltainen jury oli vaatinut kuvanveistäjä Jaak Soansia
muuttamaan patsaan luonnoksen käsien asennon polvilta rinnal-
le. Näin tapahtuikin ja hiukan mahtipontisesti käsiään pitä-
vä Tammsaare on nyt paikallaan. Muuten Soans on tavoittanut
onnistuneesti Tammsaaren mielteliään ja itseään korostamatto-
man olemuksen.

Syntymäpäiväjuhlallisuuudet huipentuivat Estonia-teatte-
rissa pidettyyn nelituntiseen iltajuhlaan. Estonia oli jo
toisen kerran Tammsaaren syntymäpäivien näyttämönä. Tasan
viisikymmentävuotta aikaisemmin siellä juhlittiin hänen 50-
vuotispäiväänsä. Luonteensa mukaan Tammsaare ei mennyt tuo-
hon juhlaan.

Tämänkertainen juhla alkoi kuten Neuvostoliitossa tapana
on, puhujien marssilla Estonian lavalle. Suomalaisia edusti
Kirjailijaliiton puheenjohtaja Jaakko Syrjä. Syrjän fraasi-
ton, lämmin ja suoraan virolaisten sydämiin vedonnut puhe
sai ehkä illan pisimmät aplodit. Syrjän tulkkina toimi suoma-
laisten hyvin tuntema kirjailija Ulo Tuulik. Muut Suomen vi-
ralliset edustajat olivat kanslianeuvos Väinö Kaukonen, Viron
kävijä jo yli viiden vuosikymmenen takaa sekä Lars Hulden
suomenruotsalaisten kirjailijoiden edustajana.

Puheita näillä juhlilla riitti, niin myös Estoniassa.
Virolaisten lisäksi puhujia oli Itä-Euroopan maista ja
Syrjä Suomesta sekä luonnollisesti eri puolilta Neuvosto-

liittoa. Omaperäisin puhuja oli ehkä Tammsaare-nimisen kolhoosin esimies Vargamäeltä, joka aidon maamiehen tavoin esitteli yleisölle kolhoosinsa hehtaarisadot ja maitotuotokset hyvin tarkasti. Mutta epäämättömän ylpeä hän oli siitä, että hänen kolhoosinsa nimi on juuri Tammsaare.

Pikaisen silmäyksen perusteella näytti siltä, että salissa istuivat Viron kulttuurielämän ja poliittisen elämän tunnetuimmat edustajat. Viereen sattunut Viron musiikin suurhahmo Gustav Ernesaks ei ollut unohtanut Jyväskylääkään, vaan lähetti Sirkoille ja sen johtajalle terveiset. Mieleenpainuvan kaunis oli Ernesaksin säveltämä Veart kellad (Hautakellot) Akateemisen mieskuoron esittämänä. Sanat lauluun on kirjoittanut Vargamäen mies Ilmar Sikemäe.

Juhlan jälkimmäisessä puoliskossa esitettiin Tammsaaren tuotannon dramatisointeja. Tammsaare on kirjoittanut vain pari näytelmää, mutta siitä huolimatta hänen tuotantoaan on esitetty Viron teattereissa luultavasti enemmän kuin yhdenkään toisen virolaiskirjailijan. Suurin osa dramatisoinneista on Totuudesta ja oikeudesta, kuten tässäkin juhlassa. Virolaiset näyttelijät esittivät ne taidokkaasti, mutta seuraavana iltana Draamateatterissa esitetty Korpiojan isäntä-romaanin dramatisointi oli latteudessaan hienoinen pettymys.

Tiistaina tammikuun 31. päivänä kokoontuivat kirjallisuuden tutkijat Tammsaare-kongressiin historialliselle Toompean kukkulalle Tiedeakatemian presidiumin taloon. Pääasiassa virolaiset esitelmöitsijät pitivät kaikkiaan yhdeksän esitelmää. Ilahduttavaa kyllä, yksi esitelmä oli Tammsaaren vastaanotosta Suomessa, jonka piti Jyväskylän yliopiston viron kielen lehtori Toivo Kuldsepp. Kuldseppistä on tulossa amerikkalaisen Georg Kurmanin jälkeen toinen Suomen ja Viron kirjallisuussuhteiden tutkija. Mikään suuren yleisön tilaisuus kongressi ei ollut, mutta tutkijoita oli kuitenkin paikalla useita kymmeniä.

Mielenkiintoisin Tammsaaren satavuotisjuhlien koti- ja ulkomaisille vieraille järjestetty tilaisuus oli tutustumismatka Tammsaaren syntymäkotiin, jonka käytetyin nimi on nykyisin romaanin mukaan Vargamäe. Se on todellinen virolaisten

pyhiinvaelluspaikka, jonka toivoisi tulevaisuudessa aukeavan suomalaisillekin turisteille.

A.H. Tammsaaren nuoruudenvaiheet Virossa ehkä perusteell-
lisimmin tuntevan tutkijan, Eerik Tederin kirjan kartasta
saattoi todeta, että bussi tuli Vargamäelle aivan samaa tietä,
mitä Peeter Hansen käytti 106 vuotta sitten. Totuuden ja oi-
keuden maisemakuvaus vastaa melko hyvin tämänkin päivän todel-
lisuutta. Vargamäellä on edelleenkin kaksi taloa. Pohjoinen
ja Eteläinen. Pohjoinen on Tammsaaren koti. Eteläisen talon
Peeter Hansenin aikaisen isännän Jakob Sikenbergin tyttären
poika kirjailija Sikemäe osoitti jo bussin ikkunasta lähes jo-
kaiselle virolaiselle tuttuakin tutummat paikat.

Tammsaaren kotitalo paloi viime sodan jälkeen, mutta en-
nen satavuotisjuhlia paikalle oli rakennettu täsmälleen alku-
peräisen mukaiset rakennukset.

Parempaa opasta kuin Ilmar Sikemäe olisi tuskin voinut
toivoa elävöittämään Vargamäen talvella hieman kolkohkoa ym-
päristöä. Sikemäen isoisa Jakob Sikenberg on Totuuden ja oi-
keuden ensimmäisen osan toisen päähenkilön Pearun esikuva.
Pearu, joka suomenkielisessä versiossa on esteettisistä syistä
käännetty Pertuksi, on Viron kirjallisuuden värikkäimpiä hah-
moja. Sikemäen kertomusten pohjalta saattoi kuvitella A.H.
Tammsaaren isän ja Sikemäen isoisan kehittelevän ikuisia raja-
riitojaan taloissaan, jotka ovat vain kivenheiton päässä toi-
sistaan tai kaivavan ojia tai rakentavan patoja veden valutta-
miseksi toisen maille. Eepoksen ensimmäisen osan ilmestyttyä
Sikenbergin omaiset harkitsivat jopa A.H. Tammsaaren haasta-
mista oikeuteen kunnianloukkauksesta. Ilmar Sikemäeen, kol-
mannen polven vargamäkeläiseen kauna ei enää siirtynyt, vaan
hän oli silminnähdyn onnellinen vargamäkeläisydestään.

Virolaiset isännät olivat tehneet parhaansa vieraiden
viihdyttämiseksi. Tammsaaren taloon oli pantu savu-uuni
työntämään savua tupaan aivan vanhaan malliin, päre paloi
pihdissä ja kannel ja viulu soivat virolaisia kansansävel-
miä. Halukkaat saivat ajella reelläkin.

Hiukan yllättävää oli se, ettei Vargamäelle mentäessä
eikä sieltä tultaessa autoja pysäytetty lainkaan Järva-Madisen

entisessä kirkonkylässä, jonne Tammsaaren kotipitäjän Albus väki pystytti 1936 hänen patsaansa. Se on edelleenkin ainut kenellekään virolaiselle hänen elinaikanaan pystytetty muistomerkki.

Luonnollisesti Tammsaarea muistettiin juhlaviikolla ja ennen sitä lukemattomissa tilaisuuksissa ympäri Viroa. Tammsaare elää, ei organisoidun juhlinnan ansiosta, vaan teostensa ansiosta mitä väkevimmän maanmiestensä keskuudessa. Hän on epäilemättä virolaisen identiteetin vahvimpia tulkkeja ja sellaiseksi jää.

2. OSKAR LUTS EI KUOLE KOSKAAN

Oskar Luts (1887-1953) on Viron kaikkien aikojen luetuin kirjailija. Hänen parasta ja samalla ensimmäistä teostaan, Kevät-nimistä koululaiskuvausta (1912-1913) on pelkästään sodan jälkeen painettu Virossa yli 200 000. Tämä on todella valtava määrä, kun ottaa huomioon, että virolaisia on vain viidennes suomalaisista. Teoksen taiteellinen arvo on myös tunnustettu yksimielisesti. Teoksen vuoden 1965 painos 50 000 kappaletta myytiin loppuun kahdessa päivässä. Tämä best seller sanan myönteisimmässä merkityksessä ilmestyi vihdoinkin vuonna 1973 suomeksi Arno ja kumppanit-nimisenä; 60 vuotta ensipainoksen ilmestymisen jälkeen. Koska allekirjoittanut sattuu olemaan kiinnostunut nimenomaan Viron kirjallisuudesta, niin oli itsestään selvää, että Tarton matkan yhteydessä vuonna 1973 oli käytävä Oskar Lutsin entisessä kodissa, nykyisessä Oskar Lutsin talomuseossa.

Jo Tallinnan laivalla sai hyvän käsityksen siitä, että

Lutsin Kevät henkilöineen on virolaisille yhtä tuttu ja läheinen kuin suomalaisille Kiven veljekset tai Linnan Jermut. Tallinan piimakombinaatin - tarkoittaa tietysti maitokombinaattia - Suomessa vierailleen ryhmän kanssa jutellessa tuli myös Oskar Luts puheeksi. Kombinaatin osastonjohtaja Ulo Vipper innostuikin asiasta kovasti. Hän on kotoisin Palamusesta, jossa Luts kävi koulua, mitä hän teoksessaan kuvaa. Vipper tunsikin Kevään henkilöiden esikuvien sukulaisia ja näytti olevan ansaitusti tästä hiukan ylpeäkin. Niinpä hän kirjoittikin käyntikorttinsa taakse: "Syntyjään 'Kevään' mailta Paunverestä." Huomattava on, että hän käytti Lutsinkin Palamuselle antamaa nimeä Paunvere. Jokainen seurueen virolainen tunsikin ainakin yhden kaskun Oskar Lutsista. Jo joku on todella ansainnut kansankirjailijan nimityksen, niin ainakin Luts.

Inturistin määräysten mukaan Tartossa oli mahdollisuus viipyä vain viisi tuntia. Palamuse jäi vain parinkymmenen kilometrin päähän Tallinnan - Tarton maantieltä. Tarton yliopiston viron kielen lehtori Ulo Parbus kyyditsi ystävällisesti minua ja ilman hänen apuaan en viidessä tunnissa olisi ehtinytkään nähdä juuri mitään. Dosentti Karl Muru kirjallisuuden laitokselta oli myös vaivautunut opastamaan vierasta. Riian maantie, jonka varrella Lutsin talomuseo sijaitsee oli v. 1936, talon valmistusvuonna, varmasti hiljainen ja rauhallinen. Mutta nyt tuo katu oli käynyt auttamattoman ahtaaksi autoliikenteelle. Pysäköimme auton Väike-Kaaren kadulle, jonka kulmassa vieläkin näkyi olevan talo, missä sijainneessa anniskelupaikassa Luts viimeisinä vuosinaan tapasi tarnoida ja nauttia kuningas Alkoholin miellyttävästä seurasta, jolle Luts kirjailijoiden ja kirjallisuusihmisten tapaan osasi antaa arvoa. Kerran Luts oli kuitenkin päättänyt kasvattaa luonnettaan ja kävellä kapakan ohi. Kirjailijamestari astuikin reippaasti ja pystyssäpäin talon ohi, mutta totesi muutaman kymmenen askelen päässä: "Oskar, sinä olit kova poika, menit oven ohi, menihän sen kunniaksi ottamaan yksi paukku!"

Museo on alunperin ollut Lutsin ja hänen vaimonsa 1936

rakennuttama omakotitalo, joka 1964 muutettiin Tarton kaupunkimuseon alaiseksi Oskar Lutsin talomuseoksi. Luts ja hänen vaimonsa Valentina kyllästyivät 30-luvulla vuokra-
laisten kiertolaiselämään. Tarton kaupunki lahjoitti heille tontin ja tarmokas rouva Luts vastasi pääasiassa rakennustöistä. Melko epäkäytännöllinen kirjailija kävi pari kertaa vain toteamassa töiden edistymisen.

Museon hoitaja Heivi Pullerits otti vieraat sydämellisesti vastaan. Museossa on huoneita kahdessa kerroksessa. Ensin tutustuttiin yläkerroksen kaikkien pyhimpään eli kirjailijan työhuoneeseen. Kirjailijan työpöydällä on hänen rakkain teoksensa Gogolin Kootut teokset. Gogolin Luts nimisi empimättä suureksi opettajakseen eikä hän voinut sietää sitä, että joku rohkeni arvostella Gogolia.

Eikä Gogol ollut hänelle vain opettaja, vaan myös lohduttaja. "Minulle ei huono tuuli merkitse mitään, otan Gogolin käteen, luen hiukkasen - ja hyvää tuulta on liikaakin", toteasi Luts. Erityisen silmiinpistävä teos Lutsin kirjastossa on Don Quijoten saksankielinen luksuslaitos vuodelta 1869. Nykyisinkin on vaikea löytää yhtä loisteliaasti painettua kirjaa.

Eräiden kipsikuvien ohella Lutsin työhuoneessa on myös hänen toisen opettajansa, virolaisen näytelmäkirjailijan August Kitzbergin pienehkö patsas. Luts oli kerran, kuten hänen vaimonsa on haastattelijoille kertonut, 1930-luvun lopulla kaikista varotoimista huolimatta päivän aikana saanut jostain mielialaa nostattavaa juomaa runsaahkon määrän. Lutsin poika havaitsi illalla kotiin tultuaan isänsä olevan varsin leppoisisalla tuulella. Hyvän tuulen aiheuttajaa ei kuitenkaan löytynyt mistään. Aiottiin mennä jopa ullakolle etsimään, mutta Luts kehotti etsimään työhuoneesta. Kitzbergin pää kolahti vahingossa epäilyttävästi ja vanhan Augustin sisältä kaivattu sitten löytyikin. "Rakas August, nyt sinä minut kavalsit", huudahti masentunut kirjailija. Näistä anekdooteista ei pidä kuitenkaan tehdä vääriä johtopäätöksiä. Luts ehti elämänsä aikana kirjoittaa kokonaista 66 teosta.

Museon yläkerrassa on myös nuorisokirjallisuuden huone. Päähuomio on luonnollisesti Lutsin pääteoksessa Keväässä. Allekirjoittaneella oli kunnia luovuttaa Kariston puolesta Kevään suomennos Arno ja kumppanit museon kokoelmiin. Teos on ehditty kääntää jo venäjäksi, painos 270 000, ukrainaksi, liettuaksi, unkariksi, slovakiksi, latviaksi, puolaksi ja viimeksi siis suomeksi. Kevään todellisten tapahtumapaikkojen kuvat ovat vitriineissä nähtävinä. Teoksen prototyyppejä on jäljitetty suurella innolla; onpa kellonsoittajan esikuvana olleen henkilön hautakiveen kaiverrettu myös Lutsin hänelle antama nimi.

Yksi huone on omistettu Lutsin näytelmille, joista 1913 valmistunut Kaalinpää lienee menestyksellisin, jollei Kevään dramatisointeja oteta lukuun. Kaalinpäässä talon isäntä kuulee, että maatalousnäyttelyssä joku on saanut rahapalkinnon suuresta kaalinpäästä. Hän varastaa mökin muijalta valtavan kokoisen kaalinpään, joka kuitenkin muijan tullessa perimään omaansa takaisin menee pilalle. Saman tien isännän perhe jouuu ilmiriitaan. Kaiken huipuksi koko touhu oli täysin turhaa, sillä näyttely oli ollut jo viikkoa aikaisemmin.

Alakerroksessa museoon kuuluu vain talon olohuone. Sinne meitä tuli tervehtimään jo 81-vuotias rouva Valentina Luts. Ei luonnollisestikaan ole kovin miellyttävää toimia eräänlaisena elävänä muistomerkkinä, mutta erittäin ystävällisesti hän silti otti meidät vastaan. Venäläissyntyisen rouva Lutsin slaavilainen temperamentti on säilynyt hyvin. "Teretulemast, palun istuge", hän toivottaa selkeällä viron kielellä. Lutsin eläessä hän ei vielä oppinut täydellisesti viroa, sillä Luts puhui rouvansa kanssa aina venäjää. Suomen kielestäkin hän on sen verran perillä, että pitää viron kieltä kauniimpana kuin suomen kieltä. Rouva Luts otti suojanarut edestä pois ja niin istuuduimme olohuoneen arvokkaan näköiselle sohvalle "ajama juttu", kuten virolaiset sanovat.

Rouva Luts kertoili meille talon rakentamisesta. Oskar Luts ei vielä talon valmistuttuakaan pitkään aikaan löytänyt edes keittiötä. Tultuaan talonomistajaksi Luts pilaili, ettei hän olekaan enää Oskar Luts vaan Oskar von Lutzenstein.

Rouva Lutsilla oli käytettävissään talossa kaksi huonetta ja keittiö. Hän pyysi vieraita istumaan myös omalle puolelleen, joka on hyvin viihtyisästi ja kauniisti kalustettu. Vieraat saivat nähdä hänen ainoan lapsensa Georgin ja tämän pojan kuvat. Georg Luts elää Lundissa Ruotsissa. Rouva Lutsin mukaan hänen poikansa on onnistunut elämässään vieraallakin maalla varsin hyvin. Pojanpoikaansa isoäiti ei valitettavasti ole nähnyt koskaan. Georg Luts ei ole erityisemmin kirjallisuuden kanssa tekemisissä, vaikka hän kirjoittikin 1938 isänsä nimissä kertomuksen. Se oli niin hyvin Oskar Lutsin tyyliin kirjoitettu, että kirjailijan piti kysyä vai moltaan millä aikaa hän oli ehtinyt kertomuksen kirjoittaa.

Puutarha oli myös ehdottomasti katsottava. Valentina Luts on aina nähnyt paljon vaivaa pitääkseen talon varsin ison puutarhan hyvässä kunnossa. Oskar Luts ei ollut erityisemmin innostunut puutarhatöistä. Ainoastaan sodan aikana kirjailija nähtiin uurastamassa puutarhassa. Tupakasta oli suuri puute ja Oskar Lutsia eivät miellyttäneet annostupakat. Hän rupesi kasvattamaan talon puutarhassa tupakkaa ja kertoili mm. naapurilleen säveltäjä Juhan Simmille asiantuntevasti tupakankasvattamisen salaisuuksista.

Lutsista ja Simmistä on olemassa leegio kaskuja. Naapurukset tapasivat "riidellä" tontinrajoista ja muistakin asioista julkisissakin tilaisuuksissa Viron kirjallisuuden suurteoksen A.H. Tammsaaren Totuuden ja oikeuden päähenkilöiden tapaan. Luts jopa laski liikkeelle jutun, jonka mukaan Simm heittelee häntä tontiltaan kivillä ja hän puolestaan Simmiä mädillä omenoilla.

Valentina Luts on tehnyt todella suurtyön miehensä muiston vaalimiseksi. Suurelta osin hänen aktiivisuutensa ansiosta on myös museo syntynyt. Käymme vielä virolaisten ystävien kanssa katsomassa rouva Lutsin miehelleen pystyttämää kaunista muistomerkkiä Ropka-Tammen hautausmaalla. Oskar Lutsia ei ole unohdettu. Sen todistavat hänen kirjojensa sadattuhannet lukijat ja museon vuosittaiset 4 000 kävijää.

3. LUTSIN MESTARITEOS

Oskar Luts tuli joskus ennen sotia lääkäristä, ja suuntasi tietysti oikopäätä kantapaikkaansa vanhan Andre-
senin kapakkaan kotikaupungissaan Tartossa.

"Mitta", esittää Oskar tilauksensa, mikä merkitsi viinakarahvia. Kirjailija siirtyy tämän jälkeen kanta-
paikalleen istumaan parin metrin päähän tiskistä. Vanha Andersen on tuomaisillaan viinan asiakkaalleen, kun Luts huudahtaa: "Ei saa koskea, ei saa! Luts hakee itse viinan-
sa pöytään". "Miksi minä en voinut sinulle tuoda pöytään?" ihmettelee vanha Andresen. "Liikunta!" vastaa Luts merkit-
sevästi. "Kävin lääkäriellä ja hän määräsi minulle enemmän liikuntaa!"

Tämäntapaisia juttuja on Oskar Lutsista kerrottu (1887-1953) hänen kotimaassaan Virossa lähes lukematon määrä. Oskar Luts onkin jäänyt sekä lukevan yleisön mie-
leen että kirjallisuudenhistoriaan ennen kaikkea suurena humoristina, jonka veroista Viron kirjallisuus proosan alalla ei tunne. Hänen maineensa perustuu tosin pääasiassa
yhteen teokseen Kevade (Kevät), joka ilmestyi kaksiosaisena 1912-1913. Tämä teos oli vähällä jäädä kokonaan julkaise-
matta, sillä Luts tarjosi useille kustantajille turhaan rieh-
mukasta kuvaustaan kouluajoistaan. Onneksi eräs hänen liikemiesystävänsä vaistosi, että kyseessä oli todella hyvä kirja. "Piru vieköön!", hän sanoi käsikirjoituksen luettu-
aan, "en ole pitkään aikaan näin hyvin nauranut." Liike-
mies lainasi Lutsille painatusrahat, ja niin asia oli selvä.

Teoksesta tulikin heti suurmenestys, ja sen voittokulku on jatkunut Virossa keskeytymättä. Lutsin kirja kuuluu lä-
hes jokaisen virolaisen kodin kalustoon. Niinpä Virossa 1967 suoritettun tutkimuksen mukaan haastatelluista 200 000 kirjaston asiakkaasta 98 % oli lukenut Kevään. Kirjasta otettiin 1968 kokonaista 50 000 kappaleen painos ja vain kaksi vuotta myöhemmin taas 50 000. Nämä ovat valtavia painosmääriä, kun ottaa huomioon, että vironkielisiä luki-

joita on vain vajaa miljoona.

Karistolle onkin annettava tunnustus siitä, että se on ottanut tämän todellisen klassikon tuotanto-ohjelmaansa. Meillä on kaikista liiketaloudellisista periaatteista huolimatta harrastettu jonkinverran myös virolaisen kaunokirjallisuuden kääntämistä sotien jälkeen, mutta puutetta on ollut nimenomaan ajan tasalla olevista klassikkojen käännöksistä. Aikaisempien kokemusten perusteella on kai silti turhan optimistista toivoa mitään suurta myyntimenestystä Oskar Lutsin ratkiriemukkaalle kirjalle Arno ja kumppanit, kuten sen suomenkielisen laitoksen nimi kuuluu.

Arno ja kumppanit perustuu Oskar Lutsin omiin kokemuksiin pitäjänkoulussa. Humoristi kun on, Oskar Luts sivuuttaa varsinaisen koulutyön melko vähällä, mutta keskittyy sen sijaan kuvailemaan koululaisten kaikenlaisia temppeja, joilla nämä kautta aikojen ovat koulunkäyntiään piristäneet. Priimus motor on Joosep Toots, joka on kiinnostunut kaikesta muusta, mutta ei vakavasta koulunkäynnistä. Tootsin mielikuvitus ja toimintatarmo on suorastaan ehtymätön keksimään mitä fantastisimpia koirankujeita. Hän ampuu pistoolilla ikkunan rikki, toikkaroi juovuksissa ristiäisissä, "saunottaa" toveriaan jääkylmässä saunassa, saattaa yleensäkin opettajana toimivan lukkarin mielipuolisuuden partaalle jatkuvilla tempuillaan jne. "Kentukin leijona" - Joosep Toots - olisi paljon mieluummin Amerikassa sotimassa punanahkoja vastaan, kuin kuuntelemassa lukkarin huonolla venäjän kielellä antamaa opetusta.

Rakenteeltaan Arno ja kumppanit ei ole tiivis teos, vaan se rakentuu jossain määrin ehkä hajanaisistakin episoodeista. Silla onkin aivan selvästi draamallista luonnetta. Niinpä sitä on näytelty sekä Suomessa että Virossa. Mutta episodimaisuudesta huolimatta Arno ja kumppanit ei ole jäänyt vain pinnalliseksi koululaiselämän kuvaukseksi.

Lukija ei voi muuta kuin ihailia sitä taiturimaisuutta, jolla Luts hahmottelee eteemme erilaiset lapsityypit. Hänellä on todella ollut vaistomainen kyky eläytyä toisten ihmisten ajatusmaailmaan ja välittää se lukijalle. Vaikka te-

oksen henkilöiden prototyyppejä tai alkutyyppejä on Virossa etsitty innokkaasti, niin he eivät missään nimessä jää pelkiksi prototyypeiksi. Vilkas Toots, lahjakas ja sentimentaalinen Arno, naisellisen oikukas Teele, rauhallinen ja yksitotinen Tõnisson, yksinkertainen Kiir, surkea Visak - kaikki tuntuvat todella elävän. Elämänläheisyys olikin aina Lutsin johtava prinssiippi. Eipä ihme, että virolaisia opettajia on kehoitettu lukemaan tämä kirja huolella. Kun Väinö Linnan Tuntematon sotilas on kelvannut Ruotsiin sotilaspsykologian oppikirjaksi, niin kyllä Lutsin Arno ja kumppanit soveltuu yhtä hyvin meille oppilaan ymmärtämisen apuneuvoksi - rinnastamatta silti oppilaita sotilaisiin.

Haluankin erityisesti painottaa sitä, että Arnoa ja kumppaneita ei sovi missään nimessä käsittää pelkästään lasten- ja nuorisokirjaksi. Virossakin aluksi katsottiin kirjan olevan erityisesti nuorten ja vähemmän koulutusta saaneiden suosiossa, mutta viimeiset lukijatutkimukset osoittavat, että vielä enemmän se on korkeakoulusivistyksen saaneiden mielilukemistoa. Tuntuishan aika oudolta sijoittaa esim. Teuvo Pakkala, kotoista vertailukohdetta käyttäkseni, vain nuorisokirjailijaksi.

Vaikka prototyyppien etsiminen ja arvailu on usein hedelmätöntä, niin epäilemättä Arno Talvessa on eniten Lutsia itseään. Arnon hahmo on syvimmin piirretty. Suorastaan liikuttavasti Luts kuvaa hänen ja Teelen viatonta rakkautta, josta ei puutu sen enempää traagisia kuin koomisiakaan piirteitä. Arnossa voi aavistella jo Lutsin itsensäkin myöhempää kehitystä. Mutta luonnollisesti, kuten Luts kirjansa esipuheessa sanoo, kirjailijan luova mielikuviutus määrää sen, millaisiksi hänen henkilönsä muovautuvat.

Kun on kyse käännöksestä, niin käännöksen laadulla on ensiarvoinen merkitys sille, välittyykö Lutsin mestarillisuus suomalaiselle lukijalle vai ei. Martti Rauhala ei ole läheskään ensimmäistä kertaa asialla, ja hänen työhönsä voi nähdäkseni tälläkin kertaa olla tyytyväinen. Viron kieli, huolimatta siitä, että se on lähin sukukielemme, ei suinkaan aina varsinkaan rakenteiden osalta käänny vaivattomasti suomeksi. Pieni epäkohteliaisuus, josta kääntäjä ilmeisesti ei ole vas-

tuussa, on tehty kirjan kuvittajia kohtaan. He eivät ole Kaljolt ja Venderilt (viron ablatiivi) vaan Kaljo ja Vender.

Oskar Luts esiintyi 1927 Tartossa eräässä kirjallisuusviikon tilaisuudessa. Sali oli tupaten täynnä. Oskar Lutsin kuulutettiin tulevan pitämään puheen, mutta kirjailija vilkaisikin vain verhon raosta saliin. Tällöin alkoi todellinen meteli. "Oskar Luts, Oskar Luts!" huusi yleisö kuorossa. Luts astelikin puhujanpönttöön, josta oli jo pidetty puheita häntä ennen. "Kirja, perhana, on paras ystävä!" huudahti Luts ja löi vielä vakuudeksi nyrkillä pöntön reunaan, kumarsi ja asteli arvokkaasti näyttämön taakse yleisön osoittaessa raivokkaasti suosiotaan. Ja jos mikään, niin Lutsin itsensä Arno ja kumppanit on tuollainen ystävä.

4. TUGLAS JA SMUUL IN MEMORIAM

Viro menetti vuonna 1971 vain kahden päivän välein kaksi mestarikirjailijaansa: Friedebert Tuglasin ja Juhan Smuulin.

Kummankin ansiot on tunnustettu sekä Neuvosto-Virossa että pakolaisten keskuudessa mikä ei ole kovinkaan yleistä, sillä siksi jyrkästi näiden ryhmien ideologiset ja kulttuuripoliittiset katsantokannat eroavat toisistaan. Viron kirjallisuuden todellisen Grand Old Manin, Friedebert Tuglasin, kuolema ei ollut yllätys, sillä hän täytti vuoden 1971 maaliskuussa jo 85 vuotta. Mutta sitä yllättävämpi oli vain 49-vuotiaan Juhan Smuulin kuolema. Hänen panostaan Neuvosto-Viron kirjallisuudessa olisi vielä kaivattu, varsinkin kun maan kirjallisuus poti 1970-luvun alussa melkoista verenvähyyttä: esim. uusia romaaneja ilmestyi vain 6-7 kappaletta vuodessa,

vähemmän kuin mitä harvat pakolaiskirjailijat ovat julkaisseet.

Friedebert Tuglasin panos Viron kirjallisuuden ja kirjallisuudenkritiikin kehittäjänä on todella ainoalaatuinen. Hänen kirjallinen tuotantonsa alkoi jo vuosisadan alkuvuosina ja jatkui lähes hänen kuolemaansa saakka, vaikka varsinaista kaunokirjallisuutta hän ei viime sodan jälkeen ole juuri kirjoittanutkaan.

Nuori Tuglas oli innokkaasti mukana vuosisadan alun kirjallisessa ryhmässä Noor-Eestissä, joka halusi uudistaa Viron kirjallisuuden ja avata ikkunoita Eurooppaan. Tuglas joutui puolustamaan käsityksiään hyvinkin arvovaltaisia hyökkääjiä vastaan, mutta jo parikymmenvuotiaana hänet tunnustettiin Viron kirjailijoiden parhaimmiston proosatuotantonsa ansiosta.

Tuglas otti aktiivisesti osaa sosialidemokraattien toimintaan Venäjän-Japanin -sodan aiheuttamien levottomuuksien aikana ja hänet vangittiin tämän takia. Kirjailija vapautettiin kuitenkin parin kuukauden päästä ja hän siirtyi maanpakolaisuuteen Helsinkiin, mikä oli monien virolaisten turvapaikka tuohon aikaan. Tämän jälkeen hän kierteli paljon Euroopan kulttuurikeskuksissa unohtamatta silti kotimaataan, jossa hän laittomasti vieraili useita kertoja. Näitä vaellusvuosiaan Tuglas kuvaa elävästi matkakertomuksissaan, jotka ovat luoneet perustan virolaisella matkakirjallisuudelle, jonka alalla myös Smuul on yltänyt hyviin saavutuksiin.

Venäjän vallankumouksen aikoihin Tuglas palasi kotimaahansa. Hän oli kirjoittanut jo sodan aikana huomiota herättäneen romaanin Felix Ormusson ja jatkoi nyt itsenäistyneessä kotimaassaan lähinnä novellistina. Myös Suomessa pidettiin erityisesti novellikokoelmaa Kohtalo uuden novellin tiennäyttäjänä. Mm. Tulenkantajat pitivät Tuglasta esikuvallisena novellistina. Hänen novellinsa ovat hyvin sensitiivisesti kirjoitettuja ja symbolistisia; lisäksi niiden sanamaalailu lähenee usein lyriikkaa. Mutta 20-luvun alun jälkeen Tuglas monien toimiensa takia vaikenä pitkäksi aikaa kaunokirjailijana. 1937 hän pitkän tauon jälkeen julkaisi

merkittävän romaanin Pikku Illimar, jossa hän palaa lapsuuteensa. Teos suomennettiin 1967.

Viro joutui Stalinin ja Hitlerin pelinappulaksi kuten monet muutkin pienet valtiot. Tuglas ei osoittanut erityistä aktiivisuutta sen enmpää natsien kuin kommunistienkaan myötäilemisessä. Päin vastoin kuin suuri osa kirjailijatovereistaan hän päätti jäädä kotimaahansa syksyllä 1944 neuvost armeijan ottaessa jälleen Viron hallintaansa. Stalinin aikana Tuglas oli osittain epäsuosiossa eikä julkaissut sanottavasti uutta kaunokirjallisuutta. Mutta esseistiikan ja kriitiikin alalla vanha mestari pystyi Virossa lähes ylittämättömiin saavutuksiin aina viime vuosiin saakka.

Juhan Smuulin kirjailijanura alkoi viime sodan aikana. Hän taisteli virolaisten kommunistien joukko-osastossa ja kirjoitteli joukko-osaston kirjalliseen albumiin. Sodan jälkeen Smuul ajan tavan mukaan rakensi lyriikallaan sosialismia, kuten teosten nimetkin osoittavat: Runoelma Stalinille, Minä - kommunistinuori, Järvensuun poikien prikaati jne. 50-luvun puolivälissä kun Stalinin kuoleman jälkeinen "suojasää" teki tuloaan, Smuul siirtyi proosaan ja oli uuden suunnan edelläkävijä neuvostovirolaisessa kirjallisuudessa. Lähtömerkkinä oli hänen teoksensa Kirjeet Sõgedaten kylästä, jossa rohkeasti tartuttiin kalastuskolhoosin epäkohtiin. Suuren suosion saavuttivat myös hänen kotisaarensa Muhun asukkaiden edesottamuksia kuvailevat hyvin humoristiset kertomukset, jotka ovat vapaita kaikesta sosialistisesta päätöksestä. Varsinaisen maineensa Smuul loi kuitenkin matkakertomuksillaan. Hänen Etelänavan päiväkirjansa Jäinen kirja on käännetty useammalle kielelle kuin yksikään toinen virolainen kirja. Smuul sai kirjastaan Neuvostoliiton korkeimman kirjallisen palkinnon.

Smuul oli myös etevä näytelmäkirjailija. Suosituin hänen näytelmistään on Kihnun Jõnn eli metsäkapteeni, joka kertoo väärennetyillä kapteeninpapereilla pitkin meriä seikkailevasta saarelaisesta. Meilläkin tunnetaan, kuunnelmasovituksen ansiosta, Smuulin monologinäytelmä Everstin leski, jossa Smuulin satiiri puree terävästi naisellisia heikkouksia. Ongelman-

asettelultaan huomattavasti mielenkiintoisempi on kuitenkin Lea, joka ajoittuu vuosiin 1941-1942. Näytelmässä uskonnollinen tyttö piilottelee kommunistia saksalaisilta: Smuul pohtii tämän vastakohta-asettelun avulla hyvin mielenkiintoisesti uskonnollisuuden ja inhimillisyyden perusongelmia.

Juhan Smuul jätti hyvin vaikeasti paikattavan aukon Viron kirjallisuuteen, sillä varsinkaan proosassa ei hänen veroistaan ollut tuolloin näkyvissä.

5. AADU HINTIN ESIKOISROMAANIT

Vielä 1970-luvun alussa Aadu Hint (s. 1910) oli Viron nimekkäin prosaisti. Hänet tunnetaan ennen kaikkea pääteoksensa Tuulisen rannan ansiosta. Se ilmestyi neliosaisena v. 1951-1966. Teos on käännetty mm. venäjäksi, suomeksi, latviaksi ja tšekiksi. Tämä pääasiassa Hintin kotiseudun Saaremaan ihmisten elämästä kertova eepos on jatkuvasti ollut lukijatilastojen kärjessä Virossa, mikä ei olekaan ihme - siksi mukaansatempaavaa varsinkin Hintin henkilökuvaus on.

Mutta kiinnostavia lähinnä aiheensa takia ovat myös hänen ensimmäiset romaaninsa. Vuonna 1971 ilmestyivät Virossa peräti 40 000 kappaleen painoksena Hintin esikoisromaanit Pidalitõbi (Spitaalitauti) ja Vátku Tõbilas (Vatkun parantolassa) samojen kansien välissä. Hint ei suinkaan vielä 30-luvulla, jolloin hänen esikoisensa ilmestyivät, ollut Viron kirjallisuuden suuria nimiä, vaan häntä pidettiin tuolloin lähinnä lupaavana tulokkaana, josta edesmennyt Viron kirjallisuuden mestareihin lukeutuva Friedebert Tuglas lausui mm.: "... näin hyvin ei usein debytoida."

Hintin nyt hiukan uudelleen muokkaamat nuoruudenajan romaanit kiinnostavat erityisesti harvinaisen aiheensa - spitaalain tai lepran - takia. Hint ei ole silti ainoa, joka Virossa on käyttänyt aiheenaan tätä synkeää tautia. Myös suomalais-virolainen yhteiskirjailija Aino Kallas on sijoittanut spitaalain novelliensa aiheiden joukkoon. Kallas käsittelee kuitenkin spitaalia historiallisena ilmiönä, kun taas Hint kuvaa spitaalia omien kokemustensa pohjalta. Hint onkin itse tunnustanut: "Minun täytyi kirjoittaa sisimmistä tunnoistani ja spitaalista, se oli kuin jokin käsky."

Spitaali oli vielä tällä vuosisadalla melko yleinen tauti Saarenmaalla. Esimerkiksi v. 1904 spitaalisia oli Saarenmaalla 110.

Sairaanhoidon ja hygienian kehittymisen myötä taudin leviäminen pysähtyi, mutta vielä 1938 aivan Hintin kotitalon läheisyydessä sijainnassa Audakun leprosoriumissa eli spitaalisairaalassa oli 38 potilasta. Muualla maailmassa spitaali on edelleenkin tavallinen tauti, erityisesti Afrikassa ja Etelä-Amerikassa. 1960-luvulla maailmassa oli spitaalisia n. 9 miljoonaa. Suomessa tauti on tällä vuosisadalla ollut jotakuinkin tuntematon. Viimeinen leprosoriumi Orivedellä lakkautettiin 1953.

Spitaalipelko varjosti Aadu Hintin nuoruutta hyvin voimakkaasti. Hänen kotipitäjänsä Kihelkonna oli spitaalisten määrässä Saarenmaalla toisella sijalla. 1920, jolloin Hint oli 10-vuotias, Kihelkonnassa rekisteröitiin vielä 13 spitaalista. Hintin isoäidin veli ja tämän vaimo menehtyivät tautiin, ja myös Hintin äiti kävi epäilyttävien näppylöiden takia Audakun leprosoriumissa tarkastuttamassa itsensä: onneksi kyseessä ei ollut spitaali. Hintin perheessä ja kotikylässä spitaalain pelko oli niin suuri, että taudista ei uskallettu juuri puhuakaan. Audakua vältettiin kuin rutto-tautia, leprosoriumin lähistöltä ei uskallettu poimia marjoja, naiset suojasivat parantolan ohittaessaan kasvonsa huivilla, jotta heidän luulonsa mukaan tuulen mukana kulkevat spitaalibasillit eivät tarttuisi jne. Spitaalain varjo oli

jatkuvasti Kihelkunnan asukkaiden päällä. On selvää, että kaikki tämä vaikutti hyvin voimakkaasti nuoreen Aadu Hintiin. Spitaalinpelko oli epäilemättä Hintin nuoruudenkokemuksista voimakkaain ja ahdistavin.

Spitaalitauti (ensimmäinen painos v. 1934) on lähinnä kehitysromaani. Romanin päähenkilö on kalastajanpoika Paul Laid, jonka äiti kuolee spitaaliin. Sukulaistensa avulla Paul Laid pääsee koulutielle ja saavuttaa opettajan pätevyyden. Uudessa painoksessa Laid ei silti saa opettajan paikkaa, sillä häntä ei oteta mihinkään opettajaksi, koska Laid rehellisenä miehenä paljastaa johtokunnille, että hänen äitinsä on kuollut spitaaliin. Kotipitäjän kirkkoherra auttaa nuorukaista ja Laidista tulee myöhemmin seurakunnan pastori. Hint on muuttanut verrattain radikaalisti uudessa painoksessa Laidin elämänkulkua: ensimmäisessä painoksessa Paul Laid joutuu Vatkun parantolaan, uudessa versiossa hänet todetaan ikäänkuin ohimennen ja hyvin lakonisesti terveeksi: "Biopsia negatiivinen. Olette terve. Tri Vahtrik."

Hintin kiinnostusta yksilöpsykologiaan kuvastaa hänen perusteellinen kuvauksensa spitaalinpelon vaikutuksesta Paul Laidin psyykeen. Epäilemättä Paul Laidissa on paljon nuorta Aadu Hintiä - jo pelkästään ulkoisten elämänvaiheidenkin perusteella. Kovin syvällinen tämä psykologinen ote ei kuitenkaan ole eikä karakterin hahmottaminen ole luonnollisesti vielä sitä luokkaa kuin Hintin pääteoksessa Tuulinen ranta. Mutta Hinthän olikin vasta 24-vuotias romanin ilmestyessä ja kirjailijankehityksensä alkutaipaleella. Vakuuttavilta tuntuvat ne kohtaukset, joissa kuvataan nuoren Paul Laidin ahdistusta koulussa, kun hänen äitinsä spitaalista aiheutunut kuolema tulee julkiseksi. Meille suomalaisille, joille suurin tartuntavaara koulussa olivat täit vieressäistujan päästä, on vaikea tajuta, mitä spitaalun uhka tuollaisessa ympäristössä merkitsi.

Spitaalun ja yksilöpsykologisen kuvauksen ohella Spitaalitaudissa sivutaan myös jonkinverran yhteiskunnallista eriarvoisuutta. Yläluokan edustajana on laivanvarustaja ja suurmaanomistaja Peeter Gulden, jonka prameilevan elämän jyrkkänä

kontrastina ovat kalastajien vaatimattomat olot. Guldenin kartanossa kaikki on ulkomailta, ruokasalin kalustokin Karjalan koivusta, kun taas kalastajilla kaikki on russakoita myöten kotitekoista. Mitenkään karkeasti Guldenin hahmo ei kuitenkaan ole piirretty, vaan hänestä on erotettavissa positiivisiakin piirteitä, kuten Tuulisen rannan hyvin samantapaisessa kovalla työllä kapitalistiksi nousseessa Tõnis Tihussa.

Vatkun parantolassa (ensimmäinen painos 1936) on suoranaista jatkoa Spitaalitaudille ennen kaikkea aiheen, miljöön ja osittain henkilöidenkin puolesta. Vatkun parantolassa -romaanin päähenkilö on nuori spitaalitautinen neito Juuli. Hänen näkökulmastaan Hint kuvaa spitaalisten maailmaa, jossa tulevat näkyviin samat ilmiöt kuin terveidenkin maailmassa. Hint esittää hyvin monenlaisia ihmisluonteita spitaalisten joukosta, joiden yhteys keskushenkilöön Juuliin on tosin monesti hyvin löyhä, kuten arvostelijat aikoinaan totesivat. Traagisin hahmo on äiti, joka spitaalinsa takia ei voi tavata lapsiaan: Naisen tragiikka kulminoituu siihen, että hänen miehensä solmii uuden avioliiton ja katkaisee näin onnettoman spitaalisen viimeisen siteen terveiden maailmaan.

Paul Laid joutuu myös Vattuun, tosin vain tarkastettavaksi. Merkittäväintä Laidin kuvauksessa on hänen etääntymisensä uskonnosta ja irtaantuminen Peeter Guldenin vaikutusvallasta. Laidin uskonnollisessa luopumisessa on myös Hintin luopumista. Spitaalinpelkoaan kirjailija nuorena hillitsi uskonnon avulla.

Vatkun parantolassa -romaanin päähenkilön Juulin kohtalossa kaunokirjallisuuden analyysoijat voisivat nähdä myös yhteiskunnallisen protestin. Terveiden maailmaan päässyt Juuli joutuu nimittäin viettelijän uhriksi ja tulee raskaaksi. Juuli palaa vapaaehtoisesti Vattuun - spitaalistenkin maailma on parempi kuin terveiden yhteiskunta.

Vaikka näillä kahdella romaanilla on epäilemättä ollut Hintille myös terapeutista merkitystä - hän luultavasti kirjoitti itsensä vapaaksi nuoruutensa painajaisesta - ei hänen

esikoistensa kaunokirjallisia ansioita käy kiistäminen. Aiheen ainutlaatuisuus, suggestiivinen ote ja rehellinen pyrkimys taiteelliseen kokonaisuuteen ovat nuoren Aadu Hintin epäamättömiä ansioita. Tosin hänellä oli vielä kuljettavanaan pitkä ja karikkoinen reitti Tuuliselle rannalle, mutta Spitaalitauti ja Vatkun parantolassa olivat välttämättömiä reimareita tällä reitillä. Ja olisikin yhtä väärin Aadu Hintiä kohtaan muodostaa hänen kirjailijaprofiilinsa näiden romaanien perusteella kuin jos Väinö Linnaa arvioitaisiin vain Päämäärän ja Mustan rakkauden pohjalta. Valitettavasti vain Viron proosamestarin esikoisia ei ole saatavana suomeksi.

6. MATS TRAA TIN VIISI TANSSIA

Virolaiskirjailija Mats Traatin romaanin Viisi tanssia (Karisto 1976) ilmestymistä suomalaisten kustantajien yhteisessä neuvostokirjallisuutta sarjassa voi pitää ilahduttavana tapauksena. Jo siitäkin syystä, että Suomessa on ilmestynyt ällistyttävän vähän nykyvirolaista proosaa.¹⁶ Mutta ei toki vain tästä syystä.

Mats Traat on virolaiskirjailijoille melko tyypillisesti monipuolisen koulutuksen läpikäynyt. Alunperin hän sai maatalousteknillisen koulutuksen ja työskenteli pari vuotta traktoristina. Kirjallisuuskärpäsen pistettyä Traat opiskeli viisi vuotta kirjailijoita valmistavassa Gorkin kirjallisuusinstituutissa Moskovassa. Tämän jälkeen hän teki filmikäsikirjoituksia Tallinnassa, sai siihenkin korkeakoulutasoisen koulutuksen, kunnes 1970 ryhtyi vapaaksi kirjailijaksi.

Traatin juuret ovat virolaisella maaseudulla. Tämä näkyi jo hänen kirjallisesta debyytistaan lähtien. Traat aloitti runoilijana ja pysyi pitkään lyyrikkona, mutta 60-luvun lopulta lähtien hän on ollut pääasiallisesti prosaisti. Traat on selvästi maaseudun ja sen ihmisten kuvaaja. Hän ei ole tullut kaupunkiin useimpien virolaiskolegoidensa tavoin. Ehkäpä Traatin on kiittäminen ilmaisullista voimaansa ja värikkyyttään juuri tästä.

Romaani Viisi tanssia on alkuperäiseltä nimeltään Tants aurukatla ümber eli Tanssi höyrykattilan ympärillä. Se ilmestyi kirjana 1971 ja on myös dramatisoitu. Traat on ottanut romaanissaan kuvatakseen virolaisen kyläyhteisön vaiheita ensimmäisestä maailmansodasta Stalinin jälkeisiin aikoihin asti. Tavallisestihan tällaisen epookkiromaanin rakenne ratkaistaan turvautumalla lavean ja leveän epiikan keinoihin, vyöryttämällä tapausten virtaa tasaisesti eteenpäin ja päätymällä yksi- tai useampiosaiseen tiilikiviromaaniiin. Mutta Traat on valinnut yllättävän ratkaisun: hän ottaa esille koko neljänkymmenen vuoden ajanjaksosta vain viisi kohtausta, viisi elonkorjuun hetkeä, viisi tanssia. Tässä Traat on seurannut virolaisproosan valtavirtaa, joka suosii tällä hetkellä lyhytmuotoisuutta.

Traatin romaani on hyvin draamallinen - se onkin esitetty näyttämöllä - ja samalla hyvin visuaalinen. Tämä selittyy ehkä sillä, että Traat kirjoitti romaanin ollessaan Moskovassa opiskelemassa filmikäsikirjoitusten tekoa.

Romaanin suomentaja Martti Rauhala on taas kerran osoittanut vakuuttavan taitonsa virolaisen kirjallisuuden kääntäjänä. Hänellä on myös rohkeutta ja tarpeellista tyyliä sommitella lauseet uuteen uskoon silloin, kun se on tarpeen. On todella virolaisen kirjallisuuden onni, että sillä on Martti Rauhalan tasoinen kääntäjä.

Traatin romaani koostuu siis viidestä tanssista eli viidestä episodista. Näitä yhdistävänä tekijänä, voisipa sanoa suorastaan klassisen haukka-novellin tapaan konkreettisenä objektina, on puimakonetta käyttävä höyrykone. Rinnan sen nousun, kukoistuksen ja rappion kanssa kuvataan

Aiasten perintötilan nousua, kukoistusta ja rappiota uusien voimien paineessa. Tähän muutokseen Traat viittaa jo romaaninsa mottoon kuuluvalla maanmiehensä Henrik Visnapuun runosäkeellä: "Kaikki ahdistus, kaikki tuska on vain muuttumisen vaivaa."

Ensimmäinen tanssi puimakoneen ympärillä tanssitaan Aiasten talossa ensimmäisen maailmansodan aikana. Vanha isäntä Mats Aniluik on toteuttanut virolaisen talonpojan ikimuistoisen haaveen. Hän on lunastanut kartanonherratilan omakseen, hänellä on oma tupa ja oma lupa, mikä oli jo Viron 1800-luvun kirjallisuudessa asetettu virolaisen talonpojan päämääräksi.

Mats Aniluikissa Traat esittää jyrkän, tosin jo vanhuuden heikentämän, virolaisen talonpojan, jossa on paljon samoja piirteitä kuin kuuluisimmassa virolaisen kirjallisuuden talonpojassa, A.H. Tammsaaren Vargamäen Andresissa: ankaraa työhalukkuutta, itsepäisyyttä, kateutta ja patriarkaalisuutta. Matsia kuvatessaan Traat on parhaimmillaan. Hänen hyväntahtoinen kaikkitietävä kuvaustapansa osuu tässä ilmeisen hyvin maaliinsa.

Toinen tanssi ajoittuu suunnilleen kolmikymmenluvun alkuun. Aniluikin nuorin poika Taavet, joka välillä on ollut sotatanterilla luomassa Viron tasavaltaa, on nyt Aiasten isäntä. Mutta hän ei ole isänsä veroinen isäntä; hänessä on jo nähtävissä degeneraatiota, joka ennakoi tilan tulevaa kohtaloa. Taavet tekee asioita, joita hänen isänsä ei olisi koskaan tehnyt. Hän käy seurojentalolla soittamassa ja käyttäytyy muutenkin niin kevytmielisesti, että vakaat kyläläiset epäilevät jopa hänen järjenjuoksuaan. Taavet sekaantuu rappiolle menneen veljensä vekselijuttuun, mikä aiheuttaa tilalla pienehkön pakkohuutokaupankin. Traat viljelee teoksessaan onnistuneesti muhevaa huumoria, mutta edellä mainitussa pakkohuutokauppakohtauksessa hän on mennyt koomisten efektien käytössä ehkä liiallisuuksiin.

Jos Taavetin isännitys osoittautuu tempoilevaksi, niin samankaltaista oikukkuutta osoittaa myös höyrypuimakone. Se nielaisee Molokin kitaansa talon rengin, josta tulee

käsiapuoli. Tällä tapauksella on myöhemmin kohtalokkaat seuraukset Taavetille, sillä samainen renki on 40-luvun lopulla päättämässä Taavetin karkoittamisesta Siperiaan kolhoosien muodostamisvaiheessa. Vastoinkäymisistä huolimatta Aiastella kuitenkin eletään vielä ylpeästi.

Mutta ylpeys käy lankeemuksen edellä. Viro ja Aiaste joutuvat sodan jalkoihin. Sodasta Traat on valinnut kolmannen tanssin ajankohdaksi saksalaismiehityksen, joka toi mukanaan yhä uusia elintarvikkeiden pakkoluovutuksia ja pakkokutsuntoja itärintaman pohjattomaan kitaan. Kolmas tanssi on valse triste - surujen tanssi. Mutta kaiken melankolian keskelle Traat on sijoittanut toivonkipinän - höyrykoneen käyttäjän pojan ja palvelijatytön hellän karheen rakkauskohtauksen, jossa siinäkin on toivottomuuden sävy.

Höyrykattilakin on noussut kuin kuolleista palvelemaan taas kerran, nyt sodan jumalaa. Taavet on väistymässä takalalle; hänen haviämisensä näyttämöltä on selvästi vain ajan kysymys. Hän on menettänyt mahdollisuuden hallita tapahtumia.

Neljäs tanssi tapahtuu 40-luvun lopun sekavissa oloissa, jolloin Neuvosto-Viroon muodostettiin kolhoosit. Tämä tietää Aiasten tilan häviämistä. Taavet Aniluik todetaan kulakiksi eli suurtilalliseksi ja hänet karkoitetaan kansanvihollisena Siperiaan. Vanha elämäntapa on hävinnyt. Sitä edustaa sitkeästi kuitenkin höyrykone, joka aiheuttaa jälleen murhenäytelmän. Sen käyttäjä suuttuu silmittömästi siitä, että kolhoosin esimies menee sormeilemaan hänen vuosikymmeniä hoivailemaansa konetta ja kumauttaa esimiehen lähes hengiltä lapiolla.

Traat ei esitä kolhoosiin menoa suinkaan riemumarssina, vaan monien vastoinkäymisten leimaamana vaivaloisena tienä. Mikään ei ota sujuakseen. Erityisen herkullisesti Traat tuo esiin poliittisen fraseologian ja arkitodellisuuden kontrastin puimakoneelle aikoinaan kätensä menettäneen Eedi Eesnerin puhuessa kolhoosin valonheitin työtätekeville.

- Toverit! Kolhoosijärjestelmä on ainoa oikea tie. Tämänhetkisten tietojen mukaan on kolhooseihin liittynyt jo seitsemänkymmentäkaksi prosenttia Viron työtätekevistä talonpoikaisväestöstä. Kulakit on luokkana eksproprioitu. Ihmisen harjoittama toisen ihmisen eksploaatio on meidän maaseudultamme hävinnyt, sen tilalle ovat astuneet uudet, sosialistiset tuotantosuhteet. Me käymme vakain askelin kohti kommunismia, kohti koko ihmiskunnan valoisaa tulevaisuutta.

Eesner pyyhkii huuliaan ruudullisella nenäliinalla ja lausahtaa hiljaa, kuin rukouksen päätteeksi:

- Jos jollakulla on esitettävänä kysymyksiä, niin olkaa hyvät!

Kolhoosilaiset seisovat hiljaisina, kuuluu selvästi, kuinka vesi tippuu koneen syöttöpöydältä ja tuulenpuuska ujeltaa navetan päässä olevassa tyhjässä ladossa. He eivät tiedä, mitä kysyä, koko tämä kokous on oikeastaan käsittämätön. Viimein sanoo viljanpunnitsija, pieni huomaamaton miekkonen:

- Olepa niin hyvä ja sano, minkä takia meidän osuuskaupasta ei ole enää keväästä asti saanut säkinsidenarua. Ei saa millään säkinsuuta kiinni, jos ei tuo kotoa akan sukkanauhoja. Sodasta on jo monta vuotta, pitäisihän nyt jo olla edes narua sen verran kuin tarvitaan.

Viides tanssi on seestymisen tanssi. Taavet Aniluik pääsee takaisin Siperiasta olojen Stalinin kuoleman jälkeen vähitellen normalisoituessa, mitä osoittaa myös Eesnerin putoaminen henkivakuutusasiamieheksi. Taavetin paluussa on nostalgiaa, mutta ei liiaksi, sillä hän on säilyttänyt kaiken keskellä terveen talonpoikaisen suhtautumisensa maailman menoon. Siperiassa hän on tehnyt työtä, kuten virolaisen maamiehen tulee tehdä. Taavetin arvojärjestelmän osoittajana on se, että hän heti kotiin palattuaan ripustaa Siperiasta saamansa kunniakirjan esimerkillisestä maataloustyöstä seinälle.

Höyrykone on Taavetin tavoin joutunut väistymään menneisyyden edustajana. Se lojuu ruostuneena ja rikkirevittynä Aiasten pihamaalla ollen enää vain haittaamassa uuden ajan puimakoneen liikkumista.

Viittä tanssia voisi luonnehtia maahenkisyyden romaaniksi. Niin vahvasti sen ja sen henkilöiden juuret ovat maassa. Tuosta maaperästä Traatkin on imenyt kertojan voi-

mansa, aina etelävirolaista murretta myöten, jota ei valittavasti voi kääntää. Hän tuntee kuvattavansa, eikä vain tunne, vaan tuntuu olevan yksi heistä. Maassa on se, mitä Traat pitää pysyvänä ja mitä hän on halunnut romaanillaan sanoa.

7. LILLI PROMETIN ITALIANMATKA

(Lilli Promet: Eikä rakkaus täyty, Otava 1976)

Suomalaiset kustantajat onnistuivat vuosina 1976-77 sijoittamaan neuvostokirjallisuutta-sarjaansa ilahduttavan runsaasti virolaista proosaa. Vuoden kuluessa ilmestyi kolme virolaisromaania: Mats Traatin Viisi tanssia, Ulo Tuulikin Sodan jaloissa ja Lilli Prometin (s. 1922) Eikä rakkaus täyty, joka ilmestyi alunperin nimellä Primavera v. 1971.

Näille romaaneille on yhteistä se, että ne avaavat näkyvän samalla kertaa virolaisten menneisyyteen ja nykyisyyteen osoittaen miten vähän pieni kansa, vain miljoonainen, voi kohtaloihinsa vaikuttaa silloin, kun suuret temmeltävät historian kentillä. Viro on ollut todellinen ajopuu.

Prometin romaanin alkuperäinen nimi viittaa Firenzen Uffizin gallerian kuuluisaan Botticellin maalaukseen. Prometin romaanin miljöö onkin Italia. Tässä ei ole kovinkaan paljon oudoksuttavaa, sillä virolaiskirjailijat kirjoittavat kernaasti länsimaista ja välittävät näkemyksiään sieltä lännen matkoja vaille jääneille maanmiehilleen. Onhan Virossa vielä 70-luvulla kirjoitettu matkakirjoja niinkin tavallista maasta kuin Ruotsista.

Prometilla on tavallista paremmat edellytykset Italian kuvaajaksi, sillä hän kävi ennen sotia taidekoulun ja hänen

isänsä oli myös taidemaalari. Valitettavasti Promet ei ole osannut käyttää tätä parhaalla mahdollisella tavalla hyväkseen. Hän tarjoaa lukijalle aivan liikaa Italian taide- ja kulttuurihistoriaa. Rooman kohdalla Promet joutuu tosin tunnustamaan voimattomuutensa ja siinä hän epäilemättä on menetellyt viisaasti, sillä vironkieliseen laitokseen sisältyvät melko runsaat Italiaa koskevat virheellisydet todistavat, että Italian aarreaittaa on ammennettava varovasti. Suomenkieliseen laitokseen useimmat virheet on korjattu.

Mutta Promet on enimmäkseen onnistunut verrattain hyvin sijoittamaan italialaisen miljööön romaaninsa kokonaisuuteen. Muutamat maisemakuvaukset osoittavat hyvää visuaalista vaistoa - taidekoulutus näkyy. Sen sijaan rakenteellisesti epäonnistuneena keinona on pidettävä romaanin sisänovelleja, jotka vain rikkovat komposition. Promet on ollut prosaistina pääasiassa novellisti ennen Primaveraa eikä ole malttanut vahingokseen luopua novellista nytkään.

Eikä rakkaus täyty ei ole silti pääasiassa Italian kuvaus. Italia on kehys, johon on sijoitettu romaanin päähenkilön näyttelijätär Saskian ja samaan neuvostoturistien ryhmään sattumalta joutuneen Saskian nuoruudenrakastetun Märtenin uudelleen lämpiävä rakkaustarina. Märten on sota-aikana joutunut Buchenwaldin keskitysleiriin, mistä Promet on saanut romaaniinsa Neuvostoliitossa aina ajankohtaisen fasisminvastaisuuden motiivin. Alkuasetelma kaikkine ihmeellisyyksineen tuntuu hieman keinotekoiselta, mutta juonen edetessä lukija tottuu siihen. Promet on kuvannut kahden kypsän ihmisen suhteen feminiinisen herkästi eikä ole sortunut meillä varsin tavalliseen tekoromanttisuuteen.

Saskian ja Märtenin kohtalossa heijastuu heidän ikäpolvensa virolaisten kohtalo yleensäkin. Paiskautuihan viime sodan aikana n. neljännes Viron kansasta eripuolille maailmaa. Tätä todistaa myös pakolaisvirolainen Andres, Saskian entinen työtoveri, jonka Saskia tapaa Roomassa. Virostahan pakeni neuvostoarmeijan tieltä 1944 n. 70 000 ihmistä länteen. Pakolaisvirolainen onkin lähes pakollinen hahmo

neuvostovirolaisten kirjailijoiden länteen sijoitetuissa teoksissa.

Prometin asenne omaan pakolaiseensa todistaa, että ajat ovat muuttuneet. Andres ei olekaan totuttuun tapaan sotarikollinen tai koti-ikävänsä kuoleva surkea epäonnistuja, kuten aiemmin oli tapana kuvata, vaan suhteellisen tasapainoinen hahmo. Mutta Andresin suuhun pantu länsimaisen teatterin kuvaus lapsia syövine amerikkalaiseversteineen tuntuu naiivilta. Promet on ilmeisen tahattomasti tehnyt parodiaa.

Huomiotaherättävin Prometin henkilöistä on kuitenkin Saskian huonetoveri venäläisnainen Fevronia, joka karkeassa materialistisuudessaan ja kulttuurinymmärtämättömyydessään on ylihenkevänkin virolaisen Saskian täydellinen vastakohta. Ainut asia, mikä Fevronian saa innostumaan, on mahdollisimman mauton vahakangas. Promet on tehnyt Fevroniasta niin irvokkaan, että ellei hänen vastapainonaan olisi toinen venäläinen, antiikin tutkija professori Konstantin, joka on ensimmäistä kertaa Italiassa, niin Fevronian hahmo saattaisi tuntua lähes rasistiselta. Fevronian avulla Promet näyttää, miten surullinen ilmiö on ennakkoluuloihinsa pinttynyt robotti-ihminen, joka ei kykene näkemään mitään muuta kuin sen mitä hänelle on opetettu.

Promet tarkastelee länsimaista yhteiskuntaa kiihkottomasti ja ilman ennakkoluuloja. Hän ei pyri olemaan kaikkietävä analysoija, vaan tunnustaa sen, ettei turistibussin ikkunasta käsin voi sanoa kovin paljon jonkun maan oloista. Puhtaan virallisen moraalin kyllästyttämälle neuvostolukijalle Promet tarjoilee eksoottisena ilmiönä lähes joka kadunkulmassa vastaantörmäileviä ilotyttöjä jonkinlaisena Italian ominaispiirteenä. Keino on jotensakin kulunut ja naiivisti esitetty.

Prometin romaanissa pannaan paljon painoa tunteiden osuudelle. Virolainen romaani on henkilökuvauksessaan edennyt jo kauas sodanjälkeisestä positiivisesta sankarista, jonka lämpimimmät tunteet kohdistuivat sorviin tai traktooriin. Prometin keskushenkilöt ovat elämän tarkoitusta kyse-

leviä, voimakkaasti tuntevia ja myös kärsiviä ihmisiä, joille kaikki ei ole suinkaan yksinkertaista ja selvää, kuten aiemmille viisivuotissuunnitelmien toteuttajille. Prometin Saskia hakee selvästi onneaan ihmissuhteista eikä niinkään sosiaalisesta menestyksestä.

Suomalaisen lukijan on ehkä paikoin vaikea käsittää Prometin tekstin syvimpiä tarkoituksia, sillä virolainen lukija, jolle Promet sanansa kohdistaa, tietää paljon sellaista, mitä me emme tiedä. Ja hän on myös kokenut paljon sellaista, mitä me emme ole kokeneet. Mutta tämän vuoksi Promet kykenee avaamaan näkymiä toiseen maailmaan, joka läheisyydestään huolimatta on sittenkin kovin erilainen. Vaikkei Prometin romaani kaikin osin ole täysin viimeistelty, niin viime vuosien kiintoisinta virolaisepiikkaa se varmasti on. Kerttu Mustonen-Hukin suomennos on mitättömiä pikkulipsahduksia lukuunottamatta vanhan viron taitajan luotettavaa työtä.

III

SUOMEN SILLAN KULKIJOITA

Lydia Koidula

1. VIRO EINO LEINON ELÄMÄSSÄ 17

Suomen ja Viron väliset kulttuurisuhteet ovat olleet hyvin läheiset viime vuosisadan kansallisen heräämisen ajoista lähtien. Vain viime sodan jälkeinen aika muodostaa poikkeuksen. Tähän vilkkaaseen vuorovaikutukseen on tietenkin ennen kaikkea vaikuttanut heimo- ja kielisukulaisuus. Tuntuu näin ollen selvältä, että Eino Leino, joka oli synkeinä sortovuosina Suomen oikeustaistelun kansallisia esikuvia, tunsi voimakasta mielenkiintoa Viroa kohtaan, jonka kohtalo oli vieläkin synkeämpi kuin Suomen. Hän oli voimakas heimoyhteyden julistaja. Tästä saa selvän kuvan lukemalla esim. Leinon Vapauden kirjaa, johon Leino itse valikoi kansallis- ja heimohenkisimmät runonsa vapaus- ja kansalais-sodan katkeran näytöksen jälkeen.

Ensimmäiset kosketuksensa veljesmaahan Leino sai sukulaistensa kautta. Hänen enonsa palveli upseerina Venäjän armeijassa ja oli komennettuna myös Tallinnaan. Leinon vanhin veli Oskar Anders Ferdinand Lönnbohm johdatteli nuorimman veljensä perehtymään veljeskansan kulttuuriin. Hän oli jo vuodesta 1870 ollut mukana heimotyössä. Hänelle tuli Hämeenlinnaan, jonne Eino Leino siirtyi Oulusta koulunkäyntiä jatkamaan, Viron tuona ajan huomattavin sanomalehti Postimees, jonka toimittajana Tartossa oli Jaan Tõnisson, Viron valtiollisen elämän merkittävimpiä miehiä. Tuota lehteä nuori Leinokin tutkiskeli. Joutuessaan kerran olemaan pitkään sairauden takia pois koulusta hän käytti pakollisen levon viron kielen ja virolaisen kirjallisuuden tutkimiseen. Leino saavutti - lahjakkas filologi kun oli - niin hyvän taidon viron kielessä, että pystyi tutustumaan Lydia Koidulan ja Anna Haavan tuotantoon sekä virolaisiin kansantarinoihin.

Eniten Leinon Viron suhteille merkitsivät kuitenkin henkilökohtaiset ystävyysiteet Viron kirjallisiin piireihin. Suurin vaikutus oli runoilijaprofessori Gustav Suitsilla ja hänen suomalaissyntyisellä vaimollaan Aino Thauvõn-Suitsilla. Suits oleskeli maanpakolaisena Suomessa ja opiskeli Helsingin

yliopistossa. Hän tutustui Leinoon vuosina 1904-1906. Suits oli vielä tuolloin oppipoika Leinoon verrattuna ja Leino vaikuttikin suuresti Suitsin esikoiskokoelmaan *Elu tuli* (*Elon tuli*), joka oli yhtä nuorekkaan intomielinen isänmaallisuudessaan kuin Leinonkin varhaistuotanto. Suits on virolaisen uudenaikaisen lyriikan uranuurtaja. Leinon ja Suitsien ystävyys jatkui Leinon kuolemaan asti. Suitsin siirtyessä 1920 itsenäistyneen Viron kirjallisuuden opetusta järjestämään Tarton yliopistoon, jäi hänen vaimonsa Helsinkiin ja joutui usein huolehtimaan boheemi-elämää viettävästä Leinosta. Leinon piti vuonna 1926 siirtyä asumaan Tarttoon Suitsien luo, mutta suunnitelmasta ei tullut mitään, sillä Suomen runokuningas kuoli 10.1.1926.

Aino Kallakselta Leino sai paljon tietoja Viron kirjallisuuden kehityksestä ja uusimmista suuntauksista. Heidän rakkaussuhteensa herätti aikoinaan melkoista huomiota Helsingin seurapiireissä. Kallas tutustutti Leinon myös virolaisen proosan modernistiin Friedebert Tuglakseen. Kallas kuvaili kirjeissään laajahkosti sitä innostunutta ja nuorekasta henkeä, mikä vallitsi Viron kulttuurikeskuksessa Tartossa. Se miellytti erityisesti Leinoa, joka oli kyllästynyt Suomen riitojen myrkyttämään ilmapiiriin. Kallakselle runoilija kirjoitti myös suunnittelevansa suurta tragediaa suomalais-ugrilaisesta heimosta.

Eino Leino oli jo pitkään halunnut käydä Virossa. Virolaisten noustua vapaustaisteluunsa hän ilmoittautui vapaaehtoiseksi Pohjan Poikien rykmenttiin haluten antaa henkensä veljeskansan vapauden puolesta. Otto Manninen esti kuitenkin Leinon aikeet. Viron matka toteutui keväällä 1921 Aino ja Gustav Suitsin myötävaikutuksella. Alunperin piti matkan ulottua kaikkiin ns. reunavaltioihin, mutta kirjallinen kiertue supistui kuitenkin ainoastaan Viroom. Leino halusi pois Suomesta, jossa hän tunsu tulleensa epäoikeudenmukaisesti kohdelluksi mm. apurahojen jaossa. Runoilija päästettiin hiukan epäröiden maasta, sillä viranomaiset epäilivät hänen menevän veroja pakoon. Hän kuitenkin pääsi lähtemään kaipaamalleen matkalle, jonka hän toivoi antavan uusia

virikkeitä ja innostusta.

Tallinnan edustalla oleva Naissaari sai Leinon, jo laivalla lausuilemaan saaresta aikaisemmin kirjoittamaansa balladia. Hän suunnitteli kolmansia helkavirsiä virolaisaiheista ja toivoi saavansa nyt Viron matkallaan tarpeeksi aineistoa näihin.

Vastaanotto Tallinnassa oli suuremmoinen. "Päivän poika" tunsikin olevansa todella odotettu ja kunnioitettu vieras. Matka jatkui Tallinnasta läpi kukkivan, keväisen Viron Tarttoon. Tarttolaiset ottivat runoilijan vähintään yhtä sydämellisesti vastaan kuin tallinnalaisetkin. Taideyhdistys Pallaksen optimistinen ja avoin ilmapiiri teki Leinon niin suuren vaikutuksen, että hän julisti haluavansa jäädä Tarttoon. Hänen kirjallinen iltansa Tarton yliopiston aulassa oli menestys. Leino eli loppuvuosiensa tähtihetkiä veljeskansan parissa. Suomessahan hän oli joutunut suorastaan ajojahdin kohteeksi.

Tartossa runoilija tapasi henkilökohtaisesti koulupoikavuosiensa runotuttavuuden Anna Haavan, jonka henkinen vireys ihastutti Leinoa. Hän kävi tapaamassa myös Jaan Tõnissonia, jota hän piti valtiomiehenä suorastaan Snellmanin veroisena. Tõnisson ja Leino vaihtoivat ajatuksia myös Postimees-lehden palstoilla. Leino ehdotti Suomen ja Viron liittovaltiota ja veljeskansojen kielten opettamista molempien maiden kouluissa. Tõnisson katsoi vain jälkimmäisen ehdotuksen toteutuskelpoiseksi.

Dramaattisin tapahtuma matkalla oli kuitenkin runoilijan anomus päästä Viron kansalaiseksi. Tämä jossain määrin epätoivoinen teko ilmensi hänen katkseruuttaan Suomea kohtaan. Leino oli lisäksi tuohon aikaan psyykeltään hiukan epätasapainoinen. Mutta joka tapauksessa anomus ilmensi Leinon kiintymystä heimokansaa kohtaan. Hän tunsii saaneensa uutta intoa ja ymmärrystä Virossa. Leino lähetti kirjeet sekä Viron riigivanemalle Konstantin Pätsille että Suomen presidentille K.J. Stålbergille, mutta kirjeet eivät aiheuttaneet mitään toimia. Leino oli ja pysyi Suomen kansalaisena. Runoilija masentui tästä niin, että suunnitteli paluumatkalla

laivalla jopa itsemurhaa, mutta saattajana ollut Aino Suits sai hänet luopumaan tästä.

Leino on tai ainakin oli tunnetuin suomalainen kirjailija Virossa. Mutta hänen vierailunsa aiheutti todellisen Leino-kuumeen Virossa. Tallinnan draamateatteri otti ohjelmistoonsa Simo Hurtan, lehdistössä ilmestyi vironnoksina useita helkavirsiä. Tunnettu virolainen esseisti Bernhard Linde kirjoitti Leinosta esseen *Omad ja võõrad* (Omat ja vieraat) ja seuraavana vuonna 1922 *Helkavirret* ilmestyivät kahtena vironnoksena. Viron lukioissa vaadittiin Eino Leinon tuotannon tunte-
mista.

Suomen tuolloisessa synkeässä ilmapiirissä ei Leino jaksanut toteuttaa suunnitelmaansa virolaisaiheisista kolmansista *Helkavirsistä*. Hänen terveytensä oli heikentynyt mm. liiallisen alkoholin käytön takia; paras luomisvire ja työkyky olivat kadonneet. Jos runoilija olisi päässyt aiemmin Viroon, on varmaa, että sikäläiset vaikutteet näkyisivät hänen tuotannossaan. Leino ennätti saada valmiiksi virolaisaiheisista balladeista vain *Vanapaganan*. Jouluna 1925 hän lähetti muistelmateoksensa *Elämäni* kuvakirja Bernhard Lindelle Tallinnaan. Omistuskirjoituksessa Leino toivoi näkevänsä Linden Viron keväisissä puutarhoissa. Mutta tuota kevättä "Päivän poika" ei koskaan nähnyt.

2. AINO KALLAS - ÜHISKIRJANIK PÄIVÄKIRJOJENSA VALOSSA
(Aino Kallas, *Elämäni päiväkirjat 1 ja 2 1897-1916 ja 1917-1831*, Otava 1978)

Aino Kallaksen 100-vuotissyntymäpäivä vuonna 1978 jäi kuukautta aiemmin alkaneen Eino Leinon 100-vuotis-

juhlinnan varjoon. Leino olisi varmasti ollut viimeinen, joka olisi suonut näin käyneen. Näin voi uskoa Kallaksen pöiväkirjankin perusteella.

Aino Kallas on omaperäisimpiä yksilöitä kirjallisuutemme historiassa: saksalaisen isän ja ruotsinkielisen äidin palavasti suomenmielinen tytär, joka avioiduttuaan virolaisen Oskar Kallaksen kanssa sai uuden kotimaan ja kansalaisuuden päätyäkseen Lontoon ja Viron kautta maanpakolaisuuteen Ruotsiin. Viimeiset vuotensa Aino Kallas sai kuitenkin viettää Suomessa saatuaan myös Suomen kansalaisuuden takaisin.

Dramaattiset käänteet ja traaginen pohjavire hallitsivat Kallaksen elämää. Tämä tulee näkyviin myös hänen päiväkirjoissaan, vaikka ne loppuvatkin ennen varsinaista katastrofia: 1939 neuvostojoukot saapuivat Viroon, 1941 helmikuussa GPU:n käsiin joutunut vanhin poika Sulev tekee itsemurhan, 1941 elokuussa tytär Laine saa surmansa venäläisen sotilaan harhaluodista, 1944 Kallakset lähtevät maanpakoon Ruotsiin.

Aino Kallas ikäänkuin aavisti tämän kaiken jo aikaisin. Hänen päiväkirjatunnustuksistaan tulee näkyviin järkyttävä tuhon ounastelu hyvin varhain. Hänen elämänsä kankaassa oli musta raita hallitsevana alusta lähtien. Aino Kallas kuitenkin tiesi sen, minkä hänen miehensäkin hänelle sanoi. Hän tulee jäämään eloon ei sukunsa vaan tuotantonsa kautta.

Kirjailijan päiväkirjat on julkaistu ensimmäisen kerran 50-luvulla, mutta uudelleen julkaiseminen on perusteltua; varsinkin kun Kai Laitinen on Aino Kallasta koskevalla tutkimuksillaan virittämässä Kallas-renessanssia, josta on joitakin merkkejä jo näkyvissä. Laitisen Kallasta koskeva esseekokoelma ja väitöskirja tulossa olevine jatko-osineen päiväkirjojen kanssa muodostavat jo melkoisen Kallas-monumentin, vaikkei Kallaksen ajatus muistopatsaasta Suomessa niiltä vuosilta jolloin häntä ymmrrettiin Suomessa vähiten, olekaan vielä toteutunut.

Virolaiset pitävät Aino Kallasta omana kirjailijanaan ja niin pidämme me suomalaisetkin nykyään. Tämän takia voidaan hyvin sanoa, että Aino Kallas, kuten Hella Vuolijokin,

on suomalaisvirolainen yhteiskirjailija eli ühiskirjanik. Mutta Kallaksen eläessä häntä ei tahdottu hyväksyä kummassakaan maassa, josta hän vuodattaa katkeruutensa päiväkirjansakin lehdille. Vaikka hänen asemansa Viron Lontoon-lähettilään puolisona tarjosi hänelle hyvät mahdollisuudet kansainväliseen läpimurtoon, jossa hän onnistuikin paremmin kuin yksikään toinen suomalainen Waltaria ehkä lukuunottamatta, niin toisaalta se oli hänelle rasite. Hän ei voinut esiintyä suomalaisena ja hänen miehensä viholliset tekivät parhaansa saattaakseen myös Aino Kallaksen vaikeuksiin Virossa. Kuvaava on kuuluisa strutsinsulka-juttu, jolloin Aino Kallasta pilkattiin ambassadöörin rouvan hoviasuun kuuluneiden etiketin mukaisten sulkien takia. Sulev Kallas kosti äitinsä pilkkaajalle korvapuustilla, ja niin ensimmäisen luokan skandaali oli valmis.

Aino Kallaksen, surmaavan eroksen kuvaajan, avioliiton aikaiset rakkaustarinat, jotka Laitinen on väitöskirjassaan perusteellisesti selvittänyt, ovat päiväkirjojen keskeistä ainesta. Yllättävän syvä ja pitkävaikutuksinen oli Aino Kallaksen suhde Eino Leinoon. Kallas ei päässyt koskaan irti Eino Leinon muistosta eikä siitä päässyt irti Oskar Kallaskaan, jonka sieluun episodi oli jättänyt parantumattomat arvet.

Päiväkirjat ovat volyymiltaan todella mittavat, lähes 1500 sivua yhteensä. Yllättävän vähän niistä kuitenkin löytyy valaisua Kallaksen tuotantoon. Esimerkiksi 20-luvun osittain maailmanmaineeseenkin päässeet teokset jäävät vaille omakohtaista valaisua. Sitäkin runsaammin Kallas kuvaa Lontoon diplomaattipiirien seurapiirielämää. Tämä on tietenkin kirjallisuudentutkimuksen kannalta vahinko. Myös monet maailmankirjallisuuden kuuluisuudet, kuten Joyce, Shaw ja Galsworthy tulevat vastaan päiväkirjojen sivuilta. Mutta ennen kaikkea Aino Kalleksen päiväkirjojen kiinnostavuus on silti hänen omassa sisäisessä intesiteetissään, joka vetää lukijan mukaan. Alunperin julkaisemattomiksi tarkoitetuissa päiväkirjoissa puhuu väärentämätön Ihmisen ääni.

Nämä muistiinmerkinnät erään elämän varrelta tulevat

jäämään pysyvästi Suomen kulttuurihistoriaan - siitä ei ole epäilystäkään. Sitäkin valitettavampaa on, että niitä ei Kai Laitisen tarpeellista ja informatiivista esipuhetta ja lisäyksiä lukuunottamatta ole toimitettu paremmin.

Lukija kaipaa taustatietoja ja lisäselvityksiä lukemattomissa kohdissa. Henkilöhakemistokin on täynnä virheitä ja puutteita. Teoshakemistoa ei liene ajateltukaan. Aikataulukon ja sisällysluettelon mukaanliittäminen ja juoksevan vuosinumeroinnin merkitseminen sivujen reunaan ei olisi ollut kovin aikaa vievä toimi, mutta olisi säästänyt yksittäistietoja hakevan päiväkirjojen käyttäjän aikaa runsaasti. Saman kustantajan Aarre M. Peltosen toimittamat Eino Leino -editiot olisivat tarkkuudessaan kelvanneet esimerkiksi. Ulkoasu on sen sijaan hyvinkin aistikas - kiitos Marjatta Söderströmille.

3. KAI LAITISEN KYNÄNPIIRTOJA AINO KALLAKSESTA

(Kai Laitinen: Aino Kallaksen maailma, Otava 1978)

Kai Laitinen on väitöskirjansa jatko-osan valmistamisen ohessa ennättänyt julkaista myös kuudesta, osittain aiemmin julkaistusta tutkielmasta koostuvan kirjan Aino Kallaksen kirjailijantaipaleen eri vaiheista.

Ensimmäinen tutkielma Suomen sillasta liittyy aika löyhästi Aino Kallakseen. On tosin perusteltua aloittaa Suomen sillalla, Suomen ja Viron yhteyden jo kansanrunoudesta peräisin olevalla kuvalla, sillä Aino Kallas koki tärkeäksi tehtäväkseen Suomen sillan rakentamisen. Laitinen olisikin voinut enemmän esitellä Kallaksen mittavaa työtä Suomen ja Viron kirjallisuuden lähentäjänä, vaikka hän on väitöskirjassaan asiaa jo joltisestikin selvittänyt. Kallaksen osuus jää nyt vain vajaaseen sivuun.

Laitisen historiallinen katsaus Suomen silta -käsitteeseen on epäilemättä moitteeton. Samoin pitää paikkansa se, että sodan jälkeen, poliittisen tilanteen muututtua, Suomen silta on kadottanut poliittisen latauksensa. Mutta vaikka näin onkin, niin ei Suomen sillan rakentaminen ole silti lakannut. Onhan esimerkiksi virolaista kirjallisuutta käännetty viime vuosina suomeksi aivan kohtuullisesti. Laitisen maininta siitä, että suomalaisia kirjoja käännetäisiin viroksi kymmenen kertaa enemmän kuin virolaisia suomeksi ei viime vuosien ajalta pidä enää paikkaansa. Neuvostoliiton liittyminen kansainvälisen tekijänoikeussopimukseen tasoitti tilannetta, sillä nyt Neuvosto-Virossa julkaistavat suomalaiset kirjat on maksettava länsivaluutalla.

Valtiaat ja vallanalaiset -tutkielma tuo esiin aivan olennaisen kääntein Kallaksen kirjailijanuralla - hänen hahtumisensa tiedostamaan virolaisten ja Baltian saksalaisen aatelin suhteen. Näin Aino Kallas sai aihemaailmansa: Tämän jälkeen hän viiden vuosikymmenen aikana julkaisi vain kaksi kaunokirjallista teosta, joiden miljöö ei ole Viro. Laitisen tämä tutkielma on jokseenkin sanasta sanaan

sama kuin 1960 Lauri Viljasen juhlakirjassa ilmestynyt artikkeli. Laitisen tyyli on säilyttänyt hyvin tuoreutensa parin vuosikymmenen ajan.

Mielenkiintoisin ja eniten uutta tarjoava on tutkielma Aino Kallas Lontoossa. Tosin Kallaksen päiväkirjat tarkkaan lukenut voi saada suhteellisen hyvän käsityksen hänen pitkän Lontoon kautensa kirjallisistakin aktiviteeteista. Laitinen kuvaa Kallaksen Lontoon kauden tärkeimmät piirteet: aseman Viron Lontoon-lähettilään puolisona, kirjalliset kontaktit ja Kallaksen teosten ilmestymisen ja vastaanoton Englannissa. Tuskinpa kukaan toinen suomalainen on liikkunut siinä määrin kirjallisen maailman huipulla kuin esiintymistaitoinen Kallas, jolla oli, ilman ilkeyttä sanottuna, myös kirjailijalle harvinainen taito markkinoida itsensä. Varmaankin Laitisen tulossa olevan Kallas-tutkimuksen kiintoisimpia lukuja tulee olemaan juuri kirjailijan Lontoon kausi.

Suurta yleisöä kiinnostaa luultavasti vähemmän Kallaksen kirjeet Friedebert Tuglakselle, pitkäaikaiselle virolaiselle kirjailijaystäväälle. Kirjeiden merkitys on ennen kaikkea siinä, että esimerkiksi päiväkirjamerkinnot eivät 1920- ja 30-luvulta, joihin suurin osa kirjeistä sijoittuu, tarjoa Kallaksen teosten taustasta juuri mitään, mutta Tuglakselle kirjailija selvittää näitäkin seikkoja. Materiaalia ei Suomessa tunne kukaan muu kuin Laitinen, sillä kirjeitä säilytetään Tartossa, joten enempää kommentointiin ei liene aihetta.

Legenda joka katosi käsittelee Aino Kallaksen toteuttamatta jäänyt romaania, jonka piti kertoa tarunomaisesta Hiidenmaan rosvoparooni Ungern-Sternbergistä, joka mahdollisesti houkutteli laivat karille väärillä majakoilla ja rosvosi niiden lastit ja varmasti tappoi omakätisesti erään laivan kapteenin. Tarina rosvoparonista ja toteuttamatta jääneestä suunnitelmasta on sinänsä pätevä, mutta olisi kernaasti sen tilailla tai lisäksi Kallaksen ja Leinon juhluvuonna nähnyt Helsingin Sanomissa 9.9.73 julkaistun Laitisen artikkelin em. kirjailijoiden suhteesta, sillä tällä oli Kallaksen elämässä merkitystä monin verroin enemmän kuin romaanisuun-

nitelmalla.

Viimeinen tutkielma on suunnilleen sama kuin juuri ilmestyneiden Kallaksen päiväkirjojen johdanto. Se on hyvinkin tarpeellinen niille, jotka lukevat päiväkirjoja. Jos on varaa hankkia melko kalliit päiväkirjat, niin silloin on syytä hankkia ehdottomasti Laitisen kirja; ei vain suunnilleen samanlaisten päiväkirjaselvitysten takia, vaan myös muiden tutkielmien takia, joiden avulla näkee Kallaksen päiväkirjojen lehtien taaksen.

Laitinen piirtää muutamilla pikavedoilla Kallaksen profiilin selkeästi. Tämä johtuu paitsi hyvin valitusta kokonaisuudesta, myös hänen taidostaa kirjoittaa akateemiseksi oppineeksi harvinaisen luistavaa, mutta samalla asiassa pitäytyvää tekstiä. Tässä suhteessa Laitinen kelpaa itsekullekin oppimestariksi. Laitisen oman tutkijaprofiilin arviointi on vielä edessäpäin, mutta sen verran uskaltanee akateemisen katederin alemmalta tasanteelta sanoa, että Laitisen ansioksi tultaneen lukemaan hänen rauhallinen ja monia metodeja hyväksien käyttävä lähestymistapansa, joka saattaa kohteensa ristivalotukseen, mikä antaa varmasti paremman lopputuloksen kuin ennalta lukkoonlyöty menetelmä, joka ei välitä kohteensa ominaislaadusta.

4. HANHENSULKANAISIA OSKAR KRUUSIN TAPAAN

Suomen ja Viron kirjailijoiden ja kulttuurihenkilöiden yhteydet ovat olleet paljon laajemmat kuin mitä nykyään yleensä tiedetään. Monikohan meistä muistaa, että esimerkiksi Elias Lönnrot on vierailut Virossa, jossa hän tapasi virolaisten kansalliseepoksen Kalevipoegin kokoajan Kreutzwaldin, joka muuten oli myös lääkäri, ja otti jopa osaa viron kielen oikeinkirjoituksesta tuolloin käytyyn kiistaan suosittaen virolai-

sille suomen kielen tapaista oikeinkirjoitusta. Viron kansallisrunoilija Lydia Koidula, jonka merkitys kansallisena herättäjänä oli ehä vielä suurempi kuin Runebergillä meillä, omisti Suomelle runojakin. Tämän vuosisadan alussa Suomi tarjosi turvapaikan monille tsaarin santarmeja paenneille virolaisille kirjailijoille: näistä mainittakoon Viron proosan suurhahmoin kuuluva klassikko Eduard Vilde, vuonna 1971 kuollut Friedebert Tuglas ja mestarillinen runoilija ja kirjallisuudentutkija Gustav Suits, jonka vaimo oli suomalainen. Myöhemmistä "Suomen siltaa", so. Suomen ja Viron yhteyttä rakentaneista kirjailijoista voidaan mainita virolaisen tiedemiehen ja diplomaatin Oskar Kallasin kanssa avioitunut Aino Kallas, joka otti lähes poikkeuksetta teostensa aiheet Virosta sekä syntyjään virolainen, mutta Suomessa suurimman osan elämästään asunut Hella Vuolijoki.

Näiden vilkkaiden kontaktien takia suomalainen lukija avaa tietyllä mielenkiinnolla virolaisen Oskar Kruusin Tallinnassa vuonna 1971 ilmestyneen kirjan Naine hanesulega - Nainen ja hanhensulka. Teos käsittelee pääasiassa virolaisia naiskirjailijoita, mutta jo sisällysluettelo ja henkilöhakemistoa silmäilemällä huomaa, että kirjassa on suomalaistakin kiinnostavaa aineistoa. Kruus kertoo mm. Aino Kallaksesta, Gustav Suitsin puolisoista Aino Thauvõn-Suitsista, tunnetun poliitikkomme Eino Pekkalan aviopuolisosta Salme Murrikista, joka oli Hella Vuolijoen sisar, Eino Leinosta, joka v. 1921 Viron matkallaan anoi jopa Viron kansalaisuutta ja eräistä muistakin suomalaisista, joiden vaiheet tavalla tai toisella liittyivät virolaisiin naiskirjailijoihin.

Teoksen kirjoittaja Oskar Kruus on varsin monipuolinen mies. Kirjan ilmestymisen aikaan hän työskenteli Tallinnassa Kielen ja kirjallisuuden instituutissa, jossa hän oli mukana tekemässä Viron kirjallisuuden historiaa. Lisäksi Kruus on myös runoilija ja prosaisti ja monien teosten toimittaja. Sittemmin Kruus on ruvennut vapaaksi kirjailijaksi. Naiskirjailijoista kertovan kirjansa hän on valmistanut kirjallisuudenhistorian artikkelien eräänlaisena sivutuotteena. Teos

on kirjoitettu verraten populaariin tyyliin eikä sitä varsinaisesti voida pitää tieteellisenä tutkimuksena, mm. lähdeviitteet puuttuvat, mutta tämä ei silti vähennä sen mielenkiintoa. Kansanomaisuus selittyy sillä, että useat teoksen artikkelit ovat ilmestyneet hiukan suppeampina virolaisessa naistenlehdessä Nõukogude naine - Neuvostonainen. Tekijä on hankkinut Suomestakin lisämateriaalia kirjaa varten; suurena apuna hänelle on ollut äitinsä energisyyden perinyt Vappu Tuomioja, o.s. Vuolijoki.

Teoksen nimi selittyy varsin luontevasti. Viron kansallisrunoilijan Lydia Koidulan, "Emajoen satakielen", kerrotaan nimittäin lapsen tulleen isänsä Johann Voldemar Jannsenin työpöydän ääreen nukke sylissä, jolloin isän ja pikku-Lydan välillä käytiin seuraava liikuttava keskustelu, jonka isä on kertonut jälkimaailmalle:

" - Isi, isi kulta, kenelle sinä kirjoitat?

- Minä kirjoitan V i r o n k a n s a l l e, lapseni, sen iloksi ja opetuksesi, mene sinä taas äidin luo leikkimään ...

- Mutta isä, kun sinusta tulee pieni ja minusta iso, lupaatko, että minä kirjoitan virolaisille yhden pienen kirjan, isä, lupaatko?

- Tietysti, lapseni, sinähän olet virolainen, kuka sinua kieltäisi.

- Mutta isä, leikkaatko minulle sulan ja annat istua tuolillasi, annatko?

- No kyllä, kyllä! Mene nyt, äiti kutsuu."

Kruus alkaakin kirjansa Koidulasta ja ajasta, jolloin vielä kirjoitettiin hanhensulalla. Sen jälkeen hän etenee jotakuinkin kronologisessa järjestyksessä naiskirjailijasta toiseen, hanhensulasta kirjoituskoneeseen. Nuorimpiin teoksessa esiteltäisiin naiskirjailijoihin kuuluu Debora Vaarandi, joka monien vakavampien runojensa ohella on sepittänyt mm. meilläkin hyvin suosittua Saarenmaan valssin virolaiset sanat. Luonnollisestikaan hiukan yli 300-sivuiseen teokseen ei ole mahtunut kuin pieni osa Viron voisi sanoa suhteellisesti suorastaan valtavasta naiskirjailijoiden joukosta.

Jo viime vuosisadan lopulla naiskirjailijat olivat lyöneet siinä määrin itsensä läpi Virossa, että eräät mieskirjailijat käyttivät feminiinisiä kirjailijanimiä: niinpä esim. Georg Luiga esiintyi Miina Lubana, Reinhold Kamsen Amalie Maasikina tai Lillynä ja Jaan Vahtra Anni Paluojana. Aivan tuntematonta tämä ei ole meilläkään. Maiju Lassilahan oli oikealta nimeltään Algot Untola. päinvastainen esimerkki on taas Hella Vuolijoki, joka esiintyi Juhani Tervapäänä.

Ensimmäisenä Kruus ottaa tarkasteltavakseen runoilijatar Lydia Koidulan. Kruusin näkökulma on tavallisuudesta poikkeava. Hän on nimittäin tutkinut Lydia Koidulaa kirjallisenä hahmona, so. Lydia Koidulaa toisten kirjailijoiden kuvaamana. Artikkelit kiinnostaa suomalaista lukijaa erityisesti, sillä ensimmäisen Koidulan elämäkerran, tosin hyvin esseistiseen tyyliin, kirjoitti suomalainen Aino Kallas v. 1918. Teoksen vironnettu nimi Tähelend - Tähdentento - kuvaa hyvin sitä lähtökohtaa, josta Kallas Koidulaa lähestyi. "Koko Koidulan elämä on hänen sisäisen tulensa syttymisen ja sammumisen tarina", kuten Kallas totesi. Tätä näkemystä Koidulasta Kruus ei kumoa, vaan toteaa monien myöhemminkin kirjoittaneen "Emajoen satakielestä" samoin.

Myös Hella Vuolijokea Koidulan hahmo kiehtoi. Vuolijoki ei ollut tyytyväinen virolaisen kirjailijan Artur Adsonin v. 1931 ensiesityksensä saaneeseen Koidulaa käsittelevään näytelmään, vaan kirjoitti itse viroksi näytelmän nimeltä Koidula. Näidend naisest, kes tahtis olla nagu teisedki naised - Näytelmä naisesta, joka tahtoi olla kuten toisetkin naiset. Vuolijoki käsitteli Koidulaa hyvin vapaasti ja johdatteli tämän näytelmässä psyykkiseen katastrofiin. Esitys loppuu Koidulan hysteeriseen huutoon. Tämä tosiasioita hiukan muunnellut ratkaisu ei tyydyttänyt kaikkia kriitikkoja, vaan Vuolijokea moitittiin todellisuuden vääristämisestä. Eräs psykiatri, joka analysoi näytelmää, esitti, että sen alaotsikona olisi pitänyt olla "Näytelmä naisesta, joka ei tahtonut olla nainen".

Kallaksen ja Vuolijoen lisäksi tuntemattomampi suomalainen kirjailijanimi, Ester Ståhlberg, on romaanissaan Kohti

päivän nousua (1932) käyttänyt Koidulaa kirjallisena hahmona. Romaanissa runoilijatar esitetään sympaattisessa valossa.

Aino Kallaksen osalta Kruus selvittää Barbara von Tisenhusen -proosaballadin taustaa. Teoksen nimihenkilö tahtoo avi-
oitua alempisäätyisen miehen kanssa. Tätä ei kuitenkaan Barba-
ran, aatelisneidon, veli hyväksy. Nuoret päättävät tällöin
karata, mutta heidät saadaan kiinni. Barbaran kohtalo on kar-
mea - hänen veljensä upottaa hänet avantoon. Aiheen Kallas on
saanut 1500-luvulta peräisin olevasta ns. Russowin kronikasta,
joka kertoo tällaisen tapauksen Etelä-Virosta. Samantapaista
aihetta on käyttänyt myös kuuluisin virolainen runoilijatar,
Marie Under, runossaan Porkuni preili - Porkkunin neito - joka
sisältyy pakolaisena elävän Underin hiljattain ranskannettuun
runokoelmaan. Mitään kovin uutta Kruus ei Kallaksesta esitä.

Hella Vuolijokea käsittelevistä luvuista on kiintoisin
Juhan Liivi metamorfoos Eino Leinoks. Juhan Liiv oli vuosi-
sadan alun huomattavin virolainen lyyrikko, jonka kohtalo oli
lähes yhtä traaginen ja hyvin paljon samankaltainen kuin Alek-
sis Kiven. Kyse on Vuolijoen v. 1945 julkisuuteen tulleesta
näytelmästä Kuningas hovinarrina, jonka päähenkilönä on näihin
asti pidetty Eino Leinoa; sekä Virossa että Suomessa. Mutta
Kruus osoittaa hyvin loogisesti, että näytelmän päähenkilö
Runoilijassa on myös Juhan Liivin vaikutusta. Kruus on nimit-
täin onnistunut Virosta löytämään käsikirjoituksen, jonka poh-
jalta Kuningas hovinarrina on melko varmasti syntynyt. Tuon
käsikirjoituksen Vuolijoki oli ristinyt Dr. Lucius ja luuletaja
- Tri Lucius ja runoilija; alaotsikossa ilmoitettiin näytelmän
tapahtumapaikaksi Tartto vuosisadan alussa. Juuri tuolloin
Vuolijoki, silloin Murrik, tutustui jo psyykkisesti sairaaseen
Liiviin ja tätä hoitaneeseen psykiatri Juhan Luigaan, joka on
osittain ollut selvästikin Kruusin esittämien todisteiden perus-
teella Kuninkaassa ja hovinarrissakin säilyneen tohtori Luciuk-
sen esikuvana. Ensimmäinen versio on kirjoitettu jo ennen tal-
visotaa, ja Vuolijoki oli ajatellut sen esitettäväksi Virossa.
Kun hän sitten kirjoitti näytelmän uudelleen jatkosodan aikana
vankilassa, jonne kirjailijatar oli joutunut maapetosyytteen
perusteella, hän sijoitti näytelmän Suomeen. Tällöin Juhan

Liiv todella koki metamorfoosin ja muuttui valtaosin Eino Leinoksi. Kruus toteaakin: "Viron suurrunoilija Juhan Liiv on muuttunut Suomen ensirunoilijaksi Eino Leinoksi." Tämä artikkeli vaikuttaa Kruusin teoksessa tieteellisesti työstetyltä ja suomalaiselle lukijalle todella uutta tarjoavalta.

Melko paljon huomiota Kruus omistaa myös runoilija Gustav Suitsin (1883-1956) suomalaiselle puolisolle Aino Thauvõnille. Aino Thauvõn-Suits työskenteli pitkät ajat miehensä rinnalla Tartossa, ja osoitti siellä erinomaista utteruutta monilla kulttuurin aloilla. Niinpä suomalaisrouva oli mm. sikäläisen teatterikoulutuksen kantavia voimia ja Tarton Draamaseuran puheenjohtaja. Kruus antaa suuren tunnustuksen Aino Thauvõn-Suitsille siitä, että tämä monista henkilökohtaisista vastoinkäymisistä huolimatta jaksoi kirjoittaa teokset Tuntemani Eino Leino. Kärsivä ihminen (1958) ja muistelmateoksen miehestään Gustav Suitsu noorus (1964). Pitää epäilemättä paikkansa, että ilman näitä teoksia kahden suurrunoilijan henkilökuva olisi jäänyt vaillinnaiseksi.

Summa summarum: Oskar Kruus on kirjoittanut kansantajuisesti ja hauskasti naiskirjailijoistaan. Suomalaisvirolaisesta vuorovaikutuksesta ja Viron kirjallisuudesta kiinnostuneelle ja tietysti virontaitoiselle hän tarjoaa mielenkiintoista, joskin teoksen luonteesta johtuen hyvin hajanaista tietoa. Mikään akateeminen tutkimus kirja ei ole eikä myöskään osallistuva, sillä Kruus lähestyy naisiin enemmän inhimilliseltä kuin yhteiskunnalliselta kannalta.

5. SUOMEN SILTAA RAKENTAMASSA

(T. Kuldsepp: Viron kirjallisuus Suomessa. Suomi 121:4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1977. 87 s.)

Suomen ja Viron kirjalliset suhteet eivät ole viime sotien jälkeen juuri kiinnostaneet kirjallisuudentutkijoita. Varsinainen tutkimuksen liikkeellelähtö oli vasta 1972 ilmestynyt amerikanvirolaisen Georg Kurmanin *Literatures in Contact: Finland and Estonia*. Suomalaisista tuli tienavaajaksi Kai Laitinen 1973 Aino Kallasta koskevalla väitöskirjallaan, jossa hän joutui selvittelemään myös Suomen ja Viron kirjallisia yhteyksiä. Uusin tulokas tällä alueella on Tarton yliopiston kirjallisuuden laitoksen opettaja Toivo Kuldsepp.

Kuldseppin ei ole tarvinnut lähteä liikkeelle tyhjästä, sillä Kurmanin tutkimus on erinomainen yleiskatsaus Suomen ja Viron kirjallisiin suhteisiin 1800-luvun alkupuolelta aina 1970-luvulle asti. Kuldsepp mainitseekin sekä Laitisen että Kurmanin alkusanoissaan mutta sivuuttaa Kurmanin harhaanjohtavasti väittäessään, että tämän "varsinaisen kiinnostuksen kohteena on vanhin vaihe kulttuuri- ja kielikosketuksissa". Näin ei ole asia, vaan Kurman on kiinnostunut juuri kirjallisista, kaunokirjallisuutta koskevista, suhteista. Hänen esityksensä pääpaino on selvästi kansallisesta heräämisestä tähän päivään ulottuvassa periodissa.

Kuldsepp aloittaa esityksensä Ahlqvistista ja lopettaa vuoteen 1940, jolloin Viron tasavallasta tuli Neuvosto-Viro. Molemmat ovat perusteltuja rajapyykkeitä, vaikka olisi ollut suotavaa aloittaa Lönnrotista, sillä hän oli suomalais-virolaisten kirjallisten yhteyksien pioneeri. Kirjan dispositio on rakennettu samaan tapaan kuin Kurmaninkin tutkimuksen. Ensin tarkastellaan viime vuosisadan jälkipuoliskoa, sen jälkeen vuosisadanvaihdetta realismeineen ja Noor-Eesteineen ja lopuksi 1920- ja 1930-lukua.

Tekijän tarkoituksena on oman ilmoituksensa mukaan

"antaa mahdollisimman yksityiskohtainen kuvaus siitä, millä tavalla Viron kirjallisuutta käänöksien, arvostelujen, yleisesitysten ja muiden kirjoitusten avulla on tehty tunnetuksi Suomessa". Tehtävä on näin asetettuna hyvin vaativa. Mutta Kuldsepp ilmoittaa rajanneensa materiaalinsa kulttuuri-lehdistöön, kokoomateoksiin ja sanomalehdistä vain Helsingin Sanomiin ja Uuteen Suomeen (p.o. myös Uuteen Suomettareen). Näin ollen Kuldseppin katsaus ei voi olla yksityiskohtainen kuvaus varsinkaan virolaisen kirjallisuuden kritiikistä Suomessa, sillä valtaosa siitä on ilmestynyt em. lähdemateriaalin ulkopuolella. Tämä tulee hyvin näkyviin esimerkiksi Tammsaaren esittelyssä; hänen teostensa suomennosten arvosteluista Kuldsepp mainitsee vain pienen osan.¹⁸ On luonnollista, että tutkija joutuu rajaamaan lähdemateriaalinsa, mutta tässä tapauksessa rajausta on liian ahdas.

Käsiteltävät virolaiskirjailijat on otettu mukaan suomennosten perusteella. Ansiottaan on kuitenkin oman lukunsa saanut Peterson-Särgava, jolta ei ole suomennettu yhtään teosta. Samoin Johannes Vares-Barbarus on saanut ansiotonta arvonnousua. Sen sijaan esimerkiksi August Gailitille olisi voitu omistaa oma luku, vaikka hänen teostensa suomennokset menevät osittain niukasti Kuldseppin aikarajausten ulkopuolelle.

Viron kirjallisuus Suomessa jakautuu moneen alalukuun - 54 tekstisivulle on saatu sovitetuksi 35 otsikkoa. Jaottelu on hyvin täsmällinen ja auttaa löytämään nopeasti halutun kirjailijan. Mutta tässä kuvastuu kuitenkin Kuldseppin työn heikkous - sen atomistisuus. Asiat, joita hän esittää, ovat enimmäkseen tosia, mutta niitä ei kytketä historialliseen taustaansa. Ehkä tekijä ei ole tähän pyrkinytkään, vaikka näin olisi ollut syytä tehdä. Jos hyväksytään se, että Kuldsepp on tietoisesti hylännyt historiallisen näkökulman, niin silloin hänen työnsä anti olisi saatava bibliografisista tutkimustuloksista. Tässä Kuldseppin työllä on epämättömät ansionsa, mutta perustutkimusta on jäänyt vielä muillekin nimenomaan kritiikin selvittämisessä. Yhdessä Kurmanin ja Kuldseppin bibliografiat sekä eräät muut bibliografiat ovat

jo tukeva perusta Suomen ja Viron kirjallisten suhteiden selvittelyyn paneutuville.

Kirjan hyödyllisin osa on sen liiteosa, jossa on aikakausittaiset luettelot lähinnä Suomessa ilmestyneestä Viron kirjallisuutta koskevasta painetusta sanasta sekä suomenneetut virolaisteokset. Valtaosaltaan liiteosa on paikkansa pitävä. Jotkut artikkelit on sijoitettu väärään osastoon, kuten esimerkiksi Y. Koskisen Viron kirjallisuutta (p.o. Wiron k., sillä Kuldsepp ei ole käyttänyt johdonmukaisesti asua Viron, vaan sekaisin Viron ja Wiron), joka on C.R. Jakobsonin Uus Aabitsaraamatn ja Kooli lugemise raamatn arvostelu, ja olisi siis pitänyt sijoittaa Jakobsonia koskevaan lukuun. Keel ja Kirjandus -lehdessä ilmestyneet Eino Leinon kirjoittamat arvostelut eivät kuulu yleisesityksiin, vaan Suitsia ja Tuglasta käsitteleviin lukuihin. Bibliografioissa lähes väistämättömiin vuosiluku- ja sivuvirheisiin tässä ei kannata puuttua. Niitä on suhteellisen vähän.

Kirjan tekstiosan anti jää sen lähes yksinomaisesti referoivan luonteen takia verraten laihaksi. Monet kiintoisat kysymykset jäävät edelleen odottamaan vastaustaan. Olisi ollut mielenkiintoista saada tietää, miten virolaiset teokset pääsivät Suomessa julkisuuteen; ketkä olivat aloitteentekijöitä, miten hankittiin kääntäjät jne. Tammsaaren Totuuden ja oikeuden tie Suomen kirjamarkkinoille selvisi lähes sensaatio- maisella tavalla kirjailijan 100-vuotisjuhlien aikana, kun Tammsaaren ja hänen suomentajansa Erkki Reijosen kirjeenvaihto julkaistiin.¹⁹

Tekijä on paikoitellen käyttänyt alaviitteitä aivan oikein lisätietojen antamiseen ja mahdollisten tutkimuskohteiden esilletuomiseen (esim. nootit 18, 53, 105, 114 ja 147). Näin olisi voinut tai oikeastaan pitänyt menetellä paljon useammin, sillä sekä Suomessa että Virossa on ilmestynyt runsaasti sellaista tutkimusta, jota Kuldsepp ei mainitse mutta josta on suurta hyötyä Suomen ja Viron kirjallisia suhteita tutkivalle.²⁰ Tavallista lähdeviitekniikkaa käyttämällä nämä lisätiedot olisivat mahtuneet hyvin mukaan.

Kirjan tekstiosassa on 54 sivua. Tiivistämisen taito on

tarpeellinen erityisesti humanisteille, joilla on taipumus kirjoittaa kohtuuttoman pitkästi. Kuldsepp on mennyt ehkä toiseen äärimmäisyyteen lähes luettelomaisella esitystavaltaan. Hiukan väljempi, myös historiallisen aspektin huomioon ottava käsittelytapa olisi tehnyt tekstistä lukukelpoisempaa. Kuldsepp on tietävästi kirjoittanut kirjansa itse suomeksi, mikä jo sinänsä on kunnioitettava saavutus. On nimittäin ällistyttävän vaikea siirtyä kirjoittamaan suomesta viroksi ja päinvastoin. Tämän muistaen ei oikeinkirjoituksen, lauserakenteiden ja loogisuuden paikoittaisia puutteita (esim. s. 7, 9, 10, 12, 17, 22, 39 jne.) voi pitää kovin raskauttavina.

Tekijän itselleen ottama urakka on ollut mittava. Tämän vuoksi on ymmärrettävää, että koko joukko asiaan liittyvää tietoa on jäänyt hänen esityksensä ulkopuolelle. Kuldsepp on joka tapauksessa tehnyt suuren työn kaivaessaan esiin kunnioitettavan määrän Suomen ja Viron kirjallisiin suhteisiin liittyvää materiaalia. Hän on omalta osaltaan avannut tietä alueesta kiinnostuneille tutkijoille.

VIITTEET

1. Mainittakoon, että syksyllä 1983 tuo tietosanakirjasarja - ENE - maksoi tallinnalaisessa antikvariaatissa 300 ruplaa, kun se tilaajille maksoi 36 ruplaa.
2. Näin ei kuitenkaan valitettavasti tapahtunut.
3. Tämän jälkeen ovat ilmestyneet Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen järjestämien käännöskilpailujen tuloksena vuonna 1979 Marie Underin käännösvalikoima Puutarhan syksy ja vuonna 1982 Debora Vaarandin vastaava teos *Tuntematon valo* Runoja.
4. Vuoden 1976 jälkeen Suomessa ovat ilmestyneet seuraavat virolaiset kaunokirjalliset teokset (ei sisällä lastenkirjallisuutta, dokumenttikirjallisuutta eikä esseitä): 1977, Lilli Promet, Eikä rakkaus täyty, romaani, esittely luvussa II/7, A.H. Tammsaare, Hornanperän uusi paholainen, romaani, Arved Viirlaid, Ristittömät haudat, 2. painos, romaani. 1978, Marie Under, Puutarhan syksy, runoantologia. 1979, Arvo Valton, Pieni unikirja, novellikokoelma. 1980, Mati Unt, Syystanssi, romaani, Arved Viirlaid, Ristittömät haudat, 3. painos. 1981, Mats Traat, Inger: vuosi saarella, romaani, Arved Viirlaid, Henki ja kahleet, romaani. 1982, Jaan Kross, Keisarin hullu, romaani, Mats Traat, Riippusilta, romaani, Debora Vaarandi, *Vuoden valo* Runoja, runoantologia, Toomas Vint, Pikkukaupungin romaani, romaani.
5. Karrierismin kuvaus on myös Neuvosto-Viron kirjallisuudessa paljon käsitelty motiivi. Sen klassikkoja ovat Enn Vetemaan pienoisoromaanit Monument (Muistomerkki, 1965) ja Pillimees (Muusikko, 1967, ilmestynyt suomeksi nimellä Väsymys antologiassa Suomenlahden takaa, 1968).
6. Kangro parodioi tässä Juhan Smuulin eepistä runoelmaa Poeem Stalinile, 1949.

7. Artikkelin tulkinnasta, ks. esim. Pekka Lilja, Tahtoiko Lenin puoluekantaista kaunokirjallisuutta?, Parnasso nr. 7/1978.
8. Ks. Rufus Mathewson, The positive hero in Russian literature, 1975 ja Pekka Lilja, Positiivisen sankarin tulo neuvostovirolaiseen romaaniin. Tausta ja toteutus, 1980.
9. Ruskean ruton vuosina. Rohelinen kuld (Vihreä kulta) - romaanin voi jättää käsittelemättä redundanssin välttämiseksi.
10. 1970-luvulla ohjaajavierailut vilkastuivat huomattavasti molemmin puolin. Uraauurtavaa työtä tässä suhteessa teki Matti Tapio, jolla oli erityisen hyvät suhteet Tarton Vanemuine-teatteriin. Kalju Komissarov Tallinnan Nuorisoteatterista kävi 1980-luvun alussa ohjaamassa Jyväskylän Kaupunginteatterissa A.H. Tammsaaren näytelmän Kuninkaalla on kylmä, Jaan Tooming Tarton Vanemuine-teatterista ohjasi Joensuun Kaupunginteatterissa Juhan Smuulin näytelmän Kihnu Jõrn (Metsäkapteeni) jne.
11. Rummon näytelmä on esitetty mm. New Yorkissa myöhemmin.
12. Myöhemmin myös jyväskyläläinen harrastelijateatteri Kansan näyttämö esitti Vetemaan näytelmän vuonna 1979. Kirjailija oli itse paikalla näytelmän ensi-illassa. Näytelmä on esitetty myös Suomen televisiossa.
13. Niistä on vuoden 1983 syksyyn mennessä ilmestynyt yhdeksän osaa.
14. Sittemmin Tarton yliopiston Viron kirjallisuuden professori. Hän toimi Jyväskylän yliopiston Viron kielen lehtorina vuosina 1981-1983.
15. Vuoteen 1973 mennessä.

16. 1980-luvun alussa tilanne tässä suhteessa parani huomattavasti. Ks. viite 4.
17. Aiheesta laajemmin, ks. Pekka Lilja, Eino Leino ja Viro, Jyväskylä 1981.
18. Vrt. E. Teder, A.H. Tammsaare teoste tõlkimisest Euroopa rahvaste keeltesse, Teoksessa Sõna, mõte, inimene, Tallinn 1977, s. 37-42.
19. Ks. Keel ja kirjandus, nr. 1-3, 1978.
20. Esim. Rafael Koskimiehen tutkimukset Yrjö-Koskisesta ja Suomen Kansallisteatterista, Eino Kauppinen Kirjallinen Kuukauslehti, Villem Alttoan ja Karl Mihklan monografiat Eduard Vildestä, Herbert Laidveen bibliografiat Kalevi-poegista, Kreutzwaldista ja Koidulasta - viimeksi mainitussa on mm. kaikki Koidulan Suomessa ilmestyneet runot, Yrjö Aavin bibliografia Estonian Periodicals and Books in Finnish Libraries, Aino Thauvõn-Suitsin Tuntemani Eino Leino jne.

BIBLIOGRAFIA

Artikkelin alkuperäiset nimet sulkeissa.
Tekstejä on toimitettu ja ajanmukaistettu.

I VIROLAISEN KIRJALLISUUDEN VAIHEITA

1. Virolaisen kirjallisuuden 450 vuotta
(Virolainen kirjallisuus 450 vuotta),
Aamulehti 28.12.1975.
2. Veljeskansamme kirjallisuudesta Suomessa
(Veljeskansamme kirjallisuudesta),
Keskisuomalainen 25.4.1976.
3. Pakolaiskirjailijoiden maailma
(Virolaiset pakolaisprosaistit tilittävät
mennyttä aikaa I - Romaanien henkilöt -
maailmankuvan tulkit, Virolaiset pakolais-
prosaistit tilittävät mennyttä aikaa II
- Hyvän ja pahan vastakohtia kirjallisuudessa),
Aamulehti 19.4. ja 26.4.1972.
4. Positiivisen sankarin tie Neuvosto-Viron
kirjallisuuteen
(Mistä positiivinen sankari tuli neuvostoviro-
laiseen romaaniin?)
Congressus Quintus Internationalis Fenno-
Ugristarum. Turku 20. - 27.VIII 1980. Pars VII.
Turku 1981.
5. Neuvosto-Viron kirjailijakokous
(Viron kirjailijoiden suorapuheinen kokous),
Aamulehti 24.5.1976.
6. Virolaista teatteria 1960-luvun lopulla
(Viron teatteria: linjoja, toiveita),
Aamulehti 19.9.1969.
7. Enn Vetemaan illallispöytä
(Illalliset virolaisittain),
Keskisuomalainen 13.2.1974.

II KIRJOJA JA KIRJAILIJOITA

1. Tammsaaren sata vuotta
(Viro juhli suurta kirjailijaansa),
Keskisuomalainen 8.2.1978.
2. Oskar Luts ei kuole koskaan
(Oskar Lutsin muisto elää Virossa),
Keskisuomalainen 22.6.1976.

3. Lutsin mestariteos
(Lutsin Arno ja kumppanit),
Keskisuomalainen 6.5.1973.
4. Tuglas ja Smuul in memoriam
(Tuglas ja Smuul in memoriam),
Kaleva 11.5.1971.
5. Aadu Hintin esikoisromaanit
(Aadu Hint ja hänen Saarenmaansa),
Keskisuomalainen 17.9.1972.
6. Mats Traatin viisi tanssia
(Viikon kirja),
Yleisradio 10.9.1976.
7. Lilli Prometin Italian matka
(Italianmatka virolaiseen tapaan),
Keskisuomalainen 20.3.1977.

III SUOMEN SILLAN KULKIJOITA

1. Viro Eino Leinon elämässä
(Viro Eino Leinon elämässä),
Kaleva 27.6.1970.
2. Aino Kallas - ühiskirjanik päiväkirjojensa
valossa
(Kohtalon aavistaja),
Keskisuomalainen 27.9.1978.
3. Kai Laitisen kynänpiirtoja Aino Kallaksesta
(Selkeä sivukuva),
Keskisuomalainen 8.10.1978.
4. Hanhensulkanaisia Oskar Kruusin tapaan
(Hanhensulkanaisia Virosta katsoen),
Keskisuomalainen 23.4.1972.
5. Suomen siltaa rakentamassa
(Suomen siltaa rakentamassa),
Virittäjä n:o 2, 1978.

HENKILÖHAKEMISTO

Adson, Artur, 10, 77
Ahlqvist, August, 80
Barbarus-Vares, Johannes, 81
Belinski, Vissarion, 18
Bornhöhe, Eduard, 6
Botticelli, 61
Dobroljubov, Nikolai, 18
Engels, Friedrich, 18
Ernesaks, Gustav, 39
Fadejev, Aleksandr, 19
Furmanov, Dmitri, 19
Gailit, August, 7, 10, 11, 13, 16, 81
Galsworthy, John, 70
Gladkov, Fedor, 22
Gogol, Nikolai, 43
Gorki, Maksim, 19
Gross, Villem, 26
Grünthal-Ridala, Villem, 8
Gutman, Robert, 29
Haava, Anna, 65, 67
Hansen, Ann, 37
Hansen, Peeter, 37, 40
Helbemäe, Gert, 11, 12, 13, 16, 17
Hitler, Adolf, 9, 51
Hint, Aadu, 21, 23, 52-56
Hulden, Lars, 38
Honkanen, Kalevi, 36
Ird, Kaarel, 31
Jakobson, August, 20
Jakobson, C.R., 81
Jannsen, Johann Voldemar, 76
Johansen, Paul, 1
Joyce, James, 70
Jylhä, Yrjö, 7

Kaljo, R., 49.
Kallas, Aino, 6, 7, 53, 66, 68-74, 75, 77, 78
Kallas, Laine, 69
Kallas, Oskar, 69, 75
Kallas, Sulev, 69, 70
Kamsen, Reinhold, 77
Kangro, Bernhard, 8, 10, 11, 12, 15
Kaplinski, Jaan, 27
Kaukonen, Väinö, 38
Kettunen, Lauri, 8
Kitzberg, August, 3, 28, 29, 43
Kivi, Aleksis, 3, 28, 42
Kivikas, Albert, 7, 10, 11, 13, 15, 20
Klooren, Mati, 29
Koidula, Lydia, 2, 30, 65, 75, 76, 77
Koski, Mauno, 10
Koskinen, Y., 82
Kreutzwald, Friedrich Reinhold, 2, 30, 74
Kross, Jaan, 26
Kruus, Oskar, 74-80
Kuldsepp, Toivo, 39, 80-83
Kultala, Pentti, 36
Kurman, Georg, 39, 80, 81
Kustaa II Aadolf, 1
Kuusberg, Paul, 26
Laht, Uno, 27
Lahti, Väinö, 31
Laitinen, Kai, 69-74, 80
Lassila, Maiju, 77
Leberecht, Hans, 21, 22
Leino, Eino, 65-68, 70, 75, 78, 79, 82
Lenin, V.I., 18, 32
Liiv, Juhan, 2
Linde, Bernhard, 68
Linna, Väinö, 10, 37, 42, 48, 56
Luiga, Georg, 77
Luiga, Juhan, 78
Luts, Georg, 45
Luts, Oskar, 5, 41-49

Luts, Valentina, 43, 44, 45
Lönnbohm, O.A.F., 65
Lönnrot, Elias, 2, 30, 74, 80
Manner, Eeva-Liisa, 31
Manninen, Otto, 7, 66
Marx, Karl, 18
Metsanurk, Mait, 7, 20
Murrik, Salme, 75
Muru, Karl, 42
Mustapääh, P., 7
Mustonen-Hukki, Kerttu, 64
Mägi, Arvo, 11, 13
Mälk, August, 10
Niinivaara, Eeva, 8
Nousiainen, Heikki, 36
Ostrovski, Nikolai, 19
Pakkala, Teuvo, 48
Panso, Voldemar, 31
Parbus, Ülo, 42
Pekkala, Eino, 75
Peltonen, Aarre M., 71
Peltonen, Juhani, 31
Peterson-Särgava, Ernst, 81
Plehanov, Georgi, 18
Promet, Lilli, 61-64
Pullerits, Heivi, 43
Päiel, Ants, 32
Päts, Konstantin, 67
Rainio, Lilli, 6
Rannet, Egon, 30
Raudsepp, Hugo, 3
Rauhala, Martti, 48, 57
Reijonen, Erkki, 82
Remmelgas, Lembit, 25
Ristikivi, Karl, 10
Rummo, Paul-Erik, 4, 26, 31
Runeberg, J.L., 30, 75
Räikkä, Laila, 36

Salminen, Esko, 29
Shaw, Bernhard, 70
Sikemäe, Ilmar, 39, 40
Sikenberg, Jakob, 40
Simm, Juhan, 28, 45
Sirge, Rudolf, 8
Smuul, Juhan, 49-52
Snellman, J.V., 67
Solohov, Mihail, 19
Soans, Jaak, 38
Sögel, Endel, 26
Stalin, Josif, 9, 22, 51, 60
Ståhlberg, Ester, 77
Ståhlberg, J.V., 67
Suits, Gustav, 3, 9, 65, 66, 75, 79, 82
Syrjä, Jaakko, 38
Söderström, Marjatta, 71
Talve, Ilmar, 10
Tammsaare, A.H., 3, 7, 20, 31, 37-41, 58, 81, 82
Tammur, Ilmar, 31
Tapio, Matti, 35, 36
Teder, Eerik, 40
Thauvõn-Suits, Aino, 65, 66, 68, 75, 79
Tooming, Osvald, 21, 22
Tõnisson, Jaan, 65, 67
Traat, Mats, 8, 56-61
Tšernyševski, Nikolai, 18, 22
Tuglas, Friedebert, 6, 20, 49-52, 66, 73, 82
Tuomioja, Vappu, 76
Tuulik Ülo, 8, 26, 38, 61
Uibopuu, Valev, 11, 12, 14, 16
Under, Marie, 3, 10, 78
Ungern-Sternberg, Otto, 73
Unt, Mati, 4, 8
Vaarandi, Debora, 76
Vahtra, Jaan, 77
Valkama, Ritva, 36
Waltari, Mika, 70
Valton, Arvo, 4, 8

Vender, A., 49 +
Vetemaa, Enn, 4, 8, 25, 32-36
Viiding, Juhan, 26
Viirlaid, Arved, 12
Vilde, Eduard, 3, 6, 20, 75
Viljanen, Lauri, 3, 7, 73
Vipper, Ülo, 42
Visnapuu, Henrik, 10
Vuolijoki, Hella, 69, 75, 77, 78
Õun, Voldemar, 11, 12, 14, 15, 16
Ždanov, Andrei, 19